

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์

โครงการ แนวทางการจัดการปัญหาข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคใน
ครัวเรือน โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน บ้านสะว้าใต้ หมู่ 7
ตำบลคงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน

โดย

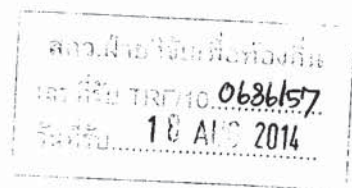
นายสว่างวงศ์ อุดเต็น และคณะ

สนับสนุน โดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ประจำปี 2553

สัญญาเลขที่ PDG53N0005

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์

โครงการ แนวทางการจัดการปัญหาข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน

โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน บ้านสะว้าใต้ หมู่ 7

ตำบลคงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน

โดย

นายสว่างวงศ์ อุดเต็น และคณะ

สนับสนุน โดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ประจำปี 2553

สารบัญ

	หน้า
สารบัญ	ก
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	ข
บทที่ 1	
โครงการ “แนวทางการแก้ไขปัญหาวัวไม่เพียงพอต่อการบริโภค โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน บ้านสะว้าใต้ หมู่ 7 ตำบลคงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน	1
- หลักการและเหตุผล	1
- คำถามวิจัย	4
- วัตถุประสงค์	5
- กลุ่มเป้าหมาย	5
- พื้นที่ดำเนินการ	5
- การดำเนินงาน	6
- ผลที่คาดว่าจะได้รับ	7
บทที่ 2	
บริบทชุมชนบ้านสะว้าใต้	8
- สภาพพื้นที่/ประวัติศาสตร์ชุมชน	8
- สภาพทางสังคมวัฒนธรรม	10
- สภาพทางเศรษฐกิจ	13
บทที่ 3	
วิธีการดำเนินงานวิจัย	20
- ระยะเวลาการวิจัย	20
- ระยะดำเนินการวิจัย	20
บทที่ 4	
ผลการวิจัย	42
- ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตและการผลิตข้าวของชาวบ้านสะว้าใต้	42
- การผลิตข้าวของชาวบ้านสะว้าใต้ในรอบปี	43
- ปริมาณความต้องการในการบริโภคข้าว และความสามารถในการผลิตหรือจัดหาข้าวเพื่อการบริโภคของแต่ละครัวเรือน	53
- องค์ความรู้และภูมิปัญญาเกี่ยวกับวิธีการจัดการข้าวของแต่ละครัวเรือน	57
- พิธีกรรมความเชื่อในเรื่องข้าวของชาวบ้านสะว้าใต้	58
- สรุปบทเรียนการจัดการปัญหาวัวไม่พอกินที่ผ่านมา	61

	- แนวทางการแก้ไขปัญหาล้างไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน	62
บทที่ 5	สรุปและข้อเสนอแนะ	65
	- สรุป	65
	- ผลลัพธ์ของงานวิจัย	70
	- ปัจจัยที่เอื้อต่อความสำเร็จ	71
	- ปัญหาและอุปสรรค	72
	- ข้อเสนอแนะ	72
ภาคผนวก	ภาคผนวก	73
	- ภาพกิจกรรมดำเนินงาน	74
	- รายชื่อคณะทีมวิจัย	76

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

โครงการ “แนวทางการจัดการปัญหาข้าวไม่เพียงพอดต่อการบริโภคในครัวเรือน โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านสว่าใต้ หมู่ 7 ตำบลคงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน” มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาวิจัย คือ เพื่อค้นหาแนวทางในการจัดการปัญหาข้าวไม่เพียงพอดต่อการบริโภคในครัวเรือนที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และวิถีชีวิตของคนในพื้นที่โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านสว่าใต้ หมู่ 7 ตำบลคงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยเฉพาะเรื่องข้าวไม่พอกิน ซึ่งถือเป็นเรื่องสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ซึ่งสาเหตุของปัญหามีหลายด้าน ทั้งปัญหาจากการขาดแคลนพื้นที่เพาะปลูก คุณภาพดินไม่มีความสมบูรณ์ ขาดแคลนพันธุ์ที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ รวมถึงองค์ความรู้ในการจัดการแปลงนา เป็นต้น ซึ่งสาเหตุดังกล่าวทำให้ชาวบ้านต้องการหาแนวทางการแก้ไขปัญหาร่วมกันด้วยกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

กระบวนการทำงานศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เริ่มตั้งแต่การสร้างความเข้าใจกับชาวบ้านทั้งในด้านกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น วัตถุประสงค์ของการดำเนินโครงการ วิธีการดำเนินงานและผลที่คาดว่าจะได้รับจากการดำเนินงานครั้งนี้ จากนั้นจึงเริ่มดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในด้านต่าง ๆ ประกอบด้วย บริบทชุมชน ทั้งในด้านประวัติศาสตร์ สภาพทางสังคม เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ และสถานการณ์ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นต้น และทีมวิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจสภาพพื้นที่เพาะปลูกทั้งในไร่ข้าวและแปลงนา วิธีการทำไร่ ทำนา รวมถึงเก็บข้อมูลในระดับครัวเรือน ทั้งในส่วนของปริมาณความต้องการในการบริโภคข้าวและความสามารถในการผลิตหรือจัดหาข้าวเพื่อการบริโภคของแต่ละครัวเรือน รวมถึงการเก็บข้อมูลองค์ความรู้ภูมิปัญญาและพิธีที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการผลิตทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชน และการเก็บข้อมูลการสรุปบทเรียนการแก้ไขปัญหาค้าวไม่พอกินของชุมชนในระยะเวลาที่ผ่านมา และเมื่อได้รวบรวมข้อมูลเสร็จแล้วจึงได้มีการสรุปผลการศึกษาและนำเสนอผลการศึกษาคู่คนในชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาวิจัย พบว่า การปลูกข้าวของชาวบ้านสว่าใต้ มีการเพาะปลูกอยู่ 2 รูปแบบ คือ การปลูกข้าวไร่และปลูกข้าวนาปี การปลูกข้าวถือเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนในชุมชน ที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันมาตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งการปลูกข้าวเป็นการเพาะปลูกเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น หากแต่ชาวบ้านเองก็ได้ทุ่มเทแรงกาย แรงใจและทุนทรัพย์เพื่อการเพาะปลูก อันเป็นหลักประกันในอนาคตว่าในปีนั้น ๆ จะมีข้าวไว้บริโภคอย่างเพียงพอตลอดปี และหากปีไหนข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคถือว่าเป็นทุกข้ออย่างยิ่ง ดังนั้น ชาวบ้านจึงให้ความสำคัญและเห็นคุณค่าของข้าวในฐานะเป็นสิ่งที่มีความประ โยชน์ที่หล่อเลี้ยงชีวิตของคนในชุมชน ด้วยการแสดงออกผ่านพิธีกรรมและความเชื่อต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตข้าวในรอบปี เช่น การเซ่นไหว้ผีไร่ ผีนา ผีแม่ธรณี ผีน้ำ เพื่อให้ช่วยปกป้องคุ้มครองข้าวและธัญพืชต่าง ๆ ภายในไร่นา ให้มีความเจริญงอกงาม โรคแมลงต่าง ๆ ไม่มารบกวน รวมถึงการขนบานสานกล่าวเพื่อให้การทำไร่ข้าวและข้าวนาในปีนั้น ๆ ได้ผลผลิตดี เป็นต้น

พันธุ์ข้าวที่ชาวบ้านนิยมปลูกมาช้านาน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ประกอบด้วยพันธุ์ข้าวไร่ และพันธุ์ข้าวนา ซึ่งพันธุ์ข้าวประกอบด้วย 1. พันธุ์ข้าวไร่ ประกอบด้วย ข้าวโคย ข้าวคำดอกพริ้ว ข้าวคำเปอะ ข้าวแพร่ ข้าวลาย ข้าวบิด ข้าวหนอน ข้าวแก้ว ข้าวกำปี ข้าวกำกลาง ข้าวห้าว ข้าวชิว ข้าวหลัก(ข้าวหม่าตั้น) ข้าวบง ข้าวคำ ข้าวหุ่่นปี ข้าวหุ่่นคอ ข้าวอนกลาง ข้าวกำน ข้าวคอ 2. พันธุ์ข้าวนา ประกอบด้วย ข้าวเหมยนอง ข้าวแพร่ ข้าวชิว ข้าวสันป่าตอง ข้าว กข.6 ข้าว กข.15

การคัดเลือกพันธุ์ข้าว ชาวบ้านจะใช้กรรไกรตัดรวงข้าวที่มีความสมบูรณ์ และนำมาตากไว้เฉพาะโดยไม่รวมกับเมล็ดข้าวที่นำมากิน จากนั้นจึงใส่กระสอบเก็บไว้ พอถึงช่วงฤดูกาลเพาะปลูกก็จะนำมาหยอดใส่หลุมเพื่อเป็นต้นกล้าสำหรับการเพาะปลูกต่อไป

ด้านปริมาณความต้องการในการบริโภคข้าวของแต่ละครัวเรือน อย่างน้อยที่สุดชาวบ้านจะต้องได้ข้าวในแต่ละปีมากกว่า 150 ถัง จึงจะเพียงพอ แต่ความสามารถในการผลิตข้าวหรือจัดหาข้าวของแต่ละครอบครัว พบว่าส่วนใหญ่จะอยู่ที่ประมาณ 70 -80 ถังต่อปี ซึ่งข้าวจำนวนดังกล่าวจะใช้ได้เพียงไม่เกินเดือนกรกฎาคมของทุกปี ซึ่งที่เหลืออีกประมาณ 4 - 5 เดือน ชาวบ้านจะต้องซื้อข้าวกิน ขอยืมจากเพื่อนบ้าน หรือขยืมจากกองทุนข้าว

ด้านการจัดการปัญหาข้าวไม่พอกินของชาวบ้านสว่าได้ที่ผ่านมา มี 2 ระดับ คือ

1. การแก้ไขปัญหาในระดับครัวเรือนและเครือญาติ ซึ่งหากข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน ครอบครัวและเครือญาติจะช่วยเหลือกันเองก่อน เพราะถือเป็นเรื่องที่สำคัญ เช่น การขยืมยืมจากพ่อแม่ พี่น้อง ลูก หรือการให้สมาชิกในครัวเรือนออกไปทำงานรับจ้างต่างถิ่นหรือภายในหมู่บ้าน เพื่อหาเงินมาซื้อข้าว 2. การจัดการปัญหาระดับชุมชน โดยการจัดตั้งธนาคารข้าวขึ้น เพื่อช่วยเหลือชาวบ้านที่ประสบปัญหาข้าวไม่พอกิน โดยเฉพาะในช่วงฤดูฝน ซึ่งชาวบ้านที่จะกู้ได้ต้องสมัครเป็นสมาชิกกองทุนก่อน และต้องนำข้าวมากองทุนในเบื้องต้น โดยการกู้ยืมข้าวจะคิดในอัตรา คือ ยืมข้าว 10 กิโลกรัม ต้องคืนข้าวให้กองทุนหลังฤดูเก็บเกี่ยวในอัตรา 11 กิโลกรัม ซึ่งการจัดตั้งกองทุนข้าวหรือธนาคารสามารถที่จะช่วยแก้ไขปัญหาได้ในระดับหนึ่ง แต่ไม่ได้มาก เพราะข้าวในกองทุนมีน้อยแต่คนที่กู้ยืมมีมาก ดังนั้นจึงต้องมีการเฉลี่ยให้แต่ละครอบครัวตามลำดับความสำคัญของปัญหา นอกจากนั้นทางสมาชิกกองทุนข้าวยังมีมติร่วมกันว่า พื้นที่นาของชาวบ้านบางครอบครัวไม่ได้ทำนา และปล่อยให้เป็นนาร้าง ชาวบ้านควรที่จะช่วยกันทำนาและนำข้าวที่ได้มาเป็นกองทุนข้าวเพื่อให้ชาวบ้านได้กู้ยืมต่อไป ซึ่งถือเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีให้กับคนในชุมชนที่จะได้มีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมในครั้งนี้

ส่วน แนวทางการแก้ไขปัญหาข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน 1. สมาชิกกองทุนข้าวร่วมกันทำนาในพื้นที่นาร้างในชุมชน เพื่อนำผลผลิตข้าวที่ได้มาเป็นกองทุนข้าวเพื่อช่วยเหลือชาวบ้านในช่วงประสบปัญหาข้าวไม่พอกินหรือใช้ในการทำกิจกรรมของหมู่บ้าน 2. ชาวบ้านสว่าได้ควรหันกลับมาให้ความสำคัญในการใช้ควายในการไถนา เพื่อจะเป็นการลดต้นทุนการผลิตและขณะเดียวกันชาวบ้านบางส่วนยังคงเลี้ยงควายเพื่อเศรษฐกิจ(ขาย) หากมีการรวมกลุ่มกันทั้งชาวนาและคนเลี้ยงควายก็จะสามารถช่วยเหลือกันได้ 3. ปรับปรุงคุณภาพดินให้มีความเหมาะสมในการทำนา เช่น การ

ผลิตปุ๋ยหมักชีวภาพ การให้ความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ 4. การปรับปรุงบำรุงพันธุ์ข้าวที่สอดคล้องเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ ทนทานต่อโรคแมลง และสภาพภูมิอากาศ โดยควรปรับปรุงพันธุ์ทุก 3 ปี 5. นำเสนอปัญหาเรื่องข้าวเข้าสู่แผนแม่บทชุมชน เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้เข้ามาให้การช่วยเหลือทั้งในระยะสั้น กลาง และระยะยาว เช่น อบต. คงพญา เกษตรอำเภอ พัฒนาที่ดิน ศูนย์วิจัยข้าว และศูนย์ภูฟ้าพัฒนาที่มีการศึกษาเรื่องพันธุกรรมข้าวและการปรับปรุงบำรุงพันธุ์ข้าวในพื้นที่อำเภอบ่อเกลือ

ด้านผลลัพธ์ของการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นผ่านโครงการวิจัยชาวม้ง พบว่า ทีมวิจัยและคนในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ทั้งในด้านการแสดงความคิดเห็น การเข้ามามีส่วนร่วมในการหาแนวทางการแก้ไขปัญหาร่วมกัน ความมีเหตุมีผล ดังเห็นได้จากการประชุมในเวทีต่าง ๆ ที่จัดขึ้นในหมู่บ้าน จะมีการถกประเด็นปัญหาก่อนที่จะลงมติโดยอาศัยข้อมูลที่เป็นความจริงและยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่นมากขึ้น ในส่วนของการดำเนินงานวิจัย ทำให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ทั้งการเป็นผู้ให้ข้อมูลและข้อคิดเห็นต่าง ๆ รวมถึงการเข้าร่วมกิจกรรมวิจัยและให้ความสำคัญกับปัญหาข้าวไม่พอกินเพิ่มมากขึ้น ซึ่งในอดีตอาจเป็นเรื่องของภายในครอบครัว แต่ทุกวันนี้ชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาร่วมกัน ซึ่งผลพวงต่าง ๆ เหล่านี้ส่วนหนึ่งมาจากกระบวนการวิจัยและการรับรู้ของคนในชุมชน ที่ต้องการเห็นแนวทางการแก้ไขปัญหารองข้าวไม่พอกินและต้องการรื้อฟื้นความสัมพันธ์ที่ดีของคนในชุมชนผ่านกระบวนการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเหมือนเช่นในอดีตและต้องการหันกลับมาผลิตข้าวแบบอินทรีย์ที่ยังคงอัตลักษณ์ในการใช้ควายไถนาและใช้ปุ๋ยคอกปุ๋ยหมักในการเพาะปลูก และร่วมลงแขกในการทำงาน โดยใช้เงินให้น้อยที่สุด เพื่อสร้างความรักความสามัคคีของคนในชุมชน

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญและที่มาของปัญหา

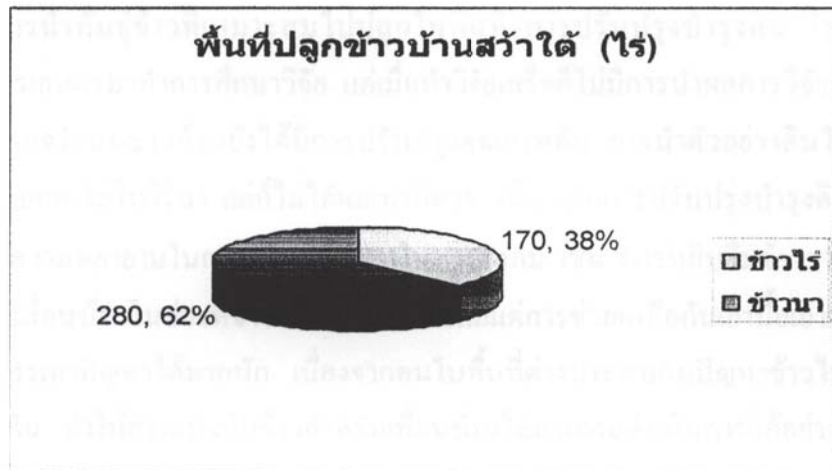
บ้านสว่าใต้ ตั้งอยู่หมู่ที่ 7 ตำบลคงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน โดยก่อตั้งหมู่บ้านมานานกว่า 200 ปี อยู่ห่างจากอำเภอบ่อเกลือไปทางทิศเหนือ การเดินทางสู่บ้านสว่าใต้ มีเส้นทางถนนลาดยางจำนวน 1 สาย จากตัวอำเภอบ่อเกลือถึงบ้านสว่าใต้ ระยะทางประมาณ 12 กิโลเมตร ลักษณะพื้นที่รอบๆ หมู่บ้านเป็นภูเขาสูง มีความสูงจากระดับน้ำทะเลเฉลี่ยประมาณ 900 เมตร พื้นที่ของหมู่บ้านแบ่งออกเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำ ป่าอนุรักษ์ ป่าใช้สอย และพื้นที่ทำกิน ซึ่งส่วนใหญ่ใช้ปลูกข้าวไร่หมุนเวียนและที่ลาดลุ่มน้ำว่าจะเป็นพื้นที่นาสำหรับปลูกข้าว

ที่ตั้งของหมู่บ้านตั้งอยู่ที่ลาดเชิงเขาและสองฟากของถนน มีอาณาเขตทางด้านทิศเหนือติดกับบ้านสว่าเหนือ ทิศใต้ติดกับบ้านนาปู หมู่ 1 ทิศตะวันออก ติดกับบ้านห้วยหมี่ และทิศตะวันตก ติดกับบ้านปางกบ ชาวบ้านสว่าใต้ เป็นกลุ่มชาวไทยเหนือ (คนเมือง) มีทั้งหมด 330 คน เป็นชาย 163 คน เป็นหญิง 167 คน จำนวนครัวเรือน 80 ครัวเรือน โดยตั้งบ้านเรือนอยู่ตามกลุ่มเครือญาติ ประชากรทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ ความสัมพันธ์ทางสังคมมีการช่วยเหลือกันตลอด ทั้งในด้านวิถีชีวิตและวิถีการผลิตมีการช่วยเหลือเอื้อเอื้อแรงกันตลอด โดยมีวัฒนธรรมประเพณีที่ยึดถือปฏิบัติร่วมกันมาตั้งแต่อดีต เช่น ประเพณีสงกรานต์พระธาตุดวงคุ้ม ประเพณีสงกรานต์ขึ้นบ้านใหม่ งานบวช งานศพ งานแต่งงาน ประเพณีสู่ขวัญรดน้ำดำหัว เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีสถานที่สำคัญ ได้แก่ พระธาตุดวงคุ้ม วัดสว่าใต้ โรงเรียนบ้านสว่า ที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบล สุสานบ้านสว่าใต้

ชาวบ้านสว่าใต้ทุกครัวเรือนประกอบอาชีพการเกษตรเพื่อการบริโภคในครัวเรือน เช่น การปลูกข้าวนาปี การปลูกข้าวไร่แบบไร่หมุนเวียนและปลูกพืชผักนานาชนิด ทั้งที่ปลูกผสมปะปนไปกับข้าวไร่ และปลูกพืชแยกต่างหาก เช่น ข้าวโพด ข้าวฟ่าง ถั่วชนิดต่างๆ งาม พักทอง มัน แกว น้ำเต้า มะเขือ พริก ผักกาด ยาสูบ ผักกอก ผักชี หลังฤดูกาลเพาะปลูกจะทำงานรับจ้างทั่วไปเล็กๆ น้อยๆ ในหมู่บ้าน หรือออกไปทำงานในตัวอำเภอเมืองน่านหรือกรุงเทพฯ และบางครอบครัวเปิดร้านขายของชำในหมู่บ้าน นอกจากการเพาะปลูกและรับจ้างเพื่อหาเลี้ยงชีพแล้ว ชาวบ้านสว่าใต้ยังดำรงชีพด้วยการหาของป่า รวมทั้งการล่าสัตว์จับสัตว์น้ำตามลำห้วยและลำน้ำว่า

ข้าวถือเป็นสิ่งที่ชาวบ้านให้ความสำคัญอย่างมาก หากปีไหนข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนถือเป็นเรื่องที่ทุกข้อข้องใจ ทั้งนี้การปลูกข้าวของชาวบ้านสว่าใต้มี 2 ระบบ คือ การปลูกข้าวไร่ และการปลูกข้าวนา โดยมีพื้นที่ปลูกข้าวไร่ ประมาณ 170 ไร่ (ร้อยละ 38 ของพื้นที่ปลูกข้าวทั้งหมด) และพื้นที่นาข้าว ประมาณ 280 ไร่ (ร้อยละ 62 ของพื้นที่ปลูกข้าวทั้งหมด)

แผนภูมิที่ 1 แสดงพื้นที่ปลูกข้าวบ้านสว่าใต้

ช่วงเวลาการเพาะปลูกข้าวไร่ เริ่มเตรียมพื้นที่ตั้งแต่ เดือน กุมภาพันธ์ – มีนาคม ถางไร่ เผาไร่ เดือนเมษายน หยอดข้าวไร่และพืชผักอื่นในแปลงข้าวไร่ เดือน มิถุนายน - ตุลาคม กำจัดวัชพืช พ่นเกลือ ดูแลแปลงข้าวไร่ เดือนพฤศจิกายน - ต้นเดือนธันวาคม เก็บเกี่ยวข้าวไร่ รวมระยะเวลาในการดำเนินการประมาณ 9 - 11 เดือน โดยพันธุ์ข้าวไร่ที่นิยมปลูกกันตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน คือ ข้าวโตย ข้าวคำดอกพร้าว ข้าวคำเปอะ ข้าวแพร่ ข้าวเหมยหนอง ภายหลังเนื่องจากการนำพันธุ์ข้าว กข.10 กข.6 และพันธุ์สันป่าตอง มาปลูกในพื้นที่ และความนิยมในการบริโภคข้าวพันธุ์พื้นบ้านเริ่มลดลง ทำให้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านจากเดิมที่เคยมีหลากหลายพันธุ์ค่อยๆ สูญหายไปจากหมู่บ้าน เหลือเพียงพันธุ์ข้าวเหมยหนอง

พื้นที่นาส่วนใหญ่จะอยู่สองฟากฝั่งของลำน้ำว่า โดยสภาพพื้นดินของที่นาแต่ละแห่งจะแตกต่างกัน เช่น เป็นดินทราย ดินร่วนปนทราย ดินเหนียว เป็นต้น ซึ่งจะมีผลต่อผลผลิตข้าว รวมถึงการดูแลรักษา ตั้งแต่เริ่มต้นการเพาะปลูกจนถึงการเก็บเกี่ยวผลผลิต การเพาะปลูกข้าวนาเริ่มต้นในช่วงเดือน พฤษภาคม - มิถุนายน เตรียมแปลงนา - ไถนา ทำการปลูกข้าวในช่วงเดือนกรกฎาคม จากนั้นตั้งแต่เดือนกรกฎาคม - พฤศจิกายน ชาวบ้านจะทำการดูแลแปลงข้าว กำจัดวัชพืช หว่านปุ๋ย ดูแลเรื่องน้ำ เดือนพฤศจิกายน - ต้นเดือนธันวาคม เก็บเกี่ยวข้าว รวมระยะเวลาในการดำเนินการประมาณ 8 เดือน สำหรับปี 2553 ชาวบ้านเริ่มไถนาปลายเดือนมิถุนายน - มิถุนายน เนื่องจากฝนตกล่าช้า

ผลผลิตข้าวในแต่ละปีขึ้นอยู่กับการบริหารรักษาแปลงข้าวและสภาพภูมิอากาศและสภาพพื้นที่ และขึ้นอยู่กับปริมาณพื้นที่เพาะปลูกของชาวบ้านแต่ละครอบครัว โดยเฉลี่ยแล้วผลผลิตข้าวไร่ในแต่ละปีจะมีปริมาณประมาณ 38 - 40 ถัง ต่อไร่ ข้าวนาประมาณ 30 - 35 ถังต่อไร่ หากกล่าวโดยทั่วไปแล้ว ในพื้นที่อื่นๆ ผลผลิตข้าวนาจะได้ปริมาณมากกว่าข้าวไร่ หากแต่ในพื้นที่เพาะปลูกข้าวนาของบ้านสว่าใต้ ส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทรายและคุณภาพดินไม่ดี ทำให้ผลผลิตข้าวได้น้อยกว่าข้าวไร่ ซึ่งการทำข้าวไร่จะเป็นลักษณะของการทำไร่แบบหมุนเวียน ซึ่งส่งผลต่อคุณภาพดินที่ดีกว่าพื้นที่นา ทำให้ได้ผลผลิตข้าวมากกว่า ซึ่งปริมาณข้าวที่ได้เพียงพอสำหรับการบริโภคเพียง 4 เดือนต่อปีเท่านั้น

จากปัญหาดังกล่าว ชาวบ้านได้พยายามช่วยกันแก้ไข ทั้งจากไปขอคำแนะนำจากศูนย์วิจัยข้าวแพร่ ในเรื่องการนำพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมไปปลูกในพื้นที่ การปรับปรุงบำรุงดิน โรคแมลง รวมถึงการที่มือนักวิชาการเกษตรมาทำการศึกษาวิจัย แต่เมื่อทำวิจัยเสร็จก็ไม่มีผลการวิจัยมาแจ้งให้ชาวบ้านได้รับทราบ นอกจากนั้นชาวบ้านยังได้มีการปรับปรุงคุณภาพดิน การนำตัวอย่างดินไปวิเคราะห์ รวมถึงการนำเอาปุ๋ยออกมาใส่ในไรนา แต่ก็ไม่ได้ผลเท่าที่ควร เนื่องจากการปรับปรุงบำรุงดินต้องใช้ระยะเวลาหลายปี และมีความพยายามในการจัดการปัญหาในทางสังคม เช่น การหีบยืมข้าวจากเพื่อนบ้านหรือแบ่งปันข้าวให้แก่เพื่อนบ้านในช่วงที่ข้าวไม่พอกิน หรือแม้แต่การช่วยเหลือกันเอามือเอาแรงในไรนา แต่ก็ยังไม่สามารถบรรเทาปัญหาได้มากนัก เนื่องจากคนในพื้นที่ต่างประสบกับปัญหาข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคเหมือนกัน ทำให้การแบ่งปันข้าวสำหรับเพื่อนบ้านไม่สามารถดำเนินการได้อย่างต่อเนื่อง

ในช่วงของการพัฒนาข้อเสนอโครงการวิจัย คนในชุมชนได้ร่วมกันวิเคราะห์ถึงเหตุปัจจัยที่ส่งผลทำให้ปริมาณผลผลิตข้าวในแต่ละปีไม่เพียงพอต่อการบริโภค พบว่ามีหลายเหตุปัจจัย ทั้งในส่วนของจัดการแปลง เช่น การปรับปรุงคุณภาพดิน การดูแลรักษา พันธุ์ข้าว พื้นที่เพาะปลูกข้าวมีจำกัดแต่จำนวนประชากรมีมากขึ้น ทำให้ที่ดินต้องถูกแบ่งไปให้กับลูกหลาน และหลาย ๆ ครอบครัวโดยเฉพาะครอบครัวที่ตั้งใหม่ไม่มีพื้นที่ทำกิน ต้องไปขอเช่าที่นาจากเพื่อนบ้าน หรือการทำไร่ข้าว นาข้าวแบบแบ่งเช่า ต้องทำการแบ่งผลผลิตข้าวกับเจ้าของพื้นที่คนละครึ่ง รวมถึงปัจจุบันพื้นที่ไร่นาบางส่วนมีอยู่จำกัดไม่สามารถขยายพื้นที่เพาะปลูกได้เนื่องจากติดปัญหาด้านกฎหมายป่าไม้ นอกจากนั้นยังรวมถึงสภาพภูมิอากาศที่หนาวเย็นตลอดปี รวมถึงปริมาณน้ำฝนที่ตกชุก ทำให้ข้าวเสียหายข้าวล้มในช่วงกำลังออกรวง แมลงสัตว์เข้ามากิน โดยเฉพาะหนูที่มีมากในช่วงนี้ ทำให้ผลผลิตข้าวต่อไร่ลดลงอย่างมาก และอีกสาเหตุสำคัญอีกอย่าง นอกจากผลผลิตข้าวที่ได้ในแต่ละปีจะใช้เพื่อบริโภคในครัวเรือนแล้ว ส่วนหนึ่งยังขึ้นพระข้าวที่ได้จากการเพาะปลูกจะถูกแบ่งไว้สำหรับเป็นอาหารสัตว์เลี้ยง เช่น ไก่ หมู เป็ด ซึ่งจากการคำนวณเบื้องต้นแต่ละครอบครัวจะใช้ข้าวสำหรับให้เป็นอาหารสัตว์อย่างน้อยครอบครัวละประมาณ 5 กระสอบต่อปี หรือขึ้นอยู่กับปริมาณสัตว์เลี้ยงของแต่ละครัวเรือน และอีกส่วนหนึ่งชาวบ้านจะนำข้าวไปแลกกับผลผลิตจากกลุ่มชาวไร่พื้นที่สูง เช่น ชาวไร่บ้านป่าคำ ซึ่งจะนำเอาผลผลิตจากไร่มาแลกข้าว เช่น เผือก มัน ของป่า เป็นต้น ซึ่งการแลกผลผลิตดังกล่าวได้ปฏิบัติกันมาหลายชั่วอายุคนแล้ว ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ถือเป็นสาเหตุสำคัญที่ชาวบ้านคิดว่าน่าจะมีส่วนทำให้ปริมาณข้าวในแต่ละปีไม่เพียงพอต่อการบริโภค และในขณะที่ผลผลิตข้าวของแต่ละครัวเรือนจะได้เฉลี่ยประมาณ 30 - 70 ถังต่อปีเท่านั้น โดยชาวบ้านให้ข้อคิดเห็นว่าจะให้ข้าวเพียงพอต่อการบริโภคแต่ละครัวเรือนจะต้องได้ผลผลิตข้าวเฉลี่ยครัวเรือนละประมาณ 60 - 100 ถังต่อปี หรือรวมทั้งหมู่บ้านประมาณ 6,000 - 10,000 ถังต่อปี ซึ่งชาวบ้านมีความเห็นว่าทำได้ค่อนข้างยากเนื่องจากผลผลิตข้าวสูงสุดที่ชาวบ้านเคยทำได้ครัวเรือนละ 80 ถังต่อปีเท่านั้น

กลุ่มเกษตรกรชาวบ้านส่วนี้ได้ จึงมีการปรึกษาหารือกันว่าจะมีกระบวนการดำเนินการอย่างไรจึงหาแนวทางแก้ไขปัญหาผลผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน หรือหาแนวทางในการลดปัญหาในเรื่องดังกล่าว โดยพิจารณาทั้งในมิติของการจัดการพื้นที่เพาะปลูก การจัดการเมล็ดพันธุ์ และการจัดการทาง

สังคมควบคู่กันไป อย่างไรก็ตามในการค้นหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาลดผลผลิตข้าวไม่เพียงพอกต่อการบริโภคในครัวเรือน ชุมชนพบว่าในส่วนของคุณลักษณะนั้น ชุมชนยังขาดข้อมูลความรู้และมีเงื่อนไขข้อจำกัดในการค้นหาแนวทางในการจัดการปัญหาในหลายๆ ประเด็น นั่นคือ

1. แม้ว่าปัญหาผลผลิตข้าวไม่เพียงพอกต่อการบริโภคในครัวเรือนจะเป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไปในหมู่บ้านและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการปัญหา แต่ในพื้นที่ยังไม่ได้ทำการศึกษารวบรวมข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับความต้องการในการบริโภคข้าว และความสามารถในการผลิตหรือจัดหาข้าวเพื่อการบริโภคของคนในชุมชนแต่ละครัวเรือนอย่างจริงจังว่าเป็นอย่างไร

2. ชุมชนยังไม่ได้ทำการแลกเปลี่ยนความรู้เกี่ยวกับวิธีการจัดการของแต่ละครัวเรือนเพื่อให้มีข้าวเพียงพอต่อการบริโภคตลอดปีว่าแต่ละครัวเรือนมีวิธีการในการจัดการอย่างไรบ้าง และยังไม่ได้ทำการสืบค้นภูมิปัญญาในการดูแลและเพิ่มผลผลิตข้าวต่อแปลง ทั้งในส่วนของจัดการเมล็ดพันธุ์ เทคนิคในการเพาะปลูก การป้องกันและจัดการศัตรูพืช การบำรุงรักษา และวิธีการจัดการอื่นๆ

3. หน่วยงานต่างๆ ที่มีชุดความรู้เกี่ยวกับการจัดการปัญหาข้าวไม่เพียงพอกต่อการบริโภค ยังไม่ได้มีโอกาสมาร่วมแลกเปลี่ยนความรู้กับคนในชุมชน ทำให้ไม่เกิดความรู้ใหม่ในการจัดการปัญหาข้าวไม่เพียงพอกต่อการบริโภค

4. ชุมชนยังไม่มีตัวอย่างรูปธรรมความสำเร็จในการเพิ่มผลผลิตข้าวในแปลงโดยใช้ความรู้ภูมิปัญญาชาวบ้าน ผสมผสานกับความรู้ทางวิชาการสมัยใหม่

ด้วยเงื่อนไขข้อจำกัดดังกล่าวทีมวิจัยซึ่งประกอบด้วยผู้นำชุมชน และกลุ่มเกษตรกร จึงได้ร่วมกันจัดทำโครงการ “แนวทางการจัดการปัญหาข้าวไม่เพียงพอกต่อการบริโภคในครัวเรือนโดยเจรมีส่วนร่วมของชุมชน บ้านสว้าใต้ หมู่ 7 ตำบลคงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน” ขึ้นมา เพื่อค้นหาแนวทางในการจัดการปัญหาข้าวไม่เพียงพอกต่อการบริโภคในครัวเรือนในมิติของการจัดการแปลง การจัดการเมล็ดพันธุ์และการจัดการทางสังคมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อไป

4. คำถามวิจัย

คำถามหลัก

แนวทางการจัดการปัญหาข้าวไม่เพียงพอกต่อการบริโภคในครัวเรือนที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และวิถีชีวิตของคนในพื้นที่โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านสว้าใต้ หมู่ 7 ตำบลคงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน ควรเป็นอย่างไร

คำถามรอง

1. ปริมาณความต้องการในการบริโภคข้าว และความสามารถในการผลิตหรือจัดหาข้าวเพื่อการบริโภคของแต่ละครัวเรือนเป็นอย่างไร

2. วิธีการจัดการของแต่ละครัวเรือนเพื่อให้มีข้าวเพียงพอต่อการบริโภคตลอดปีเป็นอย่างไร

- การคัดเลือกพันธุ์ข้าวไร่ ข้าวนา
- วิธีการคัดเลือกพื้นที่
- การปรับปรุงบำรุงดิน
- วิธีการเพาะปลูก ข้าวไร่ ข้าวนา
- วิธีการป้องกันและจัดการศัตรูพืช
- การบำรุงรักษาและดูแลไร่ข้าว นาข้าว
- วิธีการจัดการอื่นๆ

3. วิธีการจัดการหรือช่วยเหลือบรรเทาปัญหาข้าวไม่เพียงพต่อการบริโภคของกลุ่ม องค์กรและหน่วยงานต่างๆ ในพื้นที่เป็นอย่างไร วิธีการต่างๆ เหล่านี้สามารถแก้ไขหรือบรรเทาปัญหาข้าวไม่เพียงพต่อการบริโภคได้มากน้อยเพียงใด

5. วัตถุประสงค์

เพื่อค้นหาแนวทางในการจัดการปัญหาข้าวไม่เพียงพต่อการบริโภคในครัวเรือนที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และวิถีชีวิตของคนในพื้นที่โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านสว่าใต้ หมู่ 7 ตำบลคงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน

6. กลุ่มเป้าหมาย

1. ชาวบ้านในชุมชน
2. สำนักงานเกษตรอำเภอบ่อเกลือ
3. องค์การบริหารส่วนตำบลคงพญา
4. ชาวนาในพื้นที่
5. ปราชญ์ด้านการเกษตร
6. มหาวิทยาลัยพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง (พื้นที่ลุ่มน่าน)
7. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตเกษตรน่าน
8. ศูนย์วิจัย
9. ศูนย์กีฬาพัฒนา

โดยกลุ่มเป้าหมายทั้งหมดจะมีบทบาทในการให้ข้อมูลงานวิจัยและมีส่วนสำคัญในการดำเนินกิจกรรมตามแผนที่ได้วางไว้

7. พื้นที่ดำเนินงาน

บ้านสว่าใต้ หมู่ที่ 7 ตำบลคงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน

8. ระยะเวลาการดำเนินงาน

12 เดือน ตั้งแต่วันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2553 ถึง 31 กรกฎาคม พ.ศ. 2554

9. วิธีการดำเนินงาน

1. ศึกษาข้อมูล
2. สัมภาษณ์
3. จัดประชุมเวที
 - 3.1 ระดมความคิด
 - 3.2 แลกเปลี่ยนเรียนรู้
 - 3.3 หาแนวทาง
4. ศึกษาดูงาน
7. สรุป เผยแพร่และหาแนวทางทดลองปฏิบัติ

10. ขั้นตอนกระบวนการดำเนินงาน

1. จัดเวทีสร้างความเข้าใจระหว่างชาวบ้านสว่าใต้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และตัวแทนชาวบ้าน ที่มีอาณาเขตพื้นที่นาติดต่อกับที่นาบ้านสว่าใต้ เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์และวิธีการดำเนินงานวิจัย เพื่อรับฟังข้อเสนอแนะต่อการทำงานวิจัย ทั้งในด้านการจัดการแปลงและการจัดการภาคสังคม เพื่อหาแนวทางการจัดการปัญหาข้าวไม่เพียงพอดต่อการบริโภคในครัวเรือน โดยชุมชนมีส่วนร่วม

2. ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตของชาวบ้านสว่าใต้กับวิถีการผลิต โดยใช้เครื่องมือแผนที่ทางสังคม ปฏิทินชีวิต ปฏิทินวัฒนธรรม ปฏิทินอาหารและปฏิทินการเพาะปลูก ขั้นตอนและวิธีการทำนาทำไร่ข้าว การคัดเลือกพันธุ์ข้าว

3. เทวี่วิเคราะห์ข้อมูลวิถีชีวิตและวิถีการผลิตของชาวบ้านสว่าใต้ เพื่อเป็นแนวทางการทำแบบสำรวจด้านสถานการณ์ปัญหาความต้องการในการบริโภคข้าวและความสามารถในการผลิต

4. สำรวจข้อมูลเชิงลึกด้านปริมาณความต้องการในการบริโภคข้าว และความสามารถในการผลิตหรือจัดหาข้าวเพื่อการบริโภคของแต่ละครัวเรือน

5. จัดเวทีการแลกเปลี่ยนความรู้เกี่ยวกับวิธีการจัดการของแต่ละครัวเรือน เพื่อให้มีข้าวเพียงพอต่อการบริโภคตลอดปีว่าแต่ละครัวเรือนมีวิธีการในการจัดการอย่างไรบ้าง และทำการสืบค้นภูมิปัญญาในการเพิ่มผลผลิตข้าวต่อแปลง ทั้งในส่วนของการจัดการเมล็ดพันธุ์ เทคนิคในการเพาะปลูก การป้องกันและจัดการศัตรูพืช การบำรุงรักษา และวิธีการจัดการอื่นๆ

6. จัดเวทีแลกเปลี่ยนระหว่างเกษตรกรและหน่วยงานต่างๆ ที่มีชุดความรู้เกี่ยวกับการจัดการปัญหาข้าวไม่เพียงพอดต่อการบริโภค

7. ศึกษาดูงานด้านการจัดการข้าว ณ โรงเรียนชาวนา บ้านทุ่งน้อย ต.ชน อ.ท่าม่วง จ.กาญจนบุรี และ ศูนย์วิจัยฯ ต.เมืองจัง อ.ภูเพียง จ.น่าน

8. ทีมวิจัยและพี่เลี้ยงร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูลจากการสำรวจและสัมภาษณ์ สรุปรายการปัญหาที่เกษตรกรงาน และระดมความคิดเห็น เพื่อจัดทำข้อเสนอแนวทางการจัดการปัญหาข้าวไม่เพียงพอดต่อการบริโภค นำเสนอต่อชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

9. จัดเวทีคั่นข้อมูลผลการวิจัย เพื่อตรวจสอบข้อมูลและระดมความคิดเห็นร่วมกันระหว่างชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในการหาแนวทางการจัดการปัญหาข้าวไม่เพียงพอดต่อการบริโภคในครัวเรือน

10. ทีมวิจัยวิเคราะห์ความเป็นไปได้ในการขับเคลื่อนงานตามข้อเสนอแนะจากเวทีและจัดทำแผนปฏิบัติการ เพื่อหารือและนำเสนอกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง

11. สรุปรายการการดำเนินงานและจัดทำรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

11. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

เชิงวิจัย

1. องค์ความรู้เกี่ยวกับปริมาณความต้องการในการบริโภคข้าว และความสามารถในการผลิตหรือจัดหาข้าวเพื่อการบริโภคของแต่ละครัวเรือน

2. องค์ความรู้เกี่ยวกับวิธีการจัดการข้าวให้เพียงพอต่อการบริโภคในระดับครัวเรือน ทั้งในส่วนของจัดการแปลง การจัดการเมล็ดพันธุ์ และการจัดการทางสังคม

3. องค์ความรู้เกี่ยวกับวิธีการและบทเรียนจากการดำเนินการ เพื่อช่วยเหลือบรรเทาปัญหาข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคของกลุ่ม องค์กรและหน่วยงานต่างๆ ในพื้นที่

4. องค์ความรู้เกี่ยวกับแนวทางในการจัดการปัญหาข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

เชิงพัฒนา

1. ชุมชนสามารถระดมชุดความรู้เกี่ยวกับวิธีการจัดการปัญหาข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคจากหน่วยงานต่างๆ และนำมากำหนดแนวทางในการปรับใช้ในพื้นที่ของตนเองได้อย่างเหมาะสม

2. แผนปฏิบัติการระดับชุมชนในการจัดการปัญหาข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภค

3. มีหน่วยงานให้การสนับสนุนการดำเนินงานตามแผนปฏิบัติการในการจัดการปัญหาข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคอย่างน้อย 2 หน่วยงาน

บทที่ 2

บริบทชุมชนบ้านสว่าใต้ ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน

ส่วนที่ 1 บริบทชุมชน

1. สภาพพื้นที่

1.1 ประวัติศาสตร์ชุมชน

บ้านสว่าใต้ เป็นหมู่บ้านเก่าแก่ ที่ตั้งมาอาศัยอยู่ในพื้นที่มานานกว่า 200 ปี เดิมมีชื่อเรียกว่าบ้านสลีชาวา ตั้งอยู่ห่างจากหมู่บ้านปัจจุบันประมาณ 1 กิโลเมตร เป็นหมู่บ้านที่มีของดีของเก่าแก่ที่มีค่ามากมายอันเลื่องชื่อ ก็คือพระและของมีค่าต่าง ๆ จึงได้ล่องเรือออกไปเป็นตัวแทนสือบนต้นตาลเจ็ดขอดที่จังหวัดเชียงใหม่ว่าหมู่บ้านสลีชาวามีของดีหรือของมีค่ามากมาย จึงทำให้คนที่มีความประสงค์ที่หวังจะครอบครองพระและของมีค่าต่าง ๆ มากมายเหล่านั้นเข้ามาขโมยทรัพย์สิน ดังนั้นทางชาวบ้านจึงได้มีการประชุมกันเพื่อหาทางป้องกันผู้ที่จะมาลักขโมยของมีค่าเหล่านั้น และได้ข้อสรุปว่า ให้เปลี่ยนชื่อหมู่บ้านจากบ้านสลีชาวามาเป็นบ้านสว่า และได้บอกกับหมู่บ้านใกล้เคียงว่าได้เปลี่ยนชื่อหมู่บ้านแล้ว และขอไม่ให้บอกชื่อบ้านเดิมแก่ใคร และในเวลาต่อมาก็ได้มีผู้คนมาถามหาบ้านสลีชาวา เพื่อที่จะขุดหาพระและของมีค่า คนในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียงต่างก็บอกว่าไม่รู้จัก ไม่มีบ้านสลีชาวา มีแต่บ้านสว่า จึงทำให้ผู้คนเหล่านั้นพากันกลับไป

เนื่องจากเดิมบ้านสว่าตั้งอยู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำว่า ทำให้ประสบภัยน้ำท่วมบ่อยครั้ง สร้างความเสียหายให้แก่ชาวบ้านทุก ๆ ปี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี พ.ศ. 2524 เกิดน้ำท่วมใหญ่ สร้างความเสียหายทั้งต่อบ้านเรือน ทรัพย์สินและไร่นาจำนวนมาก ชาวบ้านจึงได้ชักชวนกันมาสร้างหมู่บ้านบนที่สูงกว่า ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของหมู่บ้านเดิม และบางส่วนก็ย้ายขึ้นไปทางทิศเหนือ จึงได้เรียกชื่อหมู่บ้านที่ย้ายไปทางทิศใต้ว่า "บ้านสว่าใต้" และชาวบ้านที่ย้ายบ้านเรือนไปทางทิศเหนือเรียกว่า "บ้านสว่าเหนือ" เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน

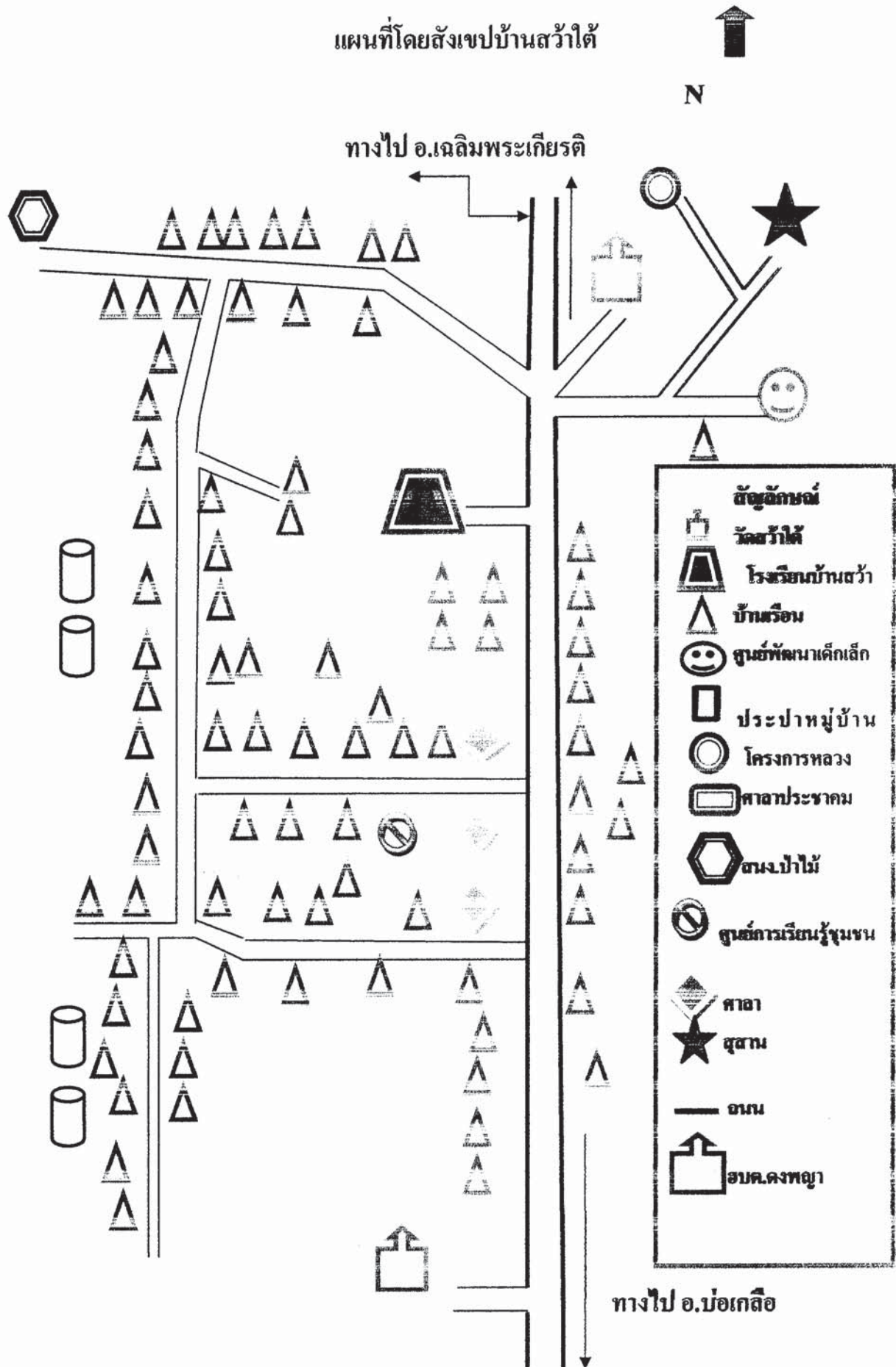
1.2 ที่ตั้ง – อาณาเขต

บ้านสว่าใต้ ตั้งอยู่หมู่ที่ 7 ตำบลคงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน ที่ตั้งหมู่บ้านอยู่ห่างจากตัวอำเภอบ่อเกลือ ไปทางทิศเหนือ ตามถนนสายอำเภอบ่อเกลือ – อำเภอเฉลิมพระเกียรติ ระยะทางประมาณ 12 กิโลเมตร สภาพถนนเป็นถนนลาดยาง แต่ค่อนข้างแคบ ถนนภายในหมู่บ้านเป็นถนนคอนกรีต

อาณาเขต

ทิศเหนือ	ติดกับ	บ้านสว่าเหนือ ต.คงพญา เกลือ จ.น่านอ.บ่อ
ทิศใต้	ติดกับ	บ้านนาปู ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
ทิศตะวันออก	ติดกับ	ป่าชุมชนบ้านห้วยหมี่ ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
ทิศตะวันตก	ติดกับ	บ้านปางกบ ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน

แผนที่โดยสังเขปบ้านสว่าใต้

1.3 ลักษณะทางภูมิศาสตร์

สภาพพื้นที่ตั้งหมู่บ้านล้อมรอบด้วยภูเขาสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 900 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลมีลำน้ำว่าไหลพื้นที่การเกษตร บริเวณรอบ ๆ หมู่บ้าน เป็นพื้นที่การเกษตร เช่น พื้นที่นา พื้นที่สวนและไร่ข้าวหมุนเวียน

2. สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม

2.1 ประชากร

ชาย 167 คน

หญิง 157 คน

รวม 324 คน

จำนวนครัวเรือน 84 ครัวเรือน

2.2 การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน

ที่ตั้งของหมู่บ้าน ตั้งอยู่บนเนินเขา โดยตั้งเรียงรายตามสองข้างทางในหมู่บ้านและถนนสายอำเภอบ่อเกลือ – อำเภอเฉลิมพระเกียรติ ในอดีต ชาวบ้านได้ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน บริเวณสองฟากของลำน้ำว่า ต่อมาในปี 2524 เกิดปัญหาน้ำท่วมใหญ่ ทำให้บ้านเรือนได้รับความเสียหายอย่างมาก ชาวบ้านจึงได้ย้ายขึ้นมาอยู่บริเวณที่ตั้งหมู่บ้านในปัจจุบัน ซึ่งอยู่สูงกว่าระดับน้ำว่า โดยที่ตั้งในปัจจุบันจะเป็นที่ลาดเชิงเขา การตั้งบ้านเรือน ชาวบ้านนิยมสร้างบ้านตามกลุ่มเครือญาติ

รูปแบบการสร้างบ้านในอดีต ชาวบ้านใช้ไม้ในการสร้างตัวบ้านและมุงด้วยหญ้าคา ภายในตัวบ้านประกอบด้วยห้องนอน ห้องรับแขก และซานบ้าน ส่วนใต้ถุนบ้านใช้เป็นที่อยู่ของสัตว์เลี้ยง เช่น หมู ไก่ วัว ควาย และเป็นที่พักเก็บพืช ส่วนห้องครัว นิยมสร้างแยกออกจากตัวบ้าน เนื่องจากไม่ต้องการให้ควันไฟที่เกิดจากการหุงต้มอาหาร มารบกวนบนเรือนบ้าน ส่วนห้องน้ำจะสร้างแยกออกไปทางด้านหลังของตัวบ้าน หรือขึ้นอยู่กับสภาพการตั้งบ้านเรือนของแต่ละหลัง

ปัจจุบัน ชาวบ้านนิยมสร้างบ้านแบบบ้านยกสูง และครึ่งไม้ครึ่งปูน โดยชั้นบนจะใช้เป็นที่หลับนอนของสมาชิกในครอบครัว ส่วนด้านล่างจะใช้เป็นที่รับแขก ซึ่งมีเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่น ตู้เย็น ทีวี เครื่องเสียง เป็นต้น และมีห้องน้ำภายในตัวบ้าน

2.3 เส้นทางคมนาคม ,การติดต่อกับภายนอก

การเดินทางเข้าสู่บ้านสว่าใต้ ใช้เส้นทางจากอำเภอบ่อเกลือไปทางอำเภอเฉลิมพระเกียรติ ระยะทางประมาณ 12 กิโลเมตร เป็นถนนลาดยางตลอดสาย แต่ถนนสายดังกล่าวมีสภาพชำรุดเสียหาย

หลายแห่ง ซึ่งสาเหตุมาจาก ไม่ได้ได้รับการปรับปรุงแก้ไขมานานหลายปีและในช่วงฤดูฝนมักประสบกับ ปัญหาดินโคลนถล่มทับเส้นทางทุกปี ทำให้การเดินทางไม่สะดวกมากนัก

เส้นทางคมนาคมภายในหมู่บ้าน เป็นถนนเทคอนกรีต ซึ่งอยู่ในสภาพที่ไม่สมบูรณ์มากนัก เนื่องจากขาดบำรุงรักษาและก่อสร้างมานานหลายปี และมีเส้นทางเดินเท้าที่เชื่อมต่อกันระหว่างครัวเรือน

2.4 การศึกษา

2.4.1 การศึกษาในระบบ

ก่อนวัยเรียน มีศูนย์พัฒนาเด็กเล็กภายในหมู่บ้าน (ศูนย์เตาะเตะ)

ระดับประถมศึกษา-มัธยมศึกษาตอนต้น ภายในหมู่บ้านมีโรงเรียนบ้านสว่า ซึ่ง เปิดสอนตั้งแต่ระดับชั้นประถมศึกษา จนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้น (ป. 1 – ม. 3) โดยรับเด็กทั้งใน หมู่บ้านและภายในตำบลคงพญา เข้ามาเรียน ทั้งไป – กลับ และพักประจำ ส่วนในระดับมัธยมศึกษาตอน ปลาย เด็กนักเรียนจะไปเรียนต่อที่โรงเรียนบ่อเกลือวิทยาคม หรือไปเรียนที่โรงเรียนปัววิทยาคม อ.ปัว จ. น่าน

ระดับอาชีวศึกษา - อุดมศึกษา จะไปเรียนต่อที่ตัวเมืองน่านหรือต่างจังหวัด

2.4.2 การศึกษานอกระบบ

ภายในหมู่บ้าน เป็นที่ตั้งศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนประจำตำบลคงพญา ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ที่ขาดโอกาสทางการศึกษาในช่วงอายุต่าง ๆ ได้รับการเรียนการสอน โดยจะเปิดสอน ตั้งแต่ชั้นประถมศึกษา ถึงระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย

2.5 สาธารณสุข

การรักษาพยาบาลการเจ็บป่วยของชาวบ้านสว่าได้ เมื่อเกิดการเจ็บป่วยจะไปรับการรักษา สถานือนามัยบ้านสะปัน ซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 2 กิโลเมตร แต่ถ้าหากเกิดการเจ็บป่วยหนัก ทาง สถานือนามัยก็จะส่งต่อไปยังโรงพยาบาลบ่อเกลือ โรงพยาบาลชุกพรราชปัวหรือโรงพยาบาลน่าน

ส่วนกรณีที่เกิดการเจ็บป่วยเล็กน้อย ชาวบ้านจะใช้วิธีการรักษาแบบพื้นบ้าน เช่น การใช้ยา สมุนไพร การเป่าด้วยคาถาอาคม การสู่วัณญ์ คู่มือเสี่ยงทาย หรือการสืบทอด โดยชาวบ้านมีความเชื่อ ร่วมกันว่า สาเหตุการเจ็บป่วยมีผลมาจากการไปกระทำในสิ่งที่ไม่ดี เช่น การไปลบหลู่เจ้าที่เจ้าทาง หรือผีทำ ให้ ซึ่งการรักษาด้วยองค์ความรู้ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ถือเป็นการรักษาที่ใจคนป่วยก่อน หากคนป่วยมีกำลังใจที่ ดีแล้ว อาการป่วยตามร่างกายก็จะหายตามไปด้วย หรือถ้าหากยังไม่หายก็จะไปรักษาด้วยการแพทย์แผน ใหม่หรือทำร่วมกันทั้งสองอย่าง

2.6 วัฒนธรรมและประเพณี

2.6.1 วัฒนธรรมและประเพณีที่ดำรงรักษาไว้หรืออนุรักษ์ฟื้นฟูขึ้นมาใหม่

- เดือน 5 ออก 9 ค่ำ หรือ 15 ค่ำ มีการเลี้ยงเจ้า 5 องค์ ตรงกับเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี ของเซ่นไหว้จะใช้หมูหรือควาย โดย 2 ปีแรกจะเซ่นไหว้ด้วยหมู และปีที่ 3 จะเซ่นไหว้ด้วยควาย
- เดือน 9 ประเพณีตกข้าวหวานกล่ำ ตรงกับเดือนพฤษภาคม - มิถุนายน ของทุกปี ของเซ่นไหว้จะใช้ไก่ในการไหว้ผีเมือง
- เดือนยี่ ประเพณีปิดปากค่าน ตรงกับเดือนพฤศจิกายนของทุกปี ของเซ่นไหว้จะใช้ไก่ 1 ตัว ไช้ต้ม ข้าวต้มและขนม
- เดือน 4 ตานข้าวใหม่ ตรงกับเดือนมกราคมของทุกปี โดยชาวบ้านจะนำเอาข้าวเปลือกหลังคาเรือนละ 1 ถัง ข้าวสาร 1 ทะนาน มาถวายทานที่วัด
- เดือนมีนาคมของทุกปี ประเพณีนมัสการพระธาตุดวงคุ้มเกล้า
- ประเพณีสู่ขวัญข้าวปุ่น จะทำพิธีในช่วงวันที่ 13 เมษายน ของทุกปี(วันสง) ซึ่งเป็นการประกอบพิธีกรรมเพื่อการส่งเคราะห์ไล่ชานามและเป็นสิริมงคลแก่ตนเองและครอบครัว
- ประเพณีรดน้ำคำหัวผู้สูงอายุ จะทำพิธีในช่วงสงกรานต์ วันที่ 16 เมษายน ของทุกปี ทั้งนี้เพื่อเป็นขอขมาต่อผู้หลักผู้ใหญ่และผู้สูงอายุในชุมชนและเป็นสิริมงคลแก่ลูกหลาน
- พิธีการรับขวัญวันพญาวันทรงน้ำพระธาตุดวงคุ้มเกล้า ซึ่งเป็นพระธาตุคู่บ้านคู่เมืองของชุมชน โดยจะประกอบพิธีในช่วงวันพญาวันหรือวันสงกรานต์ของทุกปี
- พิธีบายศรีสู่ขวัญพระ - เณร วัดสว้าใต้ เพื่อเป็นขอขมาต่อพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งจะทำพิธีในช่วงวันสงกรานต์ของทุกปี

2.6.2 ผู้นำทางศาสนาและประเพณีวัฒนธรรม

1. นายเดช ชันหลวง ผู้ประกอบพิธีกรรมสู่ขวัญ ส่งเคราะห์ รดน้ำ ส่งผี มัคณายกวัด
2. นายจันทร์ เขื่อนเมือง ผู้ประกอบพิธีกรรมเลี้ยงเจ้า สู่ขวัญ มัคณายกวัด และศิลปินดนตรีพื้นบ้าน (คืดพิน)
3. นางนำ อุดเต็น ผู้ประกอบพิธีกรรมเป็นร่างทรงผีเมือง
4. นายสมเดช เขื่อนเมือง ผู้ประกอบพิธีกรรมสู่ขวัญ ส่งเคราะห์ รดน้ำคำหัว ส่งผี มัคณายกวัด
5. นายถา อุดเต็น พิธีกรรมขึ้นบ้านใหม่ หาวันดี วันเสียบในการทำพิธีต่าง ๆ เข้าทรง

6. นางกอง ชันหลวง หมอตำแย หมอเป่า
7. นายอ่อน ชันหลวง ที่ปรึกษาฝ่ายวัฒนธรรม

2.7 ด้านการปกครอง

1. ผู้ใหญ่บ้าน นายผล ชันหลวง
2. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน นายวิฑูรย์ คำโน
3. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน นายวัน ใจปิง
4. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน นายจันทร์ เชื้อนเมือง
5. สมาชิก อบต. นายอ่อน ชันหลวง
6. สมาชิก อบต. นายสว่างวงศ์ อุดเด็น

2.8 สภาพทางเศรษฐกิจและรายได้

ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีจำนวน 73 หลังคาเรือน 83 ครัวเรือน อัตราการจ้างแรงงานในหมู่บ้านวันละ 150 บาท ประชากรมีรายได้เฉลี่ย 35,212 บาท/คน/ปี พื้นที่หมู่บ้านมีทั้งหมด 3,000 ไร่ แยกเป็นพื้นที่ทำนา 280 ไร่ จำนวนครัวเรือนที่มีที่นา 60 ครัวเรือน พื้นที่ทำไร่ 170 ไร่ จำนวนครัวเรือนที่ทำไร่ 15 ครัวเรือน

พื้นที่สาธารณะ	จำนวน 2,000 ไร่	พื้นที่อยู่อาศัย 100 ไร่
การเลี้ยงโคและกระบือ	จำนวน 18 ครัวเรือน	จำนวน 400 ตัว
การเลี้ยงสุกร	จำนวน 70 ครัวเรือน	จำนวน 150 ตัว
การเลี้ยงเป็ดและไก่	จำนวน 75 ครัวเรือน	จำนวน 2,500 ตัว
การเลี้ยงปลา	จำนวน 40 ครัวเรือน	จำนวน 20,000 ตัว

2.9 ผลิตภัณฑ์และกลุ่มอาชีพ

1. กลุ่มหน่อไม้ดอง ประธาน นางนวลพรรณ วงศ์วุฒิ
2. กลุ่มเลี้ยงปลา ประธาน นายผล ชันหลวง
3. กลุ่มเลี้ยงโค ประธาน นายผล ชันหลวง
4. กลุ่มเย็บผ้า ประธาน นางเย็น ชันหลวง
5. กลุ่มทำแหนม ประธาน นางทอง สุทธิหลวง
6. กลุ่มเลี้ยงหมู ประธาน นายวิฑูรย์ คำโน และ นายสุเทพ ชันหลวง

2.10 ทุนในหมู่บ้าน

1. กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ปัจจุบันมีเงินกองทุน 1,034,000 บาท มีสมาชิก 103 คน ประธานกองทุนฯ นายสยามรัฐ วัฒนะ
2. กองทุน กขคจ. ปัจจุบันมีเงินกองทุน 280,000 บาท มีสมาชิก 53 คน ประธานกองทุนฯ นายผล ชันหลวง

3. กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต ปัจจุบันมีเงินกองทุน 15,000 บาท มีสมาชิก 103 คน
ประธาน นายสยามรัฐ วัฒนะ
4. กลุ่มกองทุนพัฒนาบทบาทสตรี
5. กองทุน อพป.หมู่บ้าน
6. กองทุนไฟฟ้า
7. กองทุนยาเสพติดเยาวชน

กองทุนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน โดยเฉพาะกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองและกองทุน กขค. หรือกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต มีความสำคัญในระดับหนึ่งต่อการลดภาวการณ์ขาดแคลนข้าวของครัวเรือน โดยเฉพาะสมาชิกภายในหมู่บ้านจะกู้ยืมเงินกองทุนดังกล่าว เพื่อนำเงินมาซื้อข้าวหรือเมล็ดพันธุ์ข้าวหรืออุปกรณ์การผลิต ซึ่งขึ้นอยู่กับแต่ละครอบครัวว่าจะตัดสินใจอย่างไรกับการนำเงินดังกล่าวไปใช้จ่าย แต่ส่วนใหญ่จะนำเงินไปใช้จ่ายในภาคครัวเรือนมากกว่า แต่ยังไม่เห็นภาพรูปธรรมที่ชัดเจนในการแก้ไขปัญหาข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภค

2.11 สรุปค่าใช้จ่ายในระดับครัวเรือนและภาพรวมของหมู่บ้าน

ที่	รายการค่าใช้จ่าย	รายจ่ายครัวเรือน			ภาพรวมหมู่บ้าน		
		ต่อวัน	ต่อเดือน	ต่อปี	ต่อวัน	ต่อเดือน	ต่อปี
1	บริโภค						
	1.1 ข้าว	50	1,500	18,000	4,200	126,000	1,512,000
	1.2 กีบข้าว	70	2,100	25,200	5,880	176,400	2,116,800
	1.3 ผักต่าง ๆ	10	300	3,600	840	25,200	302,400
	1.4 เครื่องปรุง	10	300	3,600	840	25,200	302,400
	1.5 เหล้า/เบียร์	20	600	7,200	1,680	50,400	604,800
	1.6 บุหรี่	10	300	3,600	840	25,200	302,400
	1.7 เครื่องดื่ม	15	450	5,400	1,260	37,800	453,600
	1.8 อื่น ๆ (ระบุ)	-	-	-	-	-	-
	รวม	185	5,550	66,600	15,540	482,800	5,745,600
2.	อุปโภค						
	2.1 เครื่องแต่งกาย	50	1,500	18,000	4,200	126,000	1,512,000
	2.2 ของใช้ส่วนตัว	30	900	10,800	2,520	75,600	907,200
	2.3 อื่น ๆ (ระบุ)	-	-	-	-	-	-
	รวม	80	2,400	28,800	6,720	201,600	2,419,200

ที่	รายการค่าใช้จ่าย	รายจ่ายครัวเรือน			ภาพรวมหมู่บ้าน		
		ต่อวัน	ต่อเดือน	ต่อปี	ต่อวัน	ต่อเดือน	ต่อปี
3	สาธารณูปโภค						
	3.1 ค่าน้ำ	-	-	-	-	-	-
	3.2 ค่าไฟฟ้า	5	150	1,800	420	12,600	151,200
	3.3 ค่าโทรศัพท์	30	900	10,800	2,520	75,600	907,200
	3.4 ค่าน้ำมันรถ	25	750	9,000	2,100	63,000	756,000
	3.5 ค่ารถโดยสาร	-	-	-	-	-	10,000
	3.6 อื่น ๆ (ระบุ)	-	-	-	-	-	-
	รวม	60	1,800	21,600	5,040	151,200	1,824,400
4	การประกอบอาชีพ						
	4.1 ทำนา	150	1,500	18,000	4,200	126,000	1,512,000
	4.2 ทำไร่	150	1,500	18,000	4,200	126,000	1,512,000
	4.3 ทำสวน	30	900	10,800	2,520	75,600	907,200
	4.4 ค้าขาย	20	600	7,200	1,680	50,400	604,800
	4.5 อื่น ๆ (ระบุ)	-	-	-	-	-	-
	รวม	350	4,500	54,000	12,600	378,000	4,536,000
5.	ด้านการศึกษา						
	5.1 ค่าเทอม	-	-	-	-	-	-
	5.2 ค่าใช้จ่ายประจำวัน	50	1,500	18,000	4,200	126,000	1,512,000
	5.3 อื่น ๆ (ระบุ)	-	-	-	-	-	-
	รวม	50	1,500	18,000	4,200	126,000	1,512,000
6.	ด้านสังคม						
	6.1 งานแต่งงาน						30,000
	6.2 งานศพ						20,000
	6.3 งานบุญประเพณี						20,000
	6.4 งานบวช/ขึ้นบ้านใหม่						5,000
	6.5 อื่น ๆ ระบุ	-	-	-	-	-	-
	รวม						75,000

ที่	รายการค่าใช้จ่าย	รายจ่ายครัวเรือน			ภาพรวมหมู่บ้าน		
		ต่อวัน	ต่อเดือน	ต่อปี	ต่อวัน	ต่อเดือน	ต่อปี
7.	เงินกู้						
	7.1 คอกเบี้ยในระบบ	-	-	-	-	-	30,000
	7.2 คอกเบี้ยนอกระบบ	-	-	-	-	-	20,000
	7.3 อื่น ๆ ระบุ	-	-	-	-	-	-
	รวม						50,000
	รวมค่าใช้จ่ายทั้งสิ้น	725	15,750	189,000	44,100	1,339,600	16,162,200

ที่มา : เวทีการสำรวจข้อมูลประชาคมหมู่บ้านเพื่อจัดแผนแม่บทชุมชน บ้านสว่าใต้ปี 2555

ผลจากการที่ชุมชนได้มีการจัดทำเวทีประชาคมในเรื่องของสรุปค่าใช้จ่ายภาพรวมของหมู่บ้าน ทำให้เห็นว่าหมู่บ้านสว่าใต้ ซึ่งถือเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ หมู่บ้านหนึ่งที่อยู่ห่างไกลจากความเจริญ กลับภาระหนี้สิน และค่าใช้จ่ายในระดับที่สูงหากเปรียบเทียบกับจำนวนประชากร ซึ่งในประเด็นดังกล่าว ทางทีมวิจัยได้มีการแลกเปลี่ยนพูดคุยกับชาวบ้านในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับ "วิธีลดค่าใช้จ่ายของครัวเรือน" ซึ่งหลาย ๆ ข้อสรุปต่างเห็นตรงกันว่า ควรเริ่มที่ตัวเราเองก่อนและหันมาบริโภคพืชผักท้องถิ่น โดยอาศัยพืชอาหารจาก 4 ฐาน คือ ฐานจากธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ฐานจากการผลิตที่ชาวบ้านสามารถผลิตเองได้ ฐานจากการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติและระดับชุมชน และพึ่งพาอาหารจากการซื้อให้น้อยลง หรือใช้จ่ายเท่าที่จำเป็นเท่านั้น รวมถึงควรมีการพลิกฟื้นองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและความสัมพันธ์ฉันท์มิตร ด้วยคำพูดที่ว่า "พริกมีบ้านเหนือ เกลือมีบ้านใต้" นั้นหมายถึงการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน โดยอาศัยความสัมพันธ์ของคนบ้านเดียวกัน ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นญาติพี่น้องมาตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน

ผลจากการแลกเปลี่ยนพูดคุยกันถึงสถานการณ์ภาระค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้น ต่างมองเห็นร่วมกันว่า ค่าใช้จ่ายภาคครัวเรือนในแต่ละวันมีระดับที่สูง เนื่องจากคนในชุมชนมักพึ่งพาอาหารจากภายนอกมากกว่าที่จะทำการผลิตเอง ดังนั้นจึงควรที่จะร่วมมือร่วมใจกันลดค่าใช้จ่ายในด้านนี้ให้มากขึ้น โดยเฉพาะการปลูกพืชไว้รับประทานเองภายในครอบครัว และแบ่งปันให้กับญาติพี่น้องเหลือจึงขาย โดยยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิต

2.12 สถานที่สำคัญในหมู่บ้าน

1. โรงเรียนบ้านสว่า เปิดสอนตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 - มัธยมศึกษาปีที่ 3
2. วัดสว่า มีพระจำพรรษา 3 รูป สามเณร 3 รูป เจ้าอาวาสชื่อพระอินเปลี่ยน จันทโก
3. ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก จำนวนเด็ก 30 คน

4. ธนาคารข้าว/ถังฉาง มีเงินทุนหมุนเวียน 6,000 บาท จำนวนข้าวในธนาคาร 6,000 กก. กิจกรรมให้กู้ยืม 26 ราย จำนวน 6,000 กก.
5. ศาลากลางบ้าน 1 แห่ง
6. หอกระจายข่าว
7. ธนาคารโค 1 แห่ง จำนวน 15 ตัว
8. ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีประจำหมู่บ้าน
9. ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก (ศูนย์เตาะเตะ)

2.13 สถานที่ท่องเที่ยวและบริการ

1. แหล่งท่องเที่ยวด้านการศึกษาทรัพยากรธรรมชาติ (เส้นทางศึกษาธรรมชาติ)
2. น้ำตกห้วยหมู และถ้ำขาม้า
3. พระธาตุดวงคุ้มเกล้า

2.14 ด้านองค์กรชุมชนและกลุ่มทางสังคม

1. กลุ่มแม่บ้าน
2. กลุ่มออมทรัพย์
3. กลุ่มแปรรูปผลไม้
4. กลุ่มฉาปนกิจสงเคราะห์
5. กลุ่มผู้สูงอายุ
6. กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน

3. ทรัพยากรธรรมชาติ

3.1 แหล่งน้ำผิวดิน

ด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้าน

1. ลำน้ำว่า
2. ห้วยหนอง
3. ห้วยนาปง
4. ห้วยหมู
5. ห้วยเด่นแขว้ง
6. ห้วยห่อसान
7. ห้วยย่ำป้ง
8. ห้วยหวาย
9. ห้วยหก
10. ห้วยต้นสำน
11. ห้วยเข็ม

12. ห้วยนาเต้า

13. ห้วยลี่

ด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้าน

1. ห้วยพระเจ้า

2. ห้วยบอน

3. ห้วยกันโน

4. ห้วยกค

5. ด้วยเม้า

6. ห้วยผ่าม้า

7. ห้วยม่วง

8. ห้วยปิ่นน้อย

9. ห้วยปิ่นหลวง

10. ห้วยกอกหมอง

11. ห้วยลาด

3.2 ป่าไม้

ป่าชุมชน จำนวน 1,093 ไร่ และ พื้นที่ป่าอนุรักษ์ ป่าต้นน้ำ ป่าไร่หมุนเวียน ป่าใช้สอย รวมถึง พื้นที่เขตอุทยานแห่งชาติคอกภูคา

3.3 ปฏิทินอาหารที่ได้จากป่า/ชุมชน/แหล่งน้ำ บ้านสว่าใต้

จากการสำรวจและสอบถามข้อมูลด้านอาหารของชุมชน ทำให้พบว่าอาหารที่มีอยู่ในธรรมชาติ บริเวณหมู่บ้านสว่าใต้ มีมากมายหลายชนิดและบางส่วนที่ไม่สามารถผลิตได้ก็ซื้อจากร้านขายของ โดยสามารถจำแนกประเภทอาหารตามฤดูกาล และมีตลอดปี ดังนี้

ฤดูหนาว (เดือนตุลาคม – มีนาคม)

รถคว้น ผักนึ่ง มดส้ม มีม จิงหรีด ปลาหิมะ ค้าง หนู งู นัว ผึ้ง ต่อ แตน เต่า กบ เขียด นก ปลาก่อ ปลา ช่อน กุ้ง ปลานิล ปลาดุก อีซวก นุ่ม ปลาแก้ง ปลาปุง หอย ชะอม มะนาว มะแขว่ง มะขามป้อม ผักกูด ผักกาด ผักเหือก ถั่วลิ้นเต่า มะเคื่อ ผักหนาม บ้าง มะหลอด แดง หอมแดง กระเทียมผักฮาก ถั่วแปบ มะกรูด หัวปลี มะกอกป่า ดอกแค ดอกเสี้ยว กล้วย บวบ หวาย มะเขือ ผักชี มะกือ พริก สะเดา ผักชีอื่น ถั่ว งา ข้าวโพด แดง ไร่ มะลิ้นไม้ แดงไทย มะนอย เผือก มัน บอน ฯลฯ

ฤดูร้อน (เมษายน – พฤษภาคม)

ผักกาด หัวปลี หน่อหอย บอน ผักหนาม ชะอม ปลามัน ปลาบู่ ปลาไน แมงมุม งู เขียด เห็ดขอนขาว มะละกอ มะแขว่ง มะหลอด มะกอก ดอกจี่ว สะค่าน แมงดา จิงหรีด ส้ม ทุเรียน ทุเรียน หอย กระรอก ไก่ป่า หมูป่า กล้วย ดอกเสี้ยว ผักหนอก หนู มดแดง ฯลฯ

ฤดูฝน (มิถุนายน – กันยายน)

ผักกาด หอมแดง ผักกาดขาว กระเทียม กะหล่ำดอก มะเขือ ฟักทอง ฟักเขียว สะเดา ผักชี ต้นหอม หน่อไม้ ถั่วพู โหระพา กระเพรา ชะอม มะนาว มะกรูด หอมหัวใหญ่ ผักกูด แมงคัง แมงกว้าง ผักเตบ ผักตำลึง ผักแปม ผักฮาก ข้าวโพด ขมิ้น ยอดฟักทอง ผักป้า มะไฟ มะเดื่อ แก้งเกาะ แมงเมา เห็ดแดง เห็ดหาด เห็ดกูด เห็ดเสด เห็ดขอนขาว เห็ดไข่ห่าน เห็ดโคน ปลาไหล ปลามัน ปลาขาว ปลาหิม อีซวก งอย ปลาปิ้ง มะนอย พริก งาม ถั่ว กระรอก แจ้ มะขามป้อม ขนุน มะลิ ไม้ดอกแค ผักบุ้ง แดง มะพลด ต่อ ผัก มีม มะม่วงป่า มันเทศ มันพร้าว ต้าง เผือก มันแกว ฯลฯ

มีตลาดปี (มกราคม – ธันวาคม)

งอย ปลาปิ้ง ปลามัน ปลาปู้ อีปุม ปลากัง ลูกอ๊อด หอย กุ้ง สวก มันตัน เผือก ฟักทอง ผักกาด งาม มะแกว มัน มะกอก มะนอย พริก ถั่วไร่ ผักชีอ่อน ตะไคร้ จิง ข่า บวบ หลบหลิบ ผักขม หนุ กระรอก แจ้ นก มะขามป้อม มะเมา ปลี กล้วย มะลิ ไม้ดอกแค ขนุน ผักบุ้ง ผักนี้ว กบ ดอกเสี้ยว มะละกอ บ่าง มะนาว กบ เขียด ต่อ แตน ผัก มีม มันเทศ มะนอยขม ผักฮาก แมงขอน มะพลด มะแขว่ง มันเทศ เห็ดลม เห็ดขาว ผักหนาม ปลาไหล ผักชี ต้นหอม ผักขม มะแขว่น พริกขี้หนู กระแต ไก่ป่า เห็น บ่าง ข้าวเหนียว ข้าวไร่ ผักหนอก ผักเผ็ด กระเพรา โหระพา ผักชีลาว หน่อหวาย ผักส้มป่อย บอน เต่า ไก่ มันขาว ผักตำลึง ฯลฯ

ซื้อจากตลาด/รณขายกับข้าว(รถพุ่มพวง)

อาหารทะเล กุ้ง หอย ปู ปลา เลือผ้า ผลไม้สด กาแฟ โอวัลติน กะนอ รสดี ซีอิ๊ว น้ำมันหอย ปลาตาก มะเขือเทศ ไก่ น้ำปลา พริกแห้ง ผักชี พริก กล้วย ส้มเขียวหวาน ต้นหอม อาหารแห้ง เครื่องใช้ส่วนตัว ปลา ส้ม น้ำตาลงาน เครื่องดื่ม ชะอม สะเดา ปลากระป๋อง ไข่ไก่ หอมแดง หอมขาว ปลาแห้ง ผักกาดขาว ปลาไร่ ปลาหนึ่ง ปลาทุเค็ม กะหล่ำดอก กะหล่ำปลี มะเขือเปราะ มะเขือยาว ฟักทอง ถั่วพู โหระพา กุนเชียง แหนม เนื้อสัตว์ หมูขย หอมหัวใหญ่ มาม่า กุ้งแห้ง ถั่วอก กะปิ น้ำมันพืช ขนุน น้ำมันรด ผงซักฟอก ฯลฯ

จากข้อมูลการกระจายของชนิด พืช สัตว์ แมลง ที่เป็นอาหารธรรมชาติของชุมชนตลอดทั้งปี ซึ่งบ่งบอกถึงความอุดมสมบูรณ์ของความหลากหลายทางชีวภาพ และได้มีส่วนสนับสนุนประเด็น "ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนและครัวเรือน กล่าวคือ ถึงแม้ว่าปัญหาเรื่องข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนจะเป็นปัญหาที่ใหญ่และมีความสำคัญต่อคนในชุมชน หากแต่บริเวณพื้นที่ป่าและพื้นที่เพาะปลูกของคนในชุมชนรวมถึงแหล่งน้ำ ยังเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากแหล่งอาหารต่าง ๆ เหล่านี้ ในการเก็บหาอาหารมาปรุงเพื่อรับประทาน ความหลากหลายของอาหารในพื้นที่จึงเปรียบเสมือนอยู่ข้าวอยู่น้ำของคนในชุมชนมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งในพื้นที่ของหมู่บ้านสัวได้และพื้นที่ตำบลคงพญาฐานทรัพยากรธรรมชาติยังถือว่ามีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างมาก ชุมชนบ้านสัวได้และหมู่บ้านใกล้เคียงจึงได้ร่วมกันอนุรักษ์ฐานทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ไว้ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และมีการแบ่งหรือใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การจำแนกพื้นที่ป่าเป็นป่าต้นน้ำ ป่าอนุรักษ์ ป่าชุมชน ป่าใช้สอยและพื้นที่ทำกิน ซึ่งพื้นที่ป่าต่าง ๆ มีกฎระเบียบเข้ามาบังคับใช้ รวมถึงอาศัยจารีตวัฒนธรรมความเชื่อเข้ามากำกับ

ส่งผลให้ผืนป่ายังคงความอุดมสมบูรณ์ แหล่งน้ำลำห้วยยังคงมีน้ำไหลตลอดทั้งปี รวมถึงมีทรัพยากรสัตว์น้ำไว้สำหรับให้ทุกคนสามารถนำไปปรุงเป็นอาหารได้ ขณะเดียวกันแหล่งน้ำต่าง ๆ ก็จะถูกกำหนดหรือการกันแนวเขตไว้เป็นแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาและสัตว์น้ำ รวมถึงการใช้กฎระเบียบที่ชุมชนร่วมกันกำหนดนำมาปฏิบัติใช้ร่วมกัน และคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ ซึ่งกฎระเบียบดังกล่าวได้ผ่านเวทีประชาคมหมู่บ้าน โดยกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ได้ถูกนำมาใช้ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ด้วยเล็งเห็นคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและด้วยจิตสำนึกของคนที่อยู่ร่วมเก็บเห็ดป่ามาอย่างยาวนาน ซึ่งปัจจุบันได้มีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วม เช่น หน่วยงานด้านป่าไม้ อุทยานแห่งชาติ คอยภูคา อุทยานแห่งชาติขุนน่านและองค์การบริหารส่วนตำบลคงพญา ซึ่งกฎระเบียบดังกล่าวช่วยทำให้การใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ป่าไม้ให้มีความยั่งยืนและสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวิถีการผลิตของคนในชุมชน ทำให้ฐานทรัพยากรธรรมชาติยังคงอุดมสมบูรณ์ ก่อให้เกิดความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในพื้นที่จนถึงปัจจุบัน

บทที่ 3

วิธีการดำเนินงาน

การวิจัยครั้งนี้ เป็นวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยทีมวิจัยจากชุมชนเป็นผู้ออกแบบกระบวนการร่วมกันกำหนดกิจกรรมการวิจัย แล้วดำเนินงานวิจัยตามแผนที่จัดทำไว้ โดยมีพี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดน่าน คอยให้การสนับสนุนการดำเนินงานวิจัยในส่วนที่ชุมชนไม่สามารถดำเนินการได้ ซึ่งมีวิธีการดำเนินงาน ดังต่อไปนี้

1. ระยะเตรียมการงานวิจัย

1. ประชุมร่วมกับพี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.น่าน เพื่อรับทราบความเป็นมาของการดำเนินโครงการชลประทานท้องถิ่น และกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

กระบวนการสร้างความเข้าใจระหว่างทีมวิจัยชาวบ้านและพี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ถือว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ที่ทุกฝ่ายต้องมีความเข้าใจในวัตถุประสงค์และเป้าหมายของโครงการว่ามีความเป็นมาอย่างไร ทำเพื่ออะไร ทำแล้วได้ผลเป็นอย่างไรและกระบวนการทำงานเป็นอย่างไร ใครมีส่วนเกี่ยวข้องในเรื่องดังกล่าว ซึ่งคำถามต่าง ๆ เหล่านี้ ถือมีความสำคัญเป็นอย่างมาก เนื่องจากหากไม่มีข้อสรุปหรือคำตอบให้กับคนในชุมชน ผลการดำเนินงานในเรื่องดังกล่าวก็ถือว่ามีความล้มเหลว ทั้งในส่วนขอเป้าหมายและผลที่คาดว่าจะได้รับ ดังนั้น การสร้างโอกาสให้มีเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ตลอดจนการตอบข้อซักถามของคนในชุมชนถือเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งจะส่งผลต่อกระบวนการทำงานร่วมกันในอนาคตได้

2. คัดเลือกทีมวิจัยร่วมจากชุมชน ให้มีความเหมาะสมกับลักษณะกับลักษณะงานวิจัย โดยคัดเลือกจากกลุ่มชาวบ้านที่มีอาชีพทำนาและชาวบ้านที่มีความสนใจในกระบวนการวิจัยให้เป็นทีมวิจัย

2. ระยะเวลาดำเนินการ

2.1 กิจกรรมเปิดตัวโครงการวิจัยบ้านสว่าใต้

เป็นเวทีสร้างความเข้าใจระหว่างชาวบ้านสว่าใต้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และตัวแทนชาวบ้านที่มีอาณาเขตพื้นที่มาติดต่อกับที่นาบ้านสว่าใต้ เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์และวิธีการดำเนินงานวิจัยเพื่อรับฟังข้อเสนอแนะต่อการทำงานวิจัย ทั้งในด้านการจัดการแปลงและการจัดการภาคสังคม เพื่อหาแนวทางการจัดการปัญหาข้าวไม่เพียงพอดต่อการบริโภคในครัวเรือน โดยชุมชนมีส่วนร่วม ซึ่งการจัดประชุมดังกล่าว มีขั้นตอนกระบวนการ ดังนี้

1. ทบทวนความคาดหวังต่อเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของการดำเนินกิจกรรมเปิดตัวโครงการวิจัยฯ บ้านสว่าใต้ ดังนี้

- ทีมวิจัยร่วมหารือในการดำเนินงานเปิดตัวโครงการฯ
- แบ่งบทบาทหน้าที่ของแต่ละคน

- ทบทวนความเป็นมาของโครงการ วัตถุประสงค์ วิธีการดำเนินงาน ผลที่คาดว่าจะได้รับ
- ชักซ้อมการนำเสนอเปิดตัวโครงการวิจัยฯ บ้านสว่าใต้
- จัดเตรียมเอกสารประกอบการจัดเวที อาหารเครื่องดื่ม เตรียมสถานที่

2. สถานที่จัดประชุม ช่วงเวลา

สถานที่ในการจัดประชุมเปิดตัวโครงการวิจัยฯ บ้านสว่าใต้ คือ หอประชุมบ้านสว่าใต้ ใน วันที่ 23 ธันวาคม 2553 ตั้งแต่เวลา 08.00 น. – 12.00 น.

3. ผู้เข้าร่วมกิจกรรม บุคคล กลุ่มคนและจำนวนผู้เข้าร่วมเวที

ผู้เข้าร่วมเวทีประกอบด้วย 1. ชาวบ้านสว่าใต้ 2. คณะครูโรงเรียนบ้านสว่าใต้ 3. พระสงฆ์ บ้านสว่าใต้ 4. เกษตรอำเภอบ่อเกลือ 5. เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลคงพญา 6. ตัวแทนชาวบ้าน ในเขตตำบลคงพญา 7. เจ้าหน้าที่ป่าไม้ 8. พี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น อ.บ่อเกลือ รวมทั้งสิ้น 60 คน

4. ขั้นตอนการจัดกิจกรรม

การเตรียมการ

1. ทีมวิจัยและพี่เลี้ยงโครงการ ร่วมประชุมวางแผนการดำเนินกิจกรรมและวางบทบาทหน้าที่ล่วงหน้า 3 วัน
2. ชักซ้อมการนำเสนอโครงการวิจัย
3. จัดเตรียมสถานที่ ประสานอาหารเครื่องดื่ม เอกสารประกอบการจัดเวที ป้ายโครงการวิจัย
4. ออกหนังสือเชิญผู้เข้าร่วมเวที / ประสานกลุ่มผู้เข้าร่วมเวที

การจัดกิจกรรม

1. ผู้เข้าร่วมเวทีรับเอกสารและลงทะเบียน
2. พี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น กล่าวความเป็นมาของกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
3. รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลคงพญา กล่าวเปิดเวที แนะนำสถานที่
4. หัวหน้าโครงการวิจัยและทีมวิจัย กล่าวความเป็นมาของโครงการ วัตถุประสงค์ วิธีการดำเนินงาน ผลที่คาดว่าจะได้รับ
5. ผู้เข้าร่วมเวทีร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นสถานการณ์ปัญหาข้าวไม่พอกินในพื้นที่ และข้อเสนอแนะต่าง ๆ
6. สรุปการหารือและข้อเสนอแนะต่อการดำเนินงาน โครงการวิจัยฯ บ้านสว่าใต้
7. ปิดการจัดเวทีเปิดตัวโครงการวิจัยและรับประทานอาหารกลางวันร่วมกัน

5. เครื่องมือและวิธีการที่นำมาใช้ในแต่ละขั้นตอนการดำเนินกิจกรรม

1. ผู้เข้าร่วมเวทีร่วมแลกเปลี่ยนประเด็นสถานการณ์ข่าวในพื้นที่ตำบลคงพญา ทั้งในด้านปัญหาที่ผ่านมา ผลกระทบ การจัดการปัญหาข่าวในพื้นที่ และแนวทางแก้ไขทั้งในระดับครัวเรือน ชุมชน
2. กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้การทำงานรวมถึงการเติมเต็มองค์ความรู้ในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยทางทีมวิจัยฯ ได้ให้พี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น พื้นที่อำเภอเบตง (คุณอภิสิทธิ์ ลัมยศ) เป็นผู้มาให้ความรู้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น และสรุปผลการแลกเปลี่ยนร่วมกัน เพื่อให้เห็นถึงความสำคัญของสถานการณ์ปัญหาและหาแนวทางการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน
3. นำเสนอประเด็นการแลกเปลี่ยนและข้อเสนอแนะ โดยใช้กระดาษพับชาร์ด ทั้งนี้เพื่อต้องการให้ผู้เข้าร่วมเวทีได้เห็นข้อสรุปในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันและเติมเต็มข้อมูลในส่วนที่ขาดหายหรือยังไม่สมบูรณ์ เพื่อที่ทีมวิจัยจะได้นำไปเป็นข้อมูลประกอบในการศึกษาวิจัยต่อไป

6. เนื้อหาในการจัดกิจกรรม

เนื้อหาสาระสำคัญในการจัดเวทีครั้งนี้ประกอบด้วย

1. การนำเสนอเนื้อหากระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทั้งในส่วนของขั้นตอนการดำเนินงานวิจัย สิ่งที่จะได้จากการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น บทบาทการมีส่วนร่วมของชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมถึงวิทัศน์ชุมชนที่ใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นเครื่องมือในการดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหาภายในชุมชนร่วมกัน
2. ความเป็นมาของโครงการ แนวทางการการแก้ไขปัญหาวข่าวไม่เพียงพต่อการบริโภคในครัวเรือนโดยชุมชนมีส่วนร่วม บ้านสว่าได้ ประกอบด้วย ที่มาและความสำคัญของปัญหา คำถามวิจัย วัตถุประสงค์ เป้าหมาย พื้นที่ดำเนินงาน วิธีการดำเนินงาน งบประมาณ ระยะเวลาดำเนินการ ผลที่คาดว่าจะได้รับ เป็นต้น
3. เนื้อหาในการจัดเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นและการแก้ไขปัญหาวข่าวไม่เพียงพต่อการบริโภคในครัวเรือน โดยชุมชนมีส่วนร่วม โดยผลการแลกเปลี่ยนทีมวิจัยได้ร่วมกันสรุปและนำเสนอต่อที่ประชุม โดยมีข้อสรุปร่วมกัน คือ
 - 3.1 งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ถือเป็นเครื่องมือหนึ่งที่มีประโยชน์กับชุมชน คนเล็กคนน้อยในพื้นที่ชนบท ที่จะได้ร่วมกันแก้ไขปัญหาวของชุมชนร่วมกันโดยผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน คนในชุมชนยอมรับดีที่สุด ทั้งในด้านปัญหา ผลกระทบ การจัดการแก้ไขปัญหาวที่ผ่านมา รวมถึงการรวมคนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาวและหาแนวทางการแก้ไขปัญหาวาร่วมกัน โดยเฉพาะเรื่องข่าว
 - 3.2 สถานการณ์ปัญหาวข่าวไม่เพียงพต่อการบริโภคในครัวเรือน ถือเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นมานานหลายสิบปี ซึ่งมีสาเหตุและปัจจัยที่มีส่วนเกี่ยวข้องในหลาย ๆ ด้าน เช่น ด้านสภาพภูมิอากาศที่หนาวเย็นตลอดปี ปริมาณน้ำฝนมีมาก ฝนตกชุก สภาพดินโดยทั่วไปเป็นดินทราย ไม่เหมาะสมกับการปลูก

ข้าว การคัดเลือกพันธุ์ข้าวยังไม่มีมีการปรับปรุงบำรุงพันธุ์ให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ หน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องยังไม่ได้ให้การสนับสนุนในการแก้ไขปัญหาเท่าที่ควร ขาดแคลนพื้นที่เพาะปลูก ทั้งในส่วนของการนาและที่ไร่ข้าว รวมถึงจำนวนแรงงานในภาคการเกษตรที่ลดน้อยลง ส่งผลต่อการเพาะปลูกข้าว ซึ่งปัญหาดังกล่าว ถือเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง เพราะปัญหาข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนถือเป็นทุกข์อย่างยิ่งของคนในพื้นที่ ดังนั้นควรที่ทุกคน ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องควรร่วมมือกันในการแก้ไขปัญหาเพื่อให้สถานการณ์คลี่คลายหรือบรรเทาปัญหาได้ในระดับหนึ่ง

3.3 การดำเนินการแก้ไขปัญหาวินิจฉัย ควรที่จะมีการร่วมมือกันจากทุกฝ่าย ทั้งในระดับกลุ่มชาวนา ชาวบ้าน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เข้ามาร่วมกันแก้ไขปัญหาร่วมกัน

3.4 ควรมีการนำองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในเรื่องการจัดการข้าวที่มีอยู่ในชุมชน เช่น การคัดเลือกพื้นที่ การคัดพันธุ์ข้าว การปรับปรุงบำรุงดิน เทคนิควิธีการในการจัดการข้าวของแต่ละครัวเรือน มาผสมผสานกับองค์ความรู้และเทคโนโลยีทางการเกษตรสมัยใหม่เข้าด้วยกัน เพื่อที่จะเป็นส่วนหนึ่งในการแก้ไขปัญหา

7. บทสรุปของแผนงานต่อเนื่อง

การดำเนินงานตามแผนการดำเนินงานครั้งต่อไป คือ ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตของชาวบ้านสว่าได้กับวิถีการผลิต การศึกษาบริบทชุมชน ทนในด้านต่าง ๆ โดยใช้เครื่องมือ แผนที่ทางสังคม ปฏิทินชีวิต ปฏิทินวัฒนธรรม ปฏิทินอาหารและปฏิทินการเพาะปลูก ฯลฯ ซึ่งการลงพื้นที่จัดเก็บข้อมูลดังกล่าว ทีมวิจัยและพี่เลี้ยงโครงการ ร่วมกันวางแผนการจัดเก็บข้อมูล

8. ปัญหาอุปสรรคจากการดำเนินกิจกรรมและข้อเสนอแนะ

1. การดำเนินงานเปิดตัวโครงการวิจัยฯ ยังมีข้อบกพร่องในหลายด้าน เช่น การจดบันทึกการจัดเวทีที่ยังไม่มีความละเอียด ทำให้การนำเอาข้อมูลเพื่อเขียนรายงานมีไม่มาก ต่อไปอาจต้องใช้เครื่องมือช่วยเครื่องมือในการจดบันทึก เช่น เทปอัดเสียง เป็นต้น

2. กลุ่มผู้เข้าร่วมเวทีมาไม่ครบ เนื่องจากติดภารกิจ และยังไม่เห็นความสำคัญของงานวิจัย เป็นต้น ซึ่งถือเป็นเรื่องที่ต้องปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้น เนื่องจากเวทีนี้เป็นเวทีแรก กลุ่มผู้เข้าร่วมเวทีอาจไม่เข้าใจและไม่มีเวลา

3. การแลกเปลี่ยนพูดคุยในประเด็นการจัดการข้าว ยังไม่มีความละเอียดจนพอและไม่ลงลึก ทำให้ข้อมูลทั้งในเรื่องข้าวมีไม่มากพอ จำเป็นอย่างยิ่งที่ทีมวิจัยต้องร่วมกันจัดทำแบบสำรวจข้อมูลให้มีความละเอียด สมบูรณ์ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่แท้จริงและครบถ้วน

4. การแก้ไขปัญหาวินิจฉัยไม่พอกิน ถือเป็นเรื่องใหญ่และเกิดขึ้นมานาน ทั้งในระดับหมู่บ้าน และในพื้นที่อำเภอบ่อเกลือ เพราะสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่ เป็นภูเขาสูงชัน มีพื้นที่ลาดลุ่มที่เหมาะสมกับการปลูกข้าวไม่ถึง 1% รวมถึงมีอากาศหนาวเย็นตลอดปี ฝนตกชุก ซึ่งถือเป็นปัญหาอย่างมาก ดังนั้นแนวทาง

การแก้ไขปัญหาการจัดการข้าว อาจต้องมีแนวทางในหลากหลายวิธี เช่น การทดลองปลูกข้าวนาปรัง ซึ่งช่วงเวลาดังกล่าวอากาศเริ่มอุ่น และน้ำสำหรับการเพาะปลูกยังมีปริมาณที่เพียงพอ รวมถึงยังมีระบบชลประทานเหมืองฝาย ที่สามารถทำการเพาะปลูกข้าวได้

บทเรียนจากการดำเนินกิจกรรม

1. ความคาดหวังต่อวัตถุประสงค์และเป้าหมาย

การจัดเวทีเปิดตัวโครงการวิจัยฯ บ้านสว่าได้ ในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ คือ ต้องการชี้แจงทำความเข้าใจการดำเนินงานวิจัย วัตถุประสงค์ วิธีการดำเนินงานและผลที่คาดว่าจะได้รับจากโครงการวิจัยให้กับคนในชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้รับทราบและให้ข้อเสนอแนะในการดำเนินงานวิจัย ซึ่งผลการดำเนินงานเป็นไปตามความคาดหวัง โดยเฉพาะชาวบ้านและหน่วยงานได้ให้ความร่วมมือในการเข้าร่วมเวที และได้เรียนรู้และเข้าใจถึงกระบวนการทำงานวิจัย แต่มีบางส่วนที่ไม่ได้เข้าร่วม ขณะเดียวกันการนำเสนอความเป็นมาของโครงการ รวมถึงบทบาทหน้าที่ของทีมวิจัยยังต้องมีการปรับเปลี่ยนแนวทางการดำเนินงาน เพื่อให้มีความสอดคล้องมากกว่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจดบันทึกข้อมูลที่ยังไม่ลงลึกในรายละเอียด เป็นต้น

2. สถานที่ ช่วงเวลา งบประมาณ ในการจัดกิจกรรม

การจัดเวทีเปิดตัวโครงการครั้งนี้ ในส่วนของสถานที่ที่ใช้หอประชุมบ้านสว่าได้ ถือว่ามีความเหมาะสมเพราะเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน ส่วนช่วงเวลาถือว่ามีความเหมาะสมทั้งส่วนของเจ้าหน้าที่และชาวบ้าน ที่มีเวลาเข้าร่วมเวที ซึ่งช่วยให้การดำเนินกิจกรรมเป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ได้

3. กลุ่มคนที่เข้าร่วมกิจกรรม

กลุ่มผู้เข้าร่วมเวที ส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านสว่าได้ และเจ้าหน้าที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ ซึ่งกลุ่มผู้เข้าร่วมเวทิดังกล่าว เป็นไปตามความคาดหวังที่ตั้งไว้ เพราะถือเป็นผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในเรื่องดังกล่าว และเป็นผู้ที่รู้ปัญหาดีที่สุด ซึ่งจะช่วยให้การแลกเปลี่ยนพูดคุยไปในแนวทางเดียวกัน

4. ขั้นตอนการดำเนินกิจกรรม

ขั้นตอนการดำเนินกิจกรรม ถือว่ามีความเหมาะสมในระดับหนึ่ง กล่าวคือ ในช่วงก่อนการจัดเวที ทีมวิจัยได้ร่วมกันประชุมเพื่อปรึกษาหารือกัน ในเรื่องการออกแบบเวที กรอบการหารือ รวมถึงกลุ่มผู้เข้าร่วมเวที จากนั้นจึงเป็นการแบ่งบทบาทหน้าที่ในการทำงานในแต่ละด้าน พอถึงวันจัดเวที ทีมวิจัยได้ร่วมกันดำเนินงานตามแผนงานที่ได้วางไว้ โดยช่วงแรกเป็นการแนะนำกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ความเป็นมาของการดำเนินงานโครงการวิจัย จากนั้นจึงเป็นการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในด้านการจัดการปัญหาข้าว ทั้งในภาพรวมของสถานการณ์ทั้งหมด จากนั้นจึงลงลึกในรายละเอียดของปัญหาข้าวไม่

เพียงพอในระดับพื้นที่และระดับครอบครัว จากนั้นจึงเป็นการสรุปร่วมกัน เพื่อหาแนวทางการแก้ไข ปัญหา ซึ่งขั้นตอนการดำเนินงานจึงถือว่ามีความเหมาะสม ทั้งในส่วนของระยะเวลาในการจัดกิจกรรม และความคาดหวังของผู้เข้าร่วมเวที

5. วิธีการ / เครื่องมือ

วิธีการและเครื่องมือในการจัดเวทีเปิดตัวโครงการวิจัยบ้านสว่าได้ ถือว่ามีความเหมาะสมกับ สภาพบริบทของพื้นที่ ทั้งนี้เครื่องมือที่สำคัญคือ การให้ความรู้ความเข้าใจกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อให้ผู้เข้าร่วมเวทีได้เข้าใจบทบาทการทำงานและการหนุนเสริมโครงการวิจัย ตลอดจนการใช้เวทีในการ แลกเปลี่ยนพูดคุยถึงสถานการณ์ปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน โดยเฉพาะประเด็นการจัดกรรขั้วของพื้นที่ตำบล คงพญา และบ้านสว่าได้ ทั้งในระดับชุมชนและครัวเรือน ซึ่งวิธีการแลกเปลี่ยนพูดคุยถือว่ามืผลต่อการ ดำเนินการและต่อกลุ่มคนในพื้นที่ เนื่องจากกลุ่มผู้เข้าร่วมเวที ส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านในพื้นที่ ซึ่งการใช้ การแลกเปลี่ยนพูดคุยกันถือเป็นเรื่องที่สามารถทำความเข้าใจกันได้โดยง่าย ทั้งในส่วนของความเป็นมาของ โครงการวิจัย และสถานการณ์ปัญหาตลอดจนสามารถที่จะทำใหักลุ่มผู้เข้าร่วมเวทีได้ช่วยกันวิเคราะห์ ปัญหาที่เกิดขึ้นได้ รวมถึงการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการจัดการขั้วในแต่ละครัวเรือนได้เป็นอย่างดี

จากนั้นจึงเป็นการชี้แจงกระบวนการวิจัยในโครงการแก้ไขปัญหาล้าไม่พอกิน ว่าจะมีวิธีการ ดำเนินงานในรูปแบบใดบ้าง จะใช้เครื่องมืออะไรในการเก็บข้อมูล ซึ่งกระบวนการวิจัยในครั้งนี้ ได้ใช้ เครื่องมือในหลาย ๆ อย่างด้วยกัน คือ การทำแผนที่ ปฏิทินกิจกรรมทางการเกษตร วัฒนธรรมประเพณี การศึกษาข้อมูลบริบทชุมชน การเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยแบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์ การลงพื้นที่เพื่อ สสำรวจพื้นที่ทางการเกษตร เป็นต้น ซึ่งเครื่องมือต่าง ๆ เหล่านี้ ถือเป็นสิ่งที่สำคัญที่จะช่วยทำให้ได้ข้อมูลวิจัย ที่เป็นจริงและเป็นปัจจุบันมากที่สุด

ดังนั้น เครื่องมือและวิธีการในการจัดเวทีเปิดตัวโครงการในครั้งนี้ ส่วนใหญ่จะใช้ กระบวนการแลกเปลี่ยนพูดคุยและให้ข้อเสนอแนะ เพื่อเป็นการสร้างความเข้าใจในการทำวิจัยในครั้งนี้ และ นำผลการพูดคุยมาสรุปบทเรียนร่วมกัน ซึ่งถือว่ามีความเหมาะสม ทั้งต่อการดำเนินการ ต่อกลุ่มคนและต่อ ความคาดหวังที่ได้วางไว้

6. เนื้อหาข้อมูลความรู้ที่นำมาใช้

เนื้อหาหรือข้อมูลความรู้ที่นำมาใช้ในการจัดเวทีเปิดตัวโครงการวิจัยบ้านสว่าได้ ประกอบด้วย เอกสารงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น และเอกสารประกอบการจัดเวทีโครงการวิจัย ถือว่ามีความ เหมาะสมต่อกลุ่มผู้เข้าร่วมเวทีระดับหนึ่ง ซึ่งสามารถทำความเข้าใจกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น และ เนื้อหาของโครงการวิจัยได้เป็นอย่างดี แต่อาจต้องเพิ่มเอกสารหรือวิดิทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานวิจัย ให้มากขึ้น ซึ่งจะช่วยให้เกิดความเข้าใจและสามารถนำกลับไปอ่านที่บ้านได้ รวมถึงวิทยากรกระบวนการ ที่ต้องมีทักษะในการดำเนินรายการ ซึ่งจะช่วยให้บรรยากาศในการจัดเวทีเป็นไปด้วยดีและกลุ่มผู้เข้าร่วม เวทีเกิดความเข้าใจและมีส่วนร่วมในการจัดเวทีเพิ่มมากขึ้น

2.2 ศึกษาบริบทชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตของชาวบ้านสว่าใต้กับวิถีการผลิต

การเก็บรวบรวมข้อมูลบริบทชุมชน มีวัตถุประสงค์เพื่อค้นหาความเป็นตัวตนของคนในชุมชนในแง่มุมต่าง ๆ ทั้งประวัติความเป็นมา สภาพทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมประเพณี ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ สถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้น ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้การเก็บรวบรวมข้อมูลอาศัยเครื่องมือในหลายด้าน เช่น แผนที่ชุมชน แผนที่ปฏิทินทางการเกษตร วัฒนธรรมประเพณี การสัมภาษณ์ แบบสอบถาม เป็นต้น

1. สรุปกิจกรรมดำเนินการ

1.1 ทบทวนความคาดหวังต่อเป้าหมายและวัตถุประสงค์

- ทีมวิจัยร่วมประชุมกับพี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อทบทวน ในการวางแผนและออกแบบวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลบริบทชุมชนในด้านต่าง ๆ
- ค้นหาแหล่งข้อมูลร่วมกัน เช่น ผู้รู้ในชุมชน แหล่งข้อมูลทุติยภูมิ
- คาดหวังว่า ข้อมูลที่ได้จะเป็นประโยชน์ต่อคนในชุมชนทั้งในปัจจุบันและอนาคต เพื่อที่จะได้เรียนรู้และเข้าใจในความเป็นชุมชนและความเป็นตัวตนของคนบ้านสว่าใต้

1.2 สถานที่ และช่วงเวลา

บ้านสว่าใต้ หมู่ 7 ตำบลคงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน ช่วงเวลาดังแต่เดือนมกราคม 2553 – มีนาคม 2554

1.3 ผู้เข้าร่วมกิจกรรม

ผู้เข้าร่วมศึกษาบริบทชุมชน ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน ผู้สูงอายุ พระสงฆ์ ทีมวิจัยชาวบ้านและพี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อทบทวน อ.บ่อเกลือ จำนวน 30 คน ซึ่งกลุ่มคนที่เข้ามามีส่วนร่วมทั้งหมดนี้เป็นส่วนหนึ่งของการทำกิจกรรมสืบค้นข้อมูล และมีบางส่วนที่เป็นชาวบ้าน จะเป็นผู้ให้ข้อมูลในส่วนของการจัดการข้าวของบ้านสว่าใต้

1.4 ขั้นตอนการจัดกิจกรรม

การเตรียมการ

- ทีมวิจัยและพี่เลี้ยงงานวิจัยฯ ร่วมกันประชุมวางแผนการเก็บรวบรวมข้อมูล
- ร่วมเรียนรู้การใช้เครื่องมือในการเก็บข้อมูล เช่น การทำแผนที่ ปฏิทินต่าง ๆ การเก็บข้อมูลทางประวัติศาสตร์ การจดบันทึกข้อมูล เป็นต้น
- แบ่งบทบาทหน้าที่ในการเก็บข้อมูล

- ออกแบบสัมภาษณ์และแบบสอบถาม ทั้งในส่วนของบริบทชุมชน การจัดการข้าว
- ประสานกลุ่มผู้เข้าร่วมเวทีและผู้ให้ข้อมูลในชุมชน

การจัดกิจกรรมศึกษาบริบทชุมชน

- ชี้แจงทำความเข้าใจกับผู้เข้าร่วมเวที ในเรื่องการศึกษาข้อมูลบริบทชุมชน
- สัมภาษณ์ข้อมูลจากผู้สูงอายุและผู้ที่มีความรู้ในเรื่องประวัติชุมชนบ้านสว่าใต้
- ประสานขอข้อมูลทุติยภูมิจากผู้นำชุมชน และองค์การบริหารส่วนตำบลคงพญา เกี่ยวกับข้อมูลทางด้านเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อนำมาประกอบเป็นข้อมูลบริบทชุมชน
- ทีมวิจัยร่วมกันสรุปข้อมูลบริบทชุมชน ตามแบบสัมภาษณ์และข้อมูลทุติยภูมิ และคัดแยกข้อมูลเป็นส่วน ๆ ทั้งข้อมูลประวัติชุมชน สภาพทางสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง ทรัพยากรธรรมชาติ ทุนในด้านต่าง ๆ และจัดทำเป็นหมวดหมู่ เพื่อให้ข้อมูลมีความถูกต้อง ชัดเจน และเป็นระเบียบ
- ทีมวิจัยร่วมกันสรุปข้อมูลบริบทชุมชนอีกครั้ง เพื่อร่วมกันตรวจสอบความถูกต้อง และเก็บข้อมูลเพิ่มเติมในส่วนที่ยังไม่ชัดเจนหรือไม่ครบ

1.5 เครื่องมือและวิธีการ

เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ การจัดทำแบบสัมภาษณ์ แบบสอบถาม และการแลกเปลี่ยนพูดคุยในประเด็นต่าง ๆ เช่น ประวัติชุมชน ข้อมูลด้านเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา สาธารณสุข และทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งการใช้เครื่องมืออีกส่วนหนึ่ง คือ การจัดเวทีทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนและทีมวิจัย รวมถึงการลงพื้นที่ชุมชน เพื่อทำแผนที่ต่าง ๆ ทั้งในด้านแผนที่ภายในชุมชนและแผนที่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

การใช้เครื่องมือต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นในด้าน การทำแผนที่ การสอบถาม แลกเปลี่ยนพูดคุย รวมถึงการนำข้อมูลทุติยภูมิที่หน่วยงานของ อบต.คงพญา ได้จัดเก็บไว้ ทีมวิจัยจะร่วมกันสรุปข้อมูลในแต่ละด้าน แล้วค่อยนำมาเรียบเรียงใหม่ เพื่อให้เกิดข้อมูลที่เป็นปัจจุบันให้มากที่สุด แล้วนำผลการสืบค้นนำมาจัดเวทีอีกครั้งหนึ่งเพื่อร่วมกันตรวจสอบข้อมูลและให้ข้อเสนอแนะจากกลุ่มต่าง ๆ

1.6 เนื้อหาความรู้ในการจัดกิจกรรม

ความรู้ที่นำมาใช้ในกิจกรรมสืบค้นข้อมูลบริบทชุมชน คือ เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ทั้งในด้านการจัดทำแผนที่ชุมชน การวิเคราะห์พื้นที่แบบมีส่วนร่วม การจัดทำปฏิทินวัฒนธรรมประเพณี การเกษตร รวมถึงเทคนิคการสัมภาษณ์ หรือการทำแบบสอบถาม เป็นต้น ซึ่งเนื้อหา

ความรู้ในเรื่องดังกล่าว พี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็นผู้มาให้ความรู้ก่อนการลงมือเก็บข้อมูล ตลอดจนการได้เข้าร่วมเวทีเครือข่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.น่าน

ด้านเนื้อหาความรู้ในการลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูล คือ การได้เรียนรู้ประวัติศาสตร์ของชุมชนในแง่มุมต่าง ๆ ข้อมูลด้านเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติ สถานการณ์ปัญหา กลุ่มองค์กรภายในชุมชน ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตและวิถีการผลิตของคนในชุมชน ซึ่งประเด็นข้อมูลต่าง ๆ เหล่านี้ ดังได้ปรากฏแล้วในข้อมูลบริบทชุมชนในบทที่ 2

1.7 บทสรุปของแผนงานต่อเนื่อง

แผนการดำเนินงานในครั้งต่อไป คือ กิจกรรมสำรวจข้อมูลเชิงลึกด้านปริมาณความต้องการในการบริโภคข้าว และความสามารถในการผลิตหรือจัดหาข้าวเพื่อการบริโภคของแต่ละครัวเรือน

1.8 ปัญหาอุปสรรคจากการดำเนินกิจกรรมและข้อเสนอแนะ

- ทีมวิจัยยังไม่สามารถสอบถามข้อมูลบริบทชุมชนได้อย่างละเอียด เนื่องจากยังขาดประสบการณ์ในการตั้งคำถาม หรือการชวนพูดชวนคุย
- การบันทึกข้อมูลยังไม่เป็นระบบ และไม่ละเอียดพอ

2. บทเรียนจากการดำเนินกิจกรรม

2.1 ความคาดหวังต่อวัตถุประสงค์และเป้าหมาย

การศึกษาบริบทชุมชนในด้านต่าง ๆ ถือได้ว่าเป็นไปตามความคาดหวัง โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี ทั้งจากคนในชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ เช่น อบต.ดงพญา กศน.ตำบลดงพญา โรงเรียนบ้านสว้า ที่ได้กรุณาให้ข้อมูลแก่ทีมวิจัย แต่การเก็บรวบรวมข้อมูลบางประเด็นอาจยังไม่ลงลึกในรายละเอียดมากพอ เช่น ประวัติชุมชน ซึ่งไม่สามารถสืบค้นไปจนถึงว่า บ้านสว้าได้ตั้งมาตั้งแต่ปีไหน พ.ศ. อะไร ใครเป็นผู้เข้ามาอยู่อาศัยก่อน ซึ่งจากการสอบถามผู้สูงอายุที่มีอายุมากที่สุด คือ อายุ 89 ปี ก็ได้ความว่า ตนเองเกิดมาก็มีบ้านสว้าอยู่แล้ว พ่อแม่ก็เกิดที่นี่ ซึ่งจากคำบอกเล่าดังกล่าว ทำให้ไม่แน่ใจว่า บ้านสว้าได้ก่อตั้งหมู่บ้านมาตั้งแต่เมื่อไหร่ เป็นต้น

2.2 วิธีการ / เครื่องมือ

การเก็บรวบรวมข้อมูลด้านการศึกษาบริบทชุมชนในครั้งนี้ ได้ใช้เครื่องมือในการศึกษา ซึ่งประกอบด้วย การวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม การทำแผนที่ ปฏิทินกิจกรรมทางเกษตร ทางด้านวัฒนธรรม การจัดทำแบบสัมภาษณ์ แบบสอบถาม รวมถึงการจัดเวทีสำหรับการแลกเปลี่ยนพูดคุย ซึ่งการใช้เครื่องมือดังกล่าว ช่วยทำให้ทีมวิจัยสามารถสืบค้นข้อมูลได้ง่ายยิ่งขึ้น และที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ บริบทชุมชนในด้านต่าง ๆ ถือเป็นสิ่งที่ทีมวิจัยได้เรียนรู้และสัมผัสกันมาตั้งแต่

อดีตจนถึงปัจจุบัน ทำให้การเก็บรวบรวมข้อมูลไม่ค่อยมีปัญหาเท่าที่ควร แต่จะมีปัญหาในด้านการบันทึกข้อมูลให้เป็นระบบและมีความละเอียด ซึ่งทีมวิจัยยังทำไม่ได้เท่าที่ควร

2.4 เนื้อหาข้อมูลความรู้

เนื้อหาข้อมูลความรู้ที่ได้จากการศึกษาสถานภาพ บริบท สถานการณ์ปัญหาของบ้านสว่าใต้ ถือว่ามีความสมบูรณ์ในระดับหนึ่ง โดยเริ่มจากการศึกษาข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชน ที่ตั้งถิ่นฐาน สภาพทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมประเพณี การรวมกลุ่มกันทางสังคม การศึกษา ตลอดจนสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งข้อมูลทั้งหมดคงได้ปรากฏแล้วในบทที่ 2

การศึกษาข้อมูลบริบทชุมชน ทำให้ทีมวิจัยได้เกิดการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ของชุมชน และได้เห็นตัวตนของตนเอง และตระหนักถึงสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นทั้งในอดีตและปัจจุบัน

2.3 เวทีวิเคราะห์ข้อมูลวิถีชีวิตและวิถีการผลิตของชาวบ้านสว่าใต้ เพื่อเป็นแนวทางการทำแบบสำรวจด้านสถานการณ์ปัญหาความต้องการในการบริโภคข้าวและความสามารถในการผลิต

1. สรุปกิจกรรมดำเนินการ

1.1 ทบทวนความคาดหวังต่อเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของการดำเนินกิจกรรม

หลังจากที่ทีมวิจัยได้ร่วมกันเก็บรวบรวมข้อมูลด้านบริบทชุมชน วิถีชีวิตและวิถีการผลิตของชาวบ้านสว่าใต้ จึงได้ร่วมกันจัดหมวดหมู่ข้อมูล และร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูลในเบื้องต้น เพื่อที่จะเป็นแนวทางในการจัดทำแบบสำรวจข้อมูล ซึ่งทีมวิจัยมีความคาดหวังว่า การเก็บรวบรวมข้อมูลดังกล่าวจะช่วยทำให้ทราบถึงสถานการณ์ปัญหาที่แท้จริงของชุมชน ซึ่งจะช่วยให้เกิดแนวทางการแก้ไขปัญหาคือตรงจุด และตรงกับความคาดหวังของชุมชน

1.2 สถานที่ ช่วงเวลา

หอประชุมประจำหมู่บ้านสว่าใต้ ตำบลคงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน ในวันที่ 29 เมษายน 2554

1.3 ผู้เข้าร่วมกิจกรรม

ทีมวิจัยชาวบ้านสว่าใต้ จำนวน 24 คน และพี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น อ.บ่อเกลือ 1 คน ประชาชนชาวบ้าน จำนวน 5 คน รวม 30 คน\

1.4 ขั้นตอนการจัดกิจกรรม

- ทีมวิจัยประสานผู้เข้าร่วมเวที ซึ่งประกอบด้วย ทีมพี่เลี้ยงฯ และประชาชนชาวบ้าน

- ทีมวิจัยนำเอาข้อมูลผลการศึกษารับทฤษฎี วิถีชีวิตและวิถีการผลิต มาจัดแยกหมวดหมู่ เพื่อร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูล
- ทีมวิจัยและพี่เลี้ยง ๔ ร่วมกันออกแบบสำรวจด้านสถานการณ์การบริโภคข้าว ทั้งในระดับครัวเรือนและระดับชุมชน ทั้งในด้านการผลิต การบำรุงรักษา และปริมาณการบริโภค
- สรุปผลการออกแบบสำรวจ ซึ่งในที่ประชุมได้มีมติให้เป็นการจัดเก็บข้อมูลทั้งแบบการสำรวจและแบบสัมภาษณ์ปลายเปิด
- จัดพิมพ์ร่างแบบสำรวจ เพื่อร่วมกันแก้ไขข้อมูล
- นำแบบสัมภาษณ์และแบบสอบถาม ไปเก็บข้อมูลในชุมชน ทั้งในระดับครัวเรือนและระดับชุมชน ซึ่งจะเป็นการจัดเวทีเพื่อร่วมกันแสดงความคิดเห็น

1.5 เครื่องมือและวิธีการ

- เครื่องมือที่สำคัญในการจัดเวทีในครั้งนี้ ประกอบด้วย การร่วมกันแสดงความคิดเห็นและแลกเปลี่ยนประเด็นสถานการณ์ปัญหาทั้งในส่วนของวิถีชีวิตและวิถีการผลิต เพื่อนำเอาข้อมูลที่ได้มาจัดทำเป็นแบบสำรวจ เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นจริง
- เครื่องมือที่ใช้ในการสำรวจครั้งนี้ ประกอบด้วย แบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์ และการจัดเวทีแลกเปลี่ยนพูดคุยในวงใหญ่
-

1.6 เนื้อหาในการจัดกิจกรรม

เนื้อหาที่ได้จากการจัดเวทีออกแบบสำรวจด้านสถานการณ์ปัญหาความต้องการในการบริโภคข้าวและความสามารถในการผลิตทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชน มีดังนี้

**แบบสำรวจ โครงการวิจัย “แนวทางแก้ไขปัญหาวัวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน
โดยชุมชนมีส่วนร่วม บ้านสว้าใต้ ต.คงพญา อ. บ่อเกลือ จ. น่าน”**

ตอนที่ 1. ข้อมูลพื้นฐาน

ชื่อผู้ให้ข้อมูล..... นามสกุล อายุ.....ปี
เพศ ☐ 1. ชาย ☐ 2. หญิง บ้านเลขที่..... หมู่ที่ บ้าน..... ตำบล
..... อำเภอ..... จังหวัด.....

จำนวนสมาชิกในครัวเรือน.....คน อาศัยอยู่จริง.....คน จำนวนแรงงานใน
ครัวเรือน.....คน สมาชิกในครัวเรือนที่ยังเรียนหนังสือ.....คน

1.2 ปัจจุบันท่านประกอบอาชีพ.....

ตอนที่ 2 ข้อมูลพื้นที่ด้านการเกษตร

2.1 ครอบครัวยุคของท่านมีที่นา จำนวนไร่ พื้นที่ไร่วัว จำนวน.....ไร่

2.2 ท่านได้เช่าที่นา จำนวน.....ไร่ ราคาเช่าต่อปี จำนวน..... บาท

2.3 ท่านได้เช่าพื้นที่ไร่วัว จำนวน.....ไร่ ราคาเช่าต่อปี จำนวน..... บาท

2.4 พื้นที่การเกษตร เพียงพอต่อการเพาะปลูกข้าวหรือไม่ เพราะเหตุใด

.....
.....
.....

2.5 ปริมาณข้าวที่ได้ในแต่ละปี เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนหรือไม่ เพราะเหตุใด

.....
.....
.....

2.6 นอกจากข้าวที่ได้จะใช้ในการบริโภคในครัวเรือนแล้ว ท่านนำข้าวไปใช้ประโยชน์ในเรื่อง
ใดบ้าง

.....
.....

2.7 ท่านได้ข้าวในปี 2554 จำนวน..... ถัง/ไร่ รวมทั้งหมด..... ถัง

2.8 ถ้าจะให้ข้าวเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน ท่านต้องได้ข้าว จำนวน..... ถัง/ปี

2.9 กรณีที่ข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน ท่านมีวิธีการแก้ไขปัญหาวัวอย่างไร

.....
.....
.....

2.10 ราคาข้าวที่ซื้อ จำนวน..... บาท/ถัง ในปี 2554 ครอบครัวท่านได้ซื้อข้าวกิน จำนวน
..... ถัง รวมเป็นเงิน..... บาท

ตอนที่ 3 วิธีการจัดการของแต่ละครัวเรือน เพื่อให้มีข้าวเพียงพอต่อการบริโภคตลอดปี

3.1 พันธุ์ข้าวที่ท่านใช้ปลูก มีพันธุ์อะไรบ้าง

.....
.....

ท่านได้พันธุ์ข้าวมาจากไหน

.....

3.2 ท่านมีวิธีการคัดเลือกพันธุ์ข้าว อย่างไร

.....
.....
.....

3.3 ท่านมีวิธีการคัดเลือกพื้นที่เพาะปลูกข้าว (ข้าวไร่ ข้าวนา) อย่างไร

.....
.....
.....

3.4 ท่านมีวิธีการปรับปรุงบำรุงดิน วิธีการป้องกันและการจัดการศัตรูพืชและการบำรุงรักษาไร่ข้าว
และนาข้าวอย่างไร

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

3.5 ถ้าจะให้ปัญหาข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน ท่านคิดว่าควรมีวิธีการและแนว
ทางการแก้ไขปัญหอย่างไรและคิดว่าใครควรเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในเรื่องนี้ และวิธีการต่าง ๆ เหล่านั้น
สามารถแก้ไขหรือบรรเทาปัญหาได้มากน้อยเพียงใด

.....
.....
.....

This image shows a full page of white paper with horizontal dashed lines, typical of primary school writing paper. The lines are evenly spaced and run across the entire width of the page. There are no margins, text, or other markings present.

1.7 บทสรุปของแผนงานต่อเนื่อง

การดำเนินงานของทีมวิจัยในระยะต่อไป คือ การสำรวจข้อมูลเชิงลึกด้านปริมาณความต้องการในการบริโภคข้าว และความสามารถในการผลิตหรือจัดหาข้าวเพื่อการบริโภคของแต่ละครัวเรือน

1.8 ปัญหาและอุปสรรคจากการดำเนินกิจกรรมและข้อเสนอแนะ

การจัดเวทีเพื่อออกแบบสำรวจข้อมูลสถานการณ์ปัญหาปริมาณการบริโภคข้าวและความสามารถในการผลิต ยังมีปัญหาและอุปสรรคในหลายๆ ด้าน คือ

- ทีมวิจัยยังไม่เข้าใจในการจัดทำแบบสำรวจ เนื่องจากไม่เคยทำมาก่อน ดังนั้น บทบาทของพี่เลี้ยงงานวิจัยฯ ต้องเข้ามาให้ความช่วยเหลือในเรื่องดังกล่าว
- การวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหายังไม่มีความละเอียดพอ ควรที่จะมีการแลกเปลี่ยนพูดคุยกันให้มากกว่านี้ รวมถึงการให้ผู้ที่มีความรู้ในเรื่องดังกล่าวมาช่วยจัดกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งจะช่วยให้ชาวบ้านมีความเข้าใจมากกว่านี้และ จะช่วยให้การสืบค้นข้อมูลทำได้ง่ายขึ้น

2. บทเรียนจากการดำเนินกิจกรรม

2.1 ความคาดหวังต่อวัตถุประสงค์และเป้าหมาย

การดำเนินงานถือว่าเป็นไปตามความคาดหวังที่ได้วางไว้ร่วมกัน คือ ทีมวิจัยมีโอกาสดูแลเรียนรู้กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น และสามารถร่วมกันออกแบบสำรวจได้ ซึ่งอาจจะยังไม่ดีเท่าที่ควร แต่ก็ทำให้ชาวบ้านได้เรียนรู้การทำงานร่วมกัน นอกจากนั้น ปัจจัยที่ทำให้เป็นไปตามความคาดหวังก็คือ สิ่งที่ทีมวิจัยได้ทำร่วมกันถือเป็นปัญหาร่วมที่เกิดขึ้นในชุมชนและเป็นสิ่งที่ทุกคนต้องร่วมกันแก้ไขปัญห

2.2 ขั้นตอนการดำเนินกิจกรรม

การดำเนินกิจกรรม เริ่มจากการร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการจัดเก็บข้อมูล ทั้งในส่วนของบริบทชุมชน สถานการณ์ปัญหา วิธีการดำเนินชีวิตและวิธีการผลิตของคนในชุมชน จากนั้นจึงได้นำเอาข้อมูลทั้งหมดมาจัดหมวดหมู่ตามประเด็นต่าง ๆ แล้วร่วมกันสรุปบทเรียนการทำงานร่วมกัน เมื่อได้ผลสรุปร่วมกันแล้ว จึงได้นำเอามาเป็นข้อมูลในการจัดทำแบบสำรวจข้อมูลสถานการณ์ปัญหาการบริโภคข้าวและความสามารถในการผลิต ซึ่งขั้นตอนการดำเนินกิจกรรมดังกล่าว ถือว่ามีความเหมาะสมทั้งต่อการดำเนินการ ต่อกลุ่มทีมวิจัยและชาวบ้าน

บทเรียนที่ได้จากการดำเนินกิจกรรมดังกล่าว ช่วยทำให้ทีมวิจัยได้เรียนรู้กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูล การคัดแยกข้อมูล ตลอดจนการสรุปบทเรียนร่วมกัน ซึ่งช่วยให้มองเห็นภาพสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนตามช่วงเวลาต่าง ๆ นอกจากนั้นทีมวิจัยยังเกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันและสามารถนำเอาความรู้ต่าง ๆ เหล่านั้นมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตของตนเอง

2.4 วิธีการ / เครื่องมือ

การใช้วิธีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ผ่านกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลในด้านต่าง ๆ ทำให้ทีมวิจัยได้เรียนรู้การใช้เครื่องมือที่จะมาหาข้อมูลในส่วนต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งมีหลากหลายวิธีการ เช่น การใช้แบบสัมภาษณ์ แบบสอบถาม การจัดเวทีแลกเปลี่ยนพูดคุย ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งผลที่ได้จะช่วยทำให้ข้อมูลที่จัดเก็บมีความถูกต้องและมาจากชุมชน และมีความเหมาะสมกับการใช้ประโยชน์

2.5 เนื้อหาข้อมูลความรู้

ข้อมูลความรู้ที่ได้ในครั้งนี้ คือ แบบสำรวจข้อมูลแนวทางการแก้ไขปัญหาว้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน ซึ่งทีมวิจัยและพี่เลี้ยงฯ ได้ร่วมกันออกแบบ ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ทีมวิจัยได้เรียนรู้ร่วมกันผ่านกระบวนการวิจัย เพราะที่ผ่านมาทีมวิจัยไม่เคยได้เรียนรู้มาก่อน ซึ่งแบบสำรวจได้จัดแบ่งเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 จะเป็นข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม ส่วนที่ 2 จะเป็นส่วนของเนื้อหาในประเด็นปัญหาด้านการจัดการข้าวและความสามารถในการผลิตของแต่ละครัวเรือน รวมถึงส่วนที่ 3 จะแนวทางการแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น ซึ่งการจัดทำแบบสำรวจดังกล่าว จะช่วยทำให้ทีมวิจัยสามารถที่จะไป

สอบถามกลุ่มชาวบ้านได้สะดวกขึ้น เพราะมีประเด็นคำถามหลักและมีคำถามรองอยู่แล้ว และแยกเป็นหมวดหมู่ ซึ่งจะช่วยให้การจัดเก็บข้อมูลมีความเป็นระเบียบและได้ข้อมูลที่ชัดเจนขึ้น

2.4 ดำรงข้อมูลเชิงลึกด้านปริมาณความต้องการในการบริโภคข้าว และความสามารถในการผลิตหรือจัดหาข้าวเพื่อการบริโภคของแต่ละครัวเรือน

1. สรุปกิจกรรมดำเนินการ

1.1 ทบทวนความคาดหวังต่อเป้าหมายและวัตถุประสงค์

การสำรวจข้อมูลในครั้งนี้ ทีมวิจัยคาดหวังไว้ว่า จะได้ข้อมูลความต้องการข้าวและความสามารถในการผลิตของแต่ละครัวเรือนเป็นอย่างไร เรามีเทคนิค วิธีการอย่างไร และปริมาณข้าวเท่าไรถึงจะเพียงพอในแต่ละปี ซึ่งการสำรวจข้อมูลดังกล่าวจะช่วยให้ได้ข้อมูลที่เป็นจริงและเป็นปัจจุบันมากที่สุด และยังไม่มีหน่วยงานใดทำมาก่อน

1.2 สถานที่ ช่วงเวลา

บ้านสว้าใต้ ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน ช่วงเวลาในการจัดเก็บข้อมูล ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม 2554 - มิถุนายน 2554

1.3 ผู้เข้าร่วมกิจกรรม ประกอบด้วย

- ทีมวิจัยบ้านสว้าใต้ 24 คน มีหน้าที่ในการลงพื้นที่สำรวจข้อมูล
- พี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น อ.บ่อเกลือ มีหน้าที่ให้ความช่วยเหลือในเรื่องที่ทีมอาจเจอปัญหา เช่น การสอบถามข้อมูล

1.4 ขั้นตอนการจัดกิจกรรม

การเตรียมการ

- ทีมวิจัยร่วมกันตรวจสอบความถูกต้องของแบบสอบถาม
- ทำความเข้าใจแบบสอบถาม
- เตรียมเครื่องมือในการจดบันทึก
- นัดหมายกลุ่มชาวบ้านที่จะไปเก็บข้อมูล

การลงพื้นที่เก็บข้อมูล

- ทีมวิจัยนำแบบสอบถามลงพื้นที่สำรวจข้อมูลรายครัวเรือน
- ทีมวิจัยนำผลการเก็บข้อมูลมารวบรวม
- คัดแยกข้อมูลตามประเด็นหัวข้อตามแบบสอบถาม
- สรุปการทำงานร่วมกัน
-

1.5 เครื่องมือและวิธีการ

- แบบสอบถามปลายเปิด
- การแลกเปลี่ยนพูดคุยทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

1.6 เนื้อหาในการจัดกิจกรรม

ความรู้ข้อมูลที่น่าไปใช้ในกิจกรรม คือ การใช้ความเป็นคนบ้านเดียวกันและเป็นที่มียุทธในการลงพื้นที่ ซึ่งจะช่วยให้ได้ข้อมูลที่เป็นจริง เพราะสามารถตรวจสอบกันได้ว่า ผู้ให้ข้อมูลได้ให้ข้อมูลจริงหรือเท็จ ส่วนความรู้ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจในครั้งนี้คือ สถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยเฉพาะในเรื่องข้าว โดยการสำรวจในครั้งนี้ จะทำให้ทราบว่าแต่ละครัวเรือนมีการบริหารจัดการข้าวอย่างไร ทั้งในส่วนของ การเตรียมพื้นที่ การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ การจัดการภายในไร่นา การดูแลผลผลิต ตลอดจนการเก็บเกี่ยว นอกจากนั้นยังรวมถึงข้อมูลพื้นฐานแต่ละครัวเรือนว่า มีสมาชิกในครัวเรือนกี่คน มีแรงงานกี่คน พฤติกรรมการบริโภคข้าวเป็นอย่างไร และนอกจากจะใช้บริโภคแล้วข้าวยังถูกนำไปใช้ในเรื่องใดบ้าง เป็นต้น ซึ่งข้อมูลทั้งหมดจะได้นำเสนอในบทที่ 4 ต่อไป

1.7 บทสรุปของแผนงานต่อเนื่อง

กิจกรรมในระยะต่อไป คือ การจัดเวทีแลกเปลี่ยนระหว่างเกษตรกรและหน่วยงานต่างๆ ที่มีชุดความรู้เกี่ยวกับการจัดการปัญหาข้าว ไม่เพียงพอดต่อการบริโภค

1.8 ปัญหาและอุปสรรคจากการดำเนินกิจกรรมและข้อเสนอแนะ

- การบันทึกข้อมูลยังมีข้อผิดพลาดอยู่มาก และยังไม่มีความละเอียดพอ
- ชาวบ้านบางส่วนยังให้ข้อมูลที่ไม่ตรงกับความเป็นจริง เช่นในเรื่องของปริมาณข้าวที่ได้ในแต่ละปี หรือจำนวนไร่ข้าว และที่นา
- ควรมีการเตรียมความพร้อมในการสำรวจข้อมูลให้มากกว่านี้ เพื่อที่จะทำให้ทีมวิจัยสามารถนำแบบสำรวจไปใช้ โดยที่ไม่ต้องอ่าน ซึ่งจะช่วยให้บรรยากาศในการสัมภาษณ์ไม่ให้เป็นแบบทางการมากที่สุด

2. บทเรียนจากการดำเนินงาน

2.1 ความคาดหวังต่อวัตถุประสงค์และเป้าหมาย

การดำเนินงานสำรวจข้อมูลด้านปริมาณการบริโภคข้าวและความสามารถในการผลิตของแต่ละครัวเรือน ถือว่าเป็นตามที่คาดหมายไว้ โดยชาวบ้านแต่ละครัวเรือนได้ให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัย ซึ่งข้อมูลดังกล่าวจะช่วยให้ทีมวิจัยนำไปวิเคราะห์และสรุปเป็นภาพรวมได้ นอกจากนั้นการที่ทีมวิจัยได้มีโอกาสลงพื้นที่ชุมชน ก็ช่วยทำให้เกิดความเข้าใจในการจัดการข้าวแต่ละครัวเรือน ว่ามีปัจจัยอะไรที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง และแต่ละครัวเรือนมีวิธีการแก้ไขปัญหาแตกต่างกันอย่างไร เป็นต้น

2.2 กลุ่มคนที่เข้าร่วมกิจกรรม

กลุ่มคนที่เข้าร่วมกิจกรรมในครั้งนี้ ประกอบด้วย ทีมวิจัยชาวบ้าน พี่เลี้ยงงานวิจัย และตัวแทนชาวบ้านแต่ละครัวเรือนที่เป็นผู้ให้ข้อมูล โดยเฉพาะอย่างยิ่งหัวหน้าครัวเรือนและผู้สูงอายุ ซึ่งถือว่ามีความสำคัญอย่างมาก เพราะผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีประสบการณ์และประกอบอาชีพในการทำนาทำไร่ ซึ่งการได้เรียนรู้ร่วมกันจะช่วยทำให้คนในชุมชนได้เรียนรู้เรื่องการจัดการข้าวของแต่ละครัวเรือน ซึ่งสามารถนำเอาข้อมูลที่ได้นำมาปรับใช้ในการทำงานไร่นาของตนเองได้

2.3 ขั้นตอนการดำเนินกิจกรรม

การลงพื้นที่สำรวจข้อมูล เริ่มจาก ทีมวิจัยร่วมกันทบทวนแบบสอบถาม เพื่อให้เกิดความมั่นใจและเวลาการลงพื้นที่สำรวจจริงจะได้ไม่เป็นทางการ ซึ่งจะช่วยให้เกิดการผ่อนคลายบรรยากาศในการสัมภาษณ์ จากนั้นจึงเป็นการลงพื้นที่สำรวจแต่ละครัวเรือน เสร็จแล้วจึงนำเอาข้อมูลมารวบรวมและสรุปผลร่วมกัน

บทเรียนที่ได้จากการดำเนินงานในครั้งนี้ ก็คือ การเตรียมความพร้อมของทีมวิจัยมีผลต่อการลงพื้นที่สำรวจจริง เพราะไม่ใช่การสัมภาษณ์เฉพาะส่วนของข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์เพียงอย่างเดียว แต่การใช้การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ ก็สามารถทำให้ได้ข้อมูลที่มีความสำคัญอีกทางหนึ่ง ดังนั้น การวางบทบาทและขั้นตอนให้ดี ก็สามารถทำให้การจัดเก็บข้อมูลมีความรวดเร็วและไม่ตกประเด็น

2.4 วิธีการและเครื่องมือ

วิธีการจัดเก็บข้อมูลในครั้งนี้ คือ การนำเอาแบบสอบถามลงพื้นที่ชุมชนรายครัวเรือน เพื่อสำรวจข้อมูลตามแบบสอบถามที่ได้จัดทำไว้ ดังนั้นเครื่องมือที่สำคัญในครั้งนี้ ก็คือตัวนักวิจัยที่จะเป็นผู้สอบถามข้อมูลและบันทึกข้อมูล ซึ่งจะมีผลต่อข้อมูลที่จะได้ว่ามีความละเอียดและรอบด้านหรือไม่เพียงใด ปัจจัยที่สำคัญก็คือ การเตรียมความพร้อมของทีมวิจัย ทั้งในด้านการสร้างความเข้าใจในแบบสอบถาม การตั้งคำถาม การจดบันทึก เป็นต้น

2.5 เนื้อหาความรู้

ชุดความรู้ที่ได้จากการสำรวจข้อมูลในครั้งนี้ คือ ข้อมูลพื้นฐานแต่ละครัวเรือน ข้อมูลด้านการจัดการข้าวและแนวทางการแก้ไขปัญหาของแต่ละครัวเรือน ซึ่งชุดความรู้เหล่านี้จะเป็นข้อมูลที่สำคัญในการทำวิจัยในครั้งนี้ เพราะการจัดการข้าวแต่ละครัวเรือนย่อมมีความแตกต่างกันตามเงื่อนไขปัจจัยต่าง ๆ การเรียนรู้ร่วมกันผ่านข้อมูลที่เป็นจริง จะช่วยทำให้ชุมชนได้ร่วมกันหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาข้าวไม่เพียงพอดต่อการบริโภคในครัวเรือนได้

2.5 เวทีคืนข้อมูลผลการวิจัย เพื่อตรวจสอบข้อมูลและระดมข้อคิดเห็นร่วมกันระหว่างชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในการหาแนวทางการจัดการปัญหาข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน

1. สรุปกิจกรรมดำเนินการ

1.1 ทบทวนความคาดหวังต่อเป้าหมายและวัตถุประสงค์

การจัดเวทีคืนข้อมูลผลการวิจัยในครั้งนี้ คาดหวังว่าข้อมูลที่ได้จากการทำวิจัยจะเป็นประโยชน์ต่อชุมชน ทั้งในด้านสถานการณ์ปัญหาข้าวและการจัดการข้าวให้เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนและชุมชน ตลอดจนมีหน่วยงานเข้ามาแก้ไขและช่วยเหลือ นอกจากนั้นผลการจัดเวทีครั้งนี้ กลุ่มผู้เข้าร่วมเวทีจะสะท้อนความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัยและให้ข้อเสนอแนะในการปรับปรุงแก้ไขผลการวิจัยให้มีความสมบูรณ์ที่สุด

1.2 สถานที่และเวลา

วันที่ 20 สิงหาคม 2554 ณ หอประชุมประจำหมู่บ้านสว่าใต้ ตำบลคงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน

1.3 กลุ่มผู้เข้าร่วมเวที ประกอบด้วย

- ตัวแทนชาวบ้านแต่ละครัวเรือน
- พระสงฆ์
- คณะครูโรงเรียนบ้านสว่าใต้
- เจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอบ่อเกลือ
- ตัวแทนองค์การบริหารส่วนตำบลคงพญา
- ทีมวิจัยชาวบ้านสว่าใต้
- พี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น อ.บ่อเกลือ

1.4 ขั้นตอนการจัดกิจกรรม

ก่อนการดำเนินงาน

- ทีมวิจัยร่วมกับพี่เลี้ยงปรึกษารื้อเกี่ยวกับขั้นตอนกระบวนการนำเสนอข้อมูลผลการวิจัย และร่วมกันออกแบบเวที
- จัดเตรียมเอกสารประกอบการจัดเวที
- ชักซ้อมการนำเสนอผลการศึกษาวิจัย
- แบ่งบทบาทหน้าที่ของทีมวิจัย

การดำเนินกิจกรรม

- หัวหน้าโครงการวิจัยกล่าวต้อนรับและชี้แจงความเป็นมาของโครงการวิจัย วัตถุประสงค์ ขั้นตอนการดำเนินงาน ผลที่คาดว่าจะได้รับ
- ตัวแทนทีมวิจัยนำเสนอผลการศึกษาวิจัยให้ผู้เข้าร่วมเวทีได้รับทราบ

- กลุ่มผู้เข้าร่วมเวทีร่วมกันแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการข้าวของชุมชน ตลอดจนให้ข้อเสนอแนะแก่ทีมวิจัย
- ทีมวิจัยร่วมกันสรุปข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะ
- สรุปผลการจัดเวทีและนำข้อมูลทั้งหมดไปปรับปรุงแก้ไขให้สมบูรณ์
- ทีมวิจัยร่วมกันสรุปและเขียนร่างรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ เพื่อส่งให้สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นพิจารณา

1.5 เครื่องมือและวิธีการ

- ใช้การนำเสนอข้อมูลผลการศึกษาวิจัยให้กับกลุ่มผู้เข้าร่วมเวทีได้รับทราบ
- การแลกเปลี่ยนพูดคุยในประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการข้าว
- สรุปข้อคิดเห็นบนกระดาษปริฟชาร์ด
- บันทึกข้อมูล

1.6 ข้อสรุปในเวที

กลุ่มผู้เข้าร่วมเวที ได้สะท้อนความคิดเห็นในเรื่องการจัดการข้าวในพื้นที่ ซึ่งได้ข้อสรุปว่า "สถานการณ์ปัญหาข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน ถือว่าเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นมานาน และยังไม่ได้รับการแก้ไขปัญหาเท่าที่ควร ทั้งนี้มีเหตุปัจจัยที่มาจากข้อข้องในหลาย ๆ ด้าน เช่น ด้านสภาพภูมิอากาศ สภาพภูมิประเทศ ในพื้นที่ที่มีอากาศหนาวเย็นและเป็นภูเขาสูงชัน พันธุ์ข้าวที่มีความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ ยังเป็นพันธุ์ดั้งเดิมและยังไม่มีมีการปรับปรุงบำรุงพันธุ์ให้ดีขึ้น ซึ่งการที่ชาวบ้านพยายามที่จะนำพันธุ์ข้าวต่างถิ่นที่ได้รับความนิยมมาปลูกก็ยังไม่ได้ผลเท่าที่ควร เนื่องจากไม่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ที่เป็นดินร่วนปนทรายและฝนตกชุก ดังนั้นในการแก้ไขปัญหาคข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน จำเป็นต้องอาศัยปัจจัยในหลายด้านเข้ามาช่วย เช่น การคัดเลือกพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับพื้นที่ เช่น พันธุ์ข้าวเหนียวขาว ข้าวแพร่ ข้าวสันป่าดอง เป็นต้น ซึ่งพันธุ์ข้าวดังกล่าวเป็นพันธุ์ข้าวคอ ข้าวกลาง และข้าวปี ซึ่งจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ได้ข้าวมาบริโภคในช่วงระยะเวลาที่ต่างกัน ซึ่งจะแก้ไขปัญหามีข้าวพอกินได้ในระดับหนึ่ง นอกจากนั้นการเตรียมพื้นที่เพาะปลูก จะต้องนำปุ๋ยมาใส่ โดยเฉพาะปุ๋ยคอกที่ได้จากมูลสัตว์ เช่น วัว ควาย หมู ไก่ ซึ่งจากการสำรวจพบว่าจำนวนสัตว์เลี้ยงในหมู่บ้านมีมาก แต่ยังไม่มีการจัดการนำมาเป็นปุ๋ยเท่าที่ควร ดังนั้นควรที่จะมีการเก็บมูลสัตว์ไว้เพื่อนำมาใส่ในนา ขณะเดียวกันการทำนาของชาวบ้านยังเป็นแบบดั้งเดิม คือไถลี้จะถึงช่วงการเพาะปลูก ชาวบ้านถึงจะไถนา ไถคราดและปลูกข้าว แต่ไม่มีการไถพื้นที่นาก่อนการเพาะปลูก จึงจำเป็นต้องมีการไถกลบในช่วงฤดูแล้ง หรือประมาณเดือนมีนาคม - เมษายน เพื่อให้วัชพืชในนาแห้งตายและกลายเป็นปุ๋ยและจะช่วยทำให้วัชพืชในนามีไม่มาก และจะต้องมีการดูแลน้ำและเก็บวัชพืชในนาตลอดในช่วงของการเพาะปลูกและกำจัดแมลงศัตรูพืชให้ดี

ในด้านมิติทางสังคม ชาวบ้านจะต้องมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทั้งในด้านการแบ่งปันหรือหยิบยืมข้าว เพื่อบรรเทาความเดือดร้อนของพี่น้องในชุมชน โดยอาศัยพื้นฐานความสัมพันธ์ทางสังคม

ความเป็นกลุ่มเครือญาติพี่น้อง ความเป็นคนบ้านเดียวกัน ซึ่งโดยพื้นฐานแล้วชาวบ้านก็มีการช่วยเหลือกันอยู่เสมอมา นอกจากนั้นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องเข้ามาช่วยเหลือ ทั้งในด้านการแนะนำด้านการเพาะปลูก การให้ความรู้และการให้ความช่วยเหลือแก้ไขปัญหาให้ชาวบ้าน ตลอดจนผลักดันให้เป็นนโยบายด้านการแก้ไขปัญหาข้าวไม่พอกิน

ข้อเสนอแนะในเวที มีความเห็นร่วมกันว่า กระบวนการศึกษาวิจัยในการแก้ไขปัญหาข้าวไม่พอกินจำเป็นต้องมีการปฏิบัติการต่อเนื่อง ถ้าพึ่งเพียงการสืบค้นข้อมูลเพียงอย่างเดียวแต่ไม่มีการนำไปปฏิบัติใช้ ก็ไม่สามารถที่จะแก้ไขปัญหาได้ แต่ควรนำแนวทางและข้อเสนอแนะไปทดลองเพื่อให้ได้คำตอบและแก้ไขปัญหาของชาวบ้านได้

บทที่ 4

ผลการศึกษา

1. ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตและการผลิตข้าวของชาวบ้านสัวใต้

การเพาะปลูกข้าวของชาวบ้านสัวใต้ มีรูปแบบการเพาะปลูกอยู่ 2 อย่าง คือ การปลูกข้าวนาปีและข้าวน้ำ ซึ่งการเพาะปลูกข้าวดังกล่าวถือว่ามีความผูกพันกับวิถีชีวิตและวิถีการผลิตของชาวบ้านมาช้านาน แม้จะเป็นการผลิตแบบยังชีพเพื่อใช้ในการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก แต่ชาวบ้านได้ทุ่มเททั้งแรงกายแรงใจและกำลังทรัพย์เพื่อให้ได้มาซึ่งข้าว อันเป็นหลักประกันในอนาคตว่าในปีนั้น ๆ จะมีข้าวไว้บริโภคอย่างเพียงพอตลอดปี และหากปีไหนข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคถือว่าเป็นทุกข์อย่างยิ่ง ดังนั้น ชาวบ้านจึงให้ความสำคัญและเห็นคุณค่าของข้าวในฐานะเป็นสิ่งที่มีความประโยชน์ที่หล่อเลี้ยงชีวิตของคนในชุมชน ด้วยการแสดงออกผ่านพิธีกรรมและความเชื่อต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตข้าวในรอบปี เช่น การเซ่นไหว้ผีไร่ ผีนา ผีแม่ธรณี ผีน้ำ เพื่อให้ช่วยปกป้องคุ้มครองข้าวและธัญพืชต่าง ๆ ภายในไร่นา ให้มีความเจริญงอกงาม โรคแมลงต่าง ๆ ไม่มารบกวน รวมถึงการขนานสานกล่าวเพื่อให้การทำไร่ข้าวและข้าวนาในปีนั้น ๆ ได้ผลผลิตดี เป็นต้น

ด้วยสภาพพื้นที่และลักษณะภูมิประเทศของบ้านสัวใต้ ที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูงชันสลับซับซ้อน และมีพื้นที่ลาดลุ่มตามลำน้ำว่าเพียงเล็กน้อย ชาวบ้านจึงได้แบ่งพื้นที่ลาดลุ่มดังกล่าวเป็นทั้งพื้นที่สำหรับการเพาะปลูกข้าว พื้นที่อยู่อาศัย และแบ่งผืนป่าบางส่วนไว้เป็นพื้นที่สำหรับปลูกข้าวไร่ ซึ่งจากการที่ชาวบ้านได้อยู่อาศัยในพื้นที่มานานตั้งแต่อดีต จนถึงปัจจุบัน ได้ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างวิถีการดำเนินชีวิตและวิถีการผลิตที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะการเพาะปลูกข้าวและพืชผักต่าง ๆ เพื่อนำมาบริโภคในครัวเรือน ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวได้ปรากฏออกมาทั้งในรูปแบบขององค์ความรู้และภูมิปัญญา ทั้งในด้านการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อและองค์ความรู้ในด้านการจัดการผลผลิต ทั้งนี้เพื่อเป้าหมายสูงสุดคือ การมีข้าวเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนและความมั่นคงทางด้านอาหาร

แม้ในภาวะปัจจุบัน รูปแบบการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ทั้งในด้านความหลากหลายในการประกอบอาชีพ และการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ แต่สิ่งสำคัญที่สุดที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงปฏิบัติ คือ การประกอบอาชีพการทำไร่ ทำนา เพื่อการบริโภคในครัวเรือน และมีความสัมพันธ์กับพิธีกรรมและความเชื่อ ตลอดจนการจัดการแรงงานในไร่ข้าวและในนา ที่ยังคงมีการช่วยเหลือเอามือเอแรงกัน อันจะนำไปสู่การบรรลุวัตถุประสงค์ของการทำไร่ข้าวและนาข้าวในรอบปี คือ การได้ผลผลิตดีและมีจำนวนมาก เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนตลอดปี นั่นเอง

2. การผลิตข้าวของชาวบ้านสัวไคในรอบปี

การผลิตข้าวของชาวบ้านสัวไค ส่วนใหญ่จะปลูกข้าวนาเป็นหลัก รองลงมาคือการปลูกข้าวไร่ หรือ ทำทั้ง 2 อย่างไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งขึ้นอยู่กับความต้องการข้าวของแต่ละครอบครัว จำนวนแรงงาน ปริมาณพื้นที่เพาะปลูก เช่นการทำนาของตนเองหรือเช่าพื้นที่นาของคนอื่น ซึ่งต้องมีการแบ่งข้าวให้กับเจ้าของนา ตลอดจนสภาพภูมิอากาศในแต่ละปี เช่น ฝนมาก ฝนน้อย อากาศหนาว นอกจากนั้นยังรวมถึงทุน ทรัพย์ในการทำนาทำไร่ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้างหลักประกันในการมีข้าวเพียงพอต่อการบริโภคในแต่ละปี และเพื่อให้เห็นภาพการผลิตข้าวของชาวบ้านสัวไคในรอบปีได้อย่างชัดเจน ทีมวิจัยได้แบ่งกระบวนการผลิตข้าวออกเป็น 2 อย่าง คือ การผลิตข้าวไร่ และข้าวนา ซึ่งมีรูปแบบและขั้นตอนกระบวนการผลิตที่มีความแตกต่างกันในรายละเอียด ดังนี้

2.1 การผลิตข้าวไร่

กระบวนการผลิตข้าวไร่ มี 4 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนก่อนการเพาะปลูก ขั้นตอนการเพาะปลูก การดูแลรักษาและขั้นตอนการเก็บเกี่ยว ซึ่งแต่ละขั้นตอนการผลิตข้าวไร่ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1.1 ขั้นตอนก่อนการเพาะปลูก

ก. การเลือกพื้นที่ทำไร่

หลังจากสิ้นฤดูกาลเก็บเกี่ยวข้าวลงในราวเดือนธันวาคม - มกราคม ชาวบ้านจะทำการเลือกพื้นที่สำหรับการทำไร่ในปีถัดไป ซึ่งการเลือกพื้นที่นั้นหัวหน้าครัวเรือนจะเป็นคนกำหนดไว้ว่า ในปีนั้น ๆ จะไปทำไร่ที่ไหน ทำกี่ไร่ และคว้าวข้าวในปีที่ผ่านมาเหลือเท่าไรถึงจะเพียงพอในการบริโภค จนกว่าจะถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยวในปีต่อไป ในการเลือกพื้นที่ทำไร่ ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะมีพื้นที่ไร่เป็นของตนเอง ซึ่งถือเป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษ หรือบางครอบครัวไม่มีไร่มุหนเวียน อาจไปเช่าพื้นที่จากคนอื่นเพื่อมาทำไร่ ซึ่งถึงแม้พื้นที่ไร่มุหนเวียนจะไม่มีเอกสารสิทธิในที่ดินทำกิน แต่ชาวบ้านก็ได้จัดแบ่งพื้นที่กันเองเป็นที่แน่นอนโดยไม่รุกล้ำพื้นที่ของกันและกัน เนื่องจากการทำไร่ของชาวบ้านเป็นการทำไร่แบบไร่มุหนเวียนเพื่อให้ดินได้ฟื้นฟูสภาพและมีธาตุอาหารที่จำเป็นต่อการเจริญเติบโตของต้นข้าว ดังนั้นการทำไร่ในแต่ละปีจึงได้กำหนดเป็นที่แน่นอนว่าในปีถัดไปจะไปทำไร่ที่ไหน โดยมีความสัมพันธ์กับแรงงานที่มีอยู่ในครอบครัว การกำหนดขนาดความกว้างของพื้นที่ไร่นั้น จะกำหนดขนาดพื้นที่มาก - น้อย สลับกันไป หากปีนั้นทำนาข้าวน้อย ปีนั้นต้องทำไร่ข้าวมาก สลับเปลี่ยนมุหนเวียนกันไปทุกปี เพื่อนำปริมาณข้าวที่ได้ในแต่ละปีมาถั่วเฉลี่ยกันและวางแผนการใช้ข้าวในอนาคตให้สอดคล้องกับจำนวนข้าวที่มีอยู่ และเป็นการป้องกันการขาดแคลนข้าวอีกทางหนึ่งด้วย

ข. การถางไร่

เมื่อหัวหน้าครอบครัวได้กำหนดวันถางไร่เอาไว้แล้ว ก็จะไปหาแรงงานมาเพิ่ม ซึ่งอาจเป็นการเอามือเอาร่างเครือญาติหรือเพื่อนบ้านด้วยตนเองหรือการจ้างแรงงานชาวบ้าน เพราะการถางไร่ต้องใช้แรงงานจำนวนมาก และการถางไร่ในแต่ละที่จะใช้เวลาไม่ต่ำกว่า 2 วัน ขึ้นอยู่กับจำนวนพื้นที่และจำนวนต้นไม้และจำนวนปีของไร่เหล่า(พื้นที่ป่าที่เคยใช้ในการปลูกข้าวไร่และปล่อยทิ้งไว้) การถางไร่จะ

เริ่มจากด้านล่างของไร่ขึ้นไปจนถึงบนหัวไร่ ซึ่งในระหว่างการถางไร่ก็อาจจะพบกับรังผึ้ง รังมด หรือหนูตามคันไม้หรือเถาวัลย์ ชาวบ้านก็จะนำมาปิ้งเป็นอาหารและรับประทานกัน นอกจากนั้นยังมีผลไม้ป่า เช่น มะขามป้อมเอาไว้กินแก้กระหายน้ำและทำให้ชุ่มคอไปด้วย และเมื่อถางไร่เสร็จแล้ว ก็จะปล่อยทิ้งไว้ประมาณ 1 เดือน เพื่อให้คันไม้เศษหญ้าแห้งก่อนที่จะมีการเผาไร่ต่อไป

ค. การเผาไร่และเก็บซากไร่

หลังจากไม้ที่ได้ทำการตัดโค่นล้มแห้งแล้ว ในราวเดือนมีนาคม - เมษายน ก็จะถึงช่วงเวลาของการเผาไร่ สัญญาณบ่งบอกว่าช่วงเวลาที่จะต้องเผาไร่มาถึงแล้ว คือ จะมีแมลงชนิดหนึ่งที่ชาวบ้านเรียกว่า "แมงแยะแยะ" ซึ่งภาษาไทยเรียกว่า จักจั่น จะร้องระงมไปทั่วผืนป่าในช่วงเดือนมีนาคม - เมษายน ซึ่งเป็นเสมือนการส่งสัญญาณให้ชาวบ้านเริ่มลงมือจี้ไร่ (เผาไร่) ซึ่งการเผาไร่จะมีการนัดวันเวลากัน คนที่ทำไร่ติดกันก็จะเผาพร้อมเคียวกัน เพราะการเผาไร่ต้องมีการทำแนวกันไฟก่อน เพื่อไม่ให้ไฟลุกลามไปยังไร่คนอื่น ๆ หรือผืนป่ารอบบริเวณไร่ ดังนั้นการเผาไร่ต้องอาศัยแรงงานจำนวนมาก เพื่อควบคุมไฟตามแนวกันไฟที่ได้ช่วยกันทำไว้ก่อนหน้านี้ ทั้งนี้การเผาไร่ต้องใช้ความระมัดระวังเป็นพิเศษเนื่องจากสภาพภูมิอากาศมีความแปรปรวน มีลมพัดแรงและไร้ทิศทาง ทำให้การควบคุมไฟทำได้ค่อนข้างยาก บางครั้งทำให้คนที่ไปจุดเผาไร่ล้าลวกควันไฟเอาได้

เมื่อเสร็จสิ้นจากการเผาไร่แล้วประมาณ 1 สัปดาห์ ชาวบ้านจะทำการเก็บซากไร่ คือ เก็บเอาคันไม้ที่ไหม้ไหม้หมดนำมากองรวมกันแล้วเผาอีกรอบ เป็นการทำความสะอาดไร่ให้เรียบร้อยก่อนการเพาะปลูก และไม้บางส่วนก็จะนำมาทำรั้วเพื่อป้องกันสัตว์เลื้อย คือ วัว ควาย หรือสัตว์ป่า เช่น หมูป่า เก้ง กวาง ไม่ให้เข้ามากัดกิน ทำลายพันธุ์พืชในไร่ข้าวได้

ง. เมล็ดพันธุ์ข้าว

สายพันธุ์ข้าวไร่ที่มีอยู่ในชุมชนถือเป็นสายพันธุ์พื้นเมืองดั้งเดิม ซึ่งพันธุ์ข้าวที่นิยมปลูกไว้บริโภคในปัจจุบัน ได้แก่ ข้าวแดง ข้าวโด้ ข้าวหนอน ข้าวแป้น ข้าวแพร่ ข้าวคืบ ข้าวห้าว ข้าวสวรรค์ ข้าวลาย ข้าวกำ ข้าวไข่มุข ข้าวชิวไร่ ข้าวจ้าว ข้าวขาว ข้าวเหลือง เป็นต้น ข้อดีของพันธุ์ข้าวพื้นเมืองคือ ทนต่อลักษณะดินฟ้าอากาศและเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพพื้นที่ได้เป็นอย่างดี ข้าวที่มีอยู่ในชุมชนจึงเป็นข้าวพันธุ์พื้นเมือง ที่สืบทอดสายพันธุ์มาจากบรรพบุรุษและมีการแลกเปลี่ยนกันภายในชุมชนและนอกชุมชน โดยแต่ละครอบครัวจะมีข้าวต่างสายพันธุ์กันไปขึ้นอยู่กับความนิยมบริโภคหรือความเชื่อที่ว่าข้าวแต่ละสายพันธุ์บางครอบครัวจะปลูกได้ดี บางครอบครัวจะปลูกได้ไม่ดี จึงทำให้ความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าวภายในชุมชนยังคงอยู่สืบไป

นอกจากนี้ยังสามารถจำแนกข้าวตามความเหมาะสมของสภาพพื้นที่ คือ ข้าวที่ต้องเลือกพื้นที่ในการเพาะปลูก เช่น ข้าวหนอน ข้าวแป้น ชอบพื้นที่ลุ่ม ใกล้เคียงลำธาร/ลำห้วย ดินมีความอุดมสมบูรณ์ ไม่แห้งแล้ง และไม่มีหินมาก ซึ่งจะทำให้ได้ผลผลิตดี ส่วนข้าวที่ไม่จำเป็นต้องเลือกพื้นที่ในการเพาะปลูก ได้แก่ ข้าวแดง ข้าวโด้ ข้าวกำ ข้าวคืบ ข้าวห้าว ข้าวชิวไร่ ข้าวสวรรค์ ข้าวลาย เพราะพันธุ์ข้าวเหล่านี้สามารถเจริญงอกงามได้ดีในทุกสภาพพื้นที่

ตารางที่ 3 คุณสมบัติและการใช้ประโยชน์จากพันธุ์ข้าวไร่พื้นเมืองบ้านสว่าใต้

ที่	พันธุ์ข้าว	คุณสมบัติ	ความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่	ผลผลิต
1.	ข้าวโค้ย	ทนแล้ง ทนโรค อายุสั้น	ปลูกได้ทุกสภาพพื้นที่	ได้ผลผลิตสูง
2.	ข้าวแดง	ทนแล้ง ทนฝน ทนโรค	ปลูกได้ดีในดินร่วนปนทราย	ได้ผลผลิตสูง
3.	ข้าวบิวด	ทนแล้ง ทนฝน	ปลูกได้ดีในดินร่วนปนทราย	ได้ผลผลิตปานกลาง
5.	ข้าวแป้น	ทนแล้ง อายุสั้น	ปลูกในที่ลุ่มใกล้ลำห้วย	ได้ผลผลิตสูง
6.	ข้าวหนอน	ทนแล้ง ทนฝน ข้าวปี	ปลูกได้ทุกสภาพพื้นที่	ได้ผลผลิตสูง
9.	ข้าวแพร่	ทนโรค ทนแล้ง ข้าวปี	ปลูกได้ในพื้นที่ดินร่วนซุย	ได้ผลผลิตปานกลาง
10.	ข้าวจ้าว	ทนฝน ด้านทานโรค	ปลูกได้ในพื้นที่ใกล้ร่องห้วย	ได้ผลผลิตปานกลาง
11.	ข้าวแก้ว	ทนฝน ทนแล้ง	ปลูกได้ทุกสภาพพื้นที่	ได้ผลผลิตปานกลาง
12.	ข้าวกำปปี	ทนแล้ง ไม่ทนฝน ข้าวปี	ปลูกได้ในพื้นที่มีกรวดหิน	ได้ผลผลิตน้อย
13.	ข้าวกำกลาง	ทนแล้ง ไม่ทนฝน ข้าวกลาง	ปลูกได้ในพื้นที่มีกรวดหิน	ได้ผลผลิตน้อย
14.	ข้าวห้าว	ทนแล้ง ทนหนาว	ปลูกได้ทุกสภาพพื้นที่	ได้ผลผลิตปานกลาง
15.	ข้าวชีว	ทนฝน ทนหนาว	ปลูกได้ในดินร่วนปนทราย	ได้ผลผลิตปานกลาง
16.	ข้าวเหลือง	ทนฝน ทนหนาว	ปลูกได้ในทุกสภาพพื้นที่	ได้ผลผลิตปานกลาง
17.	ข้าวสวรรค์	ทนแล้ง ด้านทานโรค	ปลูกได้ในพื้นที่ใกล้ร่องห้วย	ได้ผลผลิตปานกลาง
18.	ข้าวลาย	ทนแล้ง ทนฝน	ปลูกได้ทุกสภาพพื้นที่	ได้ผลผลิตปานกลาง

การคัดเลือกพันธุ์ข้าว ไร่ทำพันธุ์หรือข้าวเขื่อนนั้น จะเลือกข้าวที่มีความสมบูรณ์ เมล็ดไม่ลีบ โดยจะทำการเก็บเกี่ยวและแยกไว้ต่างหาก เพื่อไม่ให้ปะปนกับข้าวที่จะนำไปบริโภค โดยผู้หญิงมีบทบาทสำคัญ และทำหน้าที่ในการคัดแยกและเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวไว้ โดยแต่ละครอบครัวจะปลูกข้าวพันธุ์เดิมที่ตนเองมีอยู่ในทุกปี หากปีไหนไม่ได้ปลูกข้าวก็จะนำไปให้ญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านนำไปปลูก เพื่อว่าในปีถัดไปจะได้เมล็ดข้าวไว้ทำพันธุ์ในปีต่อไป ซึ่งถือว่าเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนภายในชุมชน ที่ไม่จำเป็นต้องปลูกข้าวทุกสายพันธุ์ โดยจะปลูกเฉพาะพันธุ์ที่ตนเองและครอบครัวนิยมบริโภคเท่านั้น หากปีใดต้องการปลูกข้าวชนิดอื่น ๆ เพิ่ม ก็จะไปขอยืมพันธุ์ข้าวจากเพื่อนบ้านมาปลูก และเมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้ว ก็จะนำไปคืนเจ้าของพันธุ์ข้าวที่ได้ไปขอยืมมา

2.1.2 ขั้นตอนการเพาะปลูกและการดูแลบำรุงรักษา

ก. การหยอดข้าวไร่

ในราวกลางเดือนเมษายน หรือหลังวันสงกรานต์ ฝนก็จะเริ่มตกให้ความชุ่มชื้นแก่ผืนดิน ชาวบ้านจะเริ่มทำการหยอดข้าวไร่ ซึ่งก่อนที่จะมีการหยอดข้าวไร่ ชาวบ้านจะนิยมนำพืช

หลากหลายชนิดไปปลูกไว้ก่อน เช่น มันสำปะหลัง มันอ่อน มันคัน ฟักทอง ข้าวโพดแดง เป็นต้น จากนั้นก็จะเริ่มหยอดข้าวไร่ ซึ่งจะทำเป็นคู ๆ ผู้ชายมีหน้าที่กระทุ้งไม้ลงดินให้เป็นหลุม (ตั้งหลุม) ความห่างระหว่างแถวประมาณ 10 - 15 เซนติเมตร ไม้ที่นำมากระทุ้งจะเจาะรูตรงปลายและนำขนนกหรือยอดดอกไม้นามาทาไม้กวาดมาเสียบไว้เพื่อเป็นการทูลแรงกระแทกได้ ส่วนผู้หญิงทำหน้าที่หยอดเมล็ดข้าวลงหลุม ๆ ละประมาณ 5 - 6 เมล็ด เมล็ดข้าวนั้นอาจผสมรวมกับพันธุ์พืชต่าง ๆ ที่สามารถปลูกไปพร้อมกับข้าวได้ โดยไม่แย่งอาหารกันและไม่ทำให้ข้าวไร่เสียหาย เช่น แตง ผักกาด ผักขี้น ผักชี เป็นต้น และในบริเวณใดที่มีดอกไม้ที่เผาไหม้ไม่หมดและมีเศษเถาอยู่ ชาวบ้านนิยมนำพันธุ์พืช เช่น พริก ถั่ว งา ฟักทอง แตง ข้าวโพดและพืชผักต่าง ๆ ไปปลูกไว้ ซึ่งจะเจริญงอกงามได้ดี และถือเป็นแหล่งอาหารของแต่ละครอบครัว ในคราวที่ต้องมาดูแลไร่ข้าวในอนาคตรันใกล้ และสามารถนำกลับมาปรุงเป็นอาหารที่บ้านและนำไปฝากเครือญาติหรือขายได้

ข. การดูแลรักษา (การถอนหญ้า กำจัดวัชพืช)

หลังจากที่หยอดข้าวไร่ประมาณ 10 วัน ข้าวก็จะเริ่มงอกและสิ่งที่เจริญเติบโตมาพร้อมกับต้นข้าว คือ หญ้าและวัชพืชต่าง ๆ ที่ชาวบ้านต้องกำจัดเพื่อให้ข้าวเจริญเติบโตงอกงามได้ดีและป้องกันไม่ให้หญ้าไปแย่งอาหารจากต้นข้าว ซึ่งเมื่อหญ้าเริ่มขึ้นเยอะชาวบ้านจะเริ่มถอนหญ้าออกจากข้าว ซึ่งรอบปีจะทำการถอนหญ้าประมาณ 3 - 4 ครั้ง การกำจัดหญ้ามามี 2 วิธี คือ วิธีแรกใช้จอบหรือเสียม ซึ่งต้องใช้แรงงานจำนวนมาก บางครั้งอาจต้องอาศัยการช่วยเหลือกันหรือการจ้างงาน การกำจัดหญ้าด้วยวิธีนี้จะทำในช่วงแรกที่หญ้ายังไม่โตมากนัก ส่วนวิธีที่ 2 คือ การใช้เกลือสมุทรผสมขี้เถ้าหญ้าและผงซักฟอกในอัตราส่วน เกลือสมุทร 2 ถ้วย ต่อขี้เถ้าหญ้าครึ่งช้อน ต่อผงซักฟอก 1 ช้อน ค่อน้ำ 1 ถัง เมื่อผสมกันแล้วนำไปพ่นฆ่าหญ้าในไร่ข้าว ซึ่งหากต้องการให้หญ้าตายและเห็นผลเร็วก็จะใช้เกลือในปริมาณที่มากขึ้น โดยเกลือสมุทรสามารถหาซื้อได้จากร้านค้าในชุมชนซึ่งนำมาจำหน่ายในราคากระสอบละ 90 - 100 บาท การใช้เกลือสมุทรผสมขี้เถ้าหญ้านั้นจะใช้ได้ในกรณีที่ไร่อยู่ห่างจากแหล่งน้ำประปาภูเขา ที่คนในชุมชนใช้สำหรับอุปโภคบริโภค เพราะอาจจะเกิดอันตรายจากสารพิษปะปนในสายน้ำที่แหล่งกำเนิดประปาภูเขาได้

นอกจากนี้ยังมีศัตรูข้าวอื่น ๆ อีก ได้แก่ หนอนด้วง ตั๊กแตน นก หนู หมูป่า เก้ง กวาง เป็นต้น ที่เข้ามากัดกินข้าวไร่ ชาวบ้านยังไม่วิธีกำจัดสัตว์ที่เป็นศัตรูข้าวเหล่านี้ ดังนั้นทางแก้ไขที่ชาวบ้านพอทำได้คือ การล้อมรั้วไว้อย่างแน่นหนา เพื่อป้องกันทั้งวัว ควายเข้าไปกัดกินต้นข้าวและพืชผัก เพราะการเลี้ยงวัว ควายของชาวบ้านจะใช้วิธีการเลี้ยงแบบปล่อยไว้ในป่าให้หากินเองตามธรรมชาติ ส่วนสัตว์ป่าที่เข้ามากินข้าวไร่บ่อย ๆ คือ หมูป่า ซึ่งชาวบ้านจะล่าและนำมาเป็นอาหาร ส่วนเก้ง กวาง หากเข้ามากินข้าวไร่ชาวบ้านจะไปแจ้งต่อองค์การบริหารส่วนตำบลคงพญา เพื่อขอรับการช่วยเหลือ เพราะเก้ง กวางถือเป็นสัตว์ป่าที่ทางหมู่บ้านและตำบลร่วมกันอนุรักษ์ห้ามล่าหรือฆ่า ดังนั้นการจะล่าหรือฆ่าจึงตกอยู่กับ อบต. คงพญา ที่ต้องหางบประมาณมาใช้จ่ายในส่วนนี้

2.1.3 ขั้นตอนการเก็บเกี่ยว

ก. การเก็บเกี่ยว

ประมาณปลายเดือนตุลาคมข้าวที่ปลูกไว้เริ่มที่จะสุกเหลืองเต็มไร่ ซึ่งหมายถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยวได้มาถึงแล้ว ชาวบ้านในแต่ละกลุ่มเครือญาติจะช่วยเหลือกัน โดยเริ่มเก็บเกี่ยวในไร่ที่สุกก่อนแล้วจึงหมุนเวียนไปยังไร่คนอื่น ๆ จนครบ การเก็บเกี่ยวจะเริ่มเกี่ยวจากด้านล่าง(ตีนเขา) ขึ้นสู่ข้างบน (สันเขา) เพราะจะทำให้เกี่ยวง่ายและไม่ต้องก้มเกี่ยวซึ่งจะทำให้ปวดหลังปวดเอว เมื่อเก็บเสร็จก็จะตากทิ้งไว้ประมาณ 4-5 วัน จากนั้นจึงนำมากองรวมกันเป็นลอมข้าวเพื่อรอการนวดข้าว(นุบข้าว) ต่อไป

ข. การนวดข้าว

หลังจากที่เก็บเกี่ยวและกองข้าวเรียบร้อยแล้ว หัวหน้าครอบครัวจะกำหนดวันนวดข้าว โดยหาฤกษ์ยามยามดี ท้องฟ้าโปร่ง อากาศแจ่มใส สภาพอากาศไม่ชื้นหรือไม่มีฝน เป็นต้น เป็นวันสำหรับการนวดข้าว ซึ่งก่อนที่จะถึงวันนวดข้าว เจ้าบ้านต้องเตรียมอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการนวดข้าวให้พร้อม เช่น ไม้ตีข้าว พัด และเสื่อซึ่งทำจากไม้ไผ่สานเอาไว้สำหรับรองเมล็ดข้าวที่จะร่วงเมื่อใช้ไม้ตีข้าวส่วนมากแล้วสิ่งที่จะต้องซ่อมแซม คือ เสื่อที่ใช้รองเมล็ดข้าวซึ่งจะผุกร่อนตามกาลเวลา โดยชาวบ้านจะหาไม้ผ่าสามาสาสนเพื่อปะไม้ให้เป็นรูซาคที่ข้าวสามารถเล็ดลอดได้ ปัจจุบันชาวบ้านนิยมใช้ผ้าเต็นท์ซึ่งมีพ่อค้ามาเร่ขายในหมู่บ้าน เพื่อทดแทนเสื่อไม้ไผ่ เพราะมีความทนทานกว่าและมีน้ำหนักเบา พับเก็บได้สะดวก การนวดข้าวจะเริ่มตั้งแต่ตอนเช้า โดยการนำเอาไม้กระดานมาวางกลางลานข้าว จากนั้นจึงใช้ไม้ตะเกียบ (ไม้สำหรับนวดข้าว) มาใส่ข้าวและนำไปฟาดกับไม้กระดานเพื่อให้เมล็ดข้าวหลุดจากรวง เมื่อนวดข้าวเสร็จแล้วจึงนำวี(ไม้พัดข้าว) เพื่อให้ข้าวที่ตีบไม่มีเมล็ดปลิวออกจากข้าวที่มีเมล็ด รวมถึงเศษฟางข้าว เมื่อเสร็จสิ้นการพัดวีข้าวแล้ว ชาวบ้านจะช่วยกันดักข้าวใส่กระสอบและแบกกลับบ้านเพื่อนำไปใส่ยุ้งฉาง ภายหลังที่นวดข้าวเสร็จแล้วในช่วงตอนเย็นเจ้าของไร่ข้าวก็จะนำข้าวปลาอาหารและเหล้ามาเลี้ยงชาวบ้านที่มาช่วยนวดข้าวเพื่อเป็นการเฉลิมฉลองความสำเร็จหลังจากที่เหน็ดเหนื่อยจากการทำไร่ข้าวมาเกือบปี

2.2 การผลิตข้าวนา

ก่อนที่จะเริ่มการเพาะปลูกข้าวนา แต่ละครอบครัว จะปรึกษารือกับสมาชิกในครอบครัวถึงสถานการณ์ปัญหาเรื่องข้าว ปริมาณข้าวที่ได้จากปีที่แล้วว่าได้เท่าไร และปีนี้เหลือข้าวในยุ้งฉางเท่าไร ทั้งนี้เพื่อเป็นการร่วมกันสรุปวิเคราะห์ว่าในปีนี้จะต้องทำไร่นาจำนวนเท่าไร เพื่อจะให้ได้ข้าวปริมาณที่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน หากที่นาไม่เพียงพอจำเป็นต้องปลูกข้าวไร่เพิ่มหรือต้องไปเช่าที่นาของคนอื่นเพิ่มหรือไม่ ซึ่งการปรึกษารือกันระหว่างสมาชิกในครอบครัวเกี่ยวกับเรื่องข้าวถือเป็นเรื่องที่ทุกคนในครอบครัวต้องรับรู้ร่วมกันและจะได้วางแผนได้ถูกต้อง และเมื่อได้ข้อสรุปร่วมกันแล้ว หัวหน้าครอบครัวจะเริ่มทำการสำรวจแปลงนาว่าต้องมีการซ่อมแซมอะไรบ้าง เช่น คันนา ห้างนา ร่องลำเหมืองบริเวณที่ปลูกกล้า (หยอดข้าวกล้า) ปริมาณหญ้าในนา เป็นต้น ซึ่งการสำรวจพื้นที่นาของแต่ละครัวเรือนถือเป็นเรื่องแรกที่แต่ละครัวเรือนจะต้องปฏิบัติ

หลังจากที่แต่ละครัวเรือนได้ทำการสำรวจแปลงนาของตนแล้ว จากนั้นจึงได้นัดหมายเจ้าของนาในบริเวณเดียวกันที่ใช้ลำเหมืองหรือฝายตัวเดียวกัน เพื่อที่จะได้ร่วมกันประกอบพิธีเลี้ยงผีเมือง ซึ่งถือเป็นการประกอบพิธีกรรมก่อนเริ่มต้นฤดูกาลเพาะปลูก โดยระยะเวลาที่นิยมจัดพิธีคือช่วงก่อนจะเริ่มไถนาในฤดูกาลนั้นๆ ของเช่น ไหว้ยมใช้หมู ไก่ เหล้า ดอกไม้ รูป เทียน เป็นเครื่องสักการะ ซึ่งหลังจากเสร็จสิ้นการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีเมืองแล้ว เจ้าของนาแต่ละคนก็จะไปประกอบพิธีเลี้ยงผีนาของตนเอง อีกรอบหนึ่ง ถือเป็นการเสร็จพิธี ซึ่งการประกอบพิธีกรรมดังกล่าว เป็นการบอกกล่าวให้ผีบ้านผีเมือง ผีไร่ผืนนา ได้รับรู้ว่ถึงฤดูกาลเริ่มต้นการเพาะปลูกแล้ว และขอให้ผีได้ช่วยคุ้มครองดูแล ทั้งในส่วนของผู้เจ้าของนา ชาวบ้านให้อยู่ดีมีสุข ปลอดภัยจากอันตรายทั้งปวงตลอดช่วงฤดูกาลผลิตและขอให้พืชพรรณธัญญาหาร เจริญงอกงามและได้ผลผลิตดี เป็นต้น นอกจากนี้จะเป็นการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อของชาวนาแล้ว วันนี้ยังถือเป็นการประชุมปรึกษาหารือร่วมกันระหว่างชาวนาที่มีที่นาติดกันและใช้น้ำจากฝายและลำเหมืองเดียวกัน เช่น การหารือในเรื่องของการซ่อมฝาย การขุดลอกลำเหมือง การกำหนดกฎเกณฑ์ในการแบ่งสรรน้ำเข้าพื้นที่นา ซึ่งโดยปกติแล้วชาวนาที่อยู่ท้ายเหมืองจะได้รับน้ำก่อนและถ้าหากน้ำเต็มมาแล้วก็จะทำการปิดปากเหมืองของตนเองและให้เจ้าของนาที่ด้านบนต่อจากแปลงนาของตนเองได้เปิดน้ำเข้านาและจะทำกันอย่างนี้จนถึงแปลงนาที่อยู่ใกล้กับลำเหมืองด้านบนสุด นอกจากนี้จะพูดคุยกันในเรื่องของการแบ่งสรรปันน้ำ และการซ่อมเหมืองฝายแล้ว ชาวบ้านยังถือโอกาสแลกเปลี่ยนกันในเรื่องของเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ปลูก การขอหยิบยืมพันธุ์ข้าวมาปลูกบ้าง หากพันธุ์ข้าวนั้นในปีที่ผ่านมาให้ผลผลิตสูง ข้าวไม่แข็ง เป็นต้น นอกจากนี้ยังเป็นการพูดคุยถึงสถานการณ์ปัญหาในด้านต่าง ๆ เช่น ปัญหาข้าวไม่พอกิน การคัดเมล็ดพันธุ์ การจัดการแปลง การดูแลรักษา เป็นต้น ซึ่งวันนี้ถือว่าชาวนาแต่ละคนจะได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันก่อนที่จะแยกย้ายกันไปทำนาของแต่ละคน บางคนถือโอกาสบอกให้ชาวนาได้รู้ว่า ตนจะไถนาเมื่อไหร่ ปลูกเมื่อไหร่ เพื่อที่จะให้ชาวนาคคนอื่นได้มาเอามือเอาร่างกัน ถือเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันทั้งในระดับเครือญาติและความเป็นเพื่อนบ้านที่ดีต่อกันด้วย ทั้งนี้ในการทำนาในแต่ละปี ชาวนาจะต้องใช้เวลาในการเพาะปลูกเกือบปี และต้องอาศัยความร่วมมือจากทั้งเพื่อนบ้านและญาติพี่น้อง เพราะการทำนาไม่ใช่เรื่องง่าย หากต้องอาศัยแรงงานทั้งในครอบครัวและญาติพี่น้องเป็นสำคัญ นั่นหมายความว่า การที่เราได้กินข้าวในแต่ละเม็ดต้องอาศัยหยาดเหงื่อแรงงานของชาวนาไม่รู้กี่หยด

ขั้นตอนการเพาะปลูกข้าว

การทำนา มีขั้นตอนในการเพาะปลูกประมาณ 4 ขั้นตอน คือ การเตรียมแปลงนา การปลูกข้าว การกำจัดวัชพืช การเก็บเกี่ยว การนวดข้าว ซึ่งในแต่ละขั้นตอนมีกระบวนการ ดังนี้

1. การไถเค (ไถกลบ) การเตรียมการแรกไถ ชาวบ้านมีความเชื่อเกี่ยวกับกรรมพันธุ์ของพญานาค โดยเชื่อกันว่าในแต่ละช่วงเดือนพญานาคจะหันหัวไปในทิศต่างๆ การแรกไถจะไม่ไถไปในทิศทางกับหัวพญานาค คือต้องไถไปทางทิศที่เป็นหางพญานาคเท่านั้น ดังนั้น ต้องหาทิศทางของนาคด้วย คือจะต้องไม่ไถทวนหรือย้อนเกล็ดพญานาคประจำเดือนโดยเด็ดขาด ที่เรียกกันว่า “ไถเสาเกิ้ลคานาค” หมายถึงการฝืนหรือด้านอำนาจของพญานาคผู้ดูแลดินและน้ำ และหากไถเสาเกิ้ลคานาคเชื่อว่าจะทำให้มีอัน

เป็นไป เช่น ไถหัก วัควายที่ใช้ไถต้นกล้วย คนไถได้รับอันตราย ตลอดจนข้าวกล้าเสียหายไม่สมบูรณ์ ซึ่งอาจจะทำให้การปลูกข้าวในฤดูนั้นประสบปัญหา หรือเกิดภัยพิบัติต่างๆ แก่น้ำข้าวของตนเอง สำหรับทิศที่พยุงานคหันหัวตามการนับเดือนของล้านนา คือ (เดือนทางล้านนาจะเร็วกว่าภาคกลางไป 2 เดือน) เดือน 1-3 พยุงานคหันหัวไปทิศใต้ เดือน 4 - 6 พยุงานคหันหัวไปทิศตะวันตก เดือน 7 - 9 พยุงานคหันหัวไปทิศเหนือ เดือน 10 - 12 พยุงานคหันหัวไปทิศตะวันออก

การเตรียมดิน

การเตรียมดินสำหรับการทำงาน ต้องคำนึงถึงสภาพแวดล้อม เช่น น้ำ ภูมิอากาศ ลักษณะพื้นที่ ตลอดจนแบบวิธีการทำงาน และเครื่องมือการเตรียมดินที่แตกต่างกัน การเตรียมดินแยกได้เป็น 2 ขั้นตอนคือ

1. การไถตะ และไถแปร คือ การพลิกด้าน ดากดินให้แห้ง ตลอดจนเป็นการคลุกเคล้าฟาง วัชพืช ฯลฯ ลงไปในดิน เครื่องมือที่ใช้ในอดีตคือใช้ควายไถนา แต่ปัจจุบันชาวบ้านหันมาใช้รถไถเดินตามแทน เนื่องจากไม่มีควายให้ไถนาแล้ว

2. การไถคราด คือ การกำจัดวัชพืช ตลอดจนการทำให้ดินแตกตัว และเป็นเทือกพร้อมที่จะปักดำได้ ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่ทำต่อจากขั้นตอนที่ 1 และขังน้ำไว้ระยะหนึ่ง เพื่อให้มีสภาพดินที่เหมาะสมในการคราด

การตกกล้าหรือภาษาล้านนาเรียกว่า "การถนกล้า" การตกกล้าหรือการถนกล้า เป็นการอนุบาลต้นกล้าก่อนที่จะลงปลูกในแปลงนา โดยชาวบ้านจะนำเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ได้เก็บไว้เมื่อการทำงานครั้งก่อน แล้วจะนำมาปลูกในปีนี้ ขั้นตอนในการถนกล้า มีดังนี้เตรียมแปลงถนกล้า โดยปกติแล้วชาวนาจะเตรียมแปลงไว้บริเวณใกล้ ๆ แปลงนา เพื่อสะดวกในการขนกล้า ซึ่งจะเริ่มจากการเก็บกวาดวัชพืชในแปลงออกให้หมด จากนั้นก็จะไถและปรับดินให้ละเอียดและให้พื้นเรียบมากที่สุด จากนั้นชาวนาที่เป็นผู้ชายจะช่วยกันใช้ไม้กระทุ้งดินให้เป็นหลุมลึกประมาณ 3 - 5 เซนติเมตรและผู้หญิงจะช่วยกันหยอดข้าวลงในหลุมจนเสร็จ จากนั้นจะใช้แกลบคืบโดยปิดรูหลุม เพื่อป้องกันนก หนู แมลง ไปกัดกินเมล็ดข้าวในหลุม นอกจากนั้นยังช่วยให้ต้นกล้าเจริญงอกงามและถอนง่าย

หลังจากเพาะกล้าในแปลงระยะหนึ่ง ประมาณ 25 - 30 วัน ชาวนาจะ "หลกกล้า" คือถอนต้นกล้าไปปลูก ทั้งนี้การถอนก็ต้องตรวจหาวันที่ดีที่สุด ซึ่งตามตำราระบุว่าควรถอนกล้าในวันอังคาร วันพุธ และวันพฤหัสบดี โดยชาวนาจะช่วยเหลือเอามือเอาร่างกันเป็นหลัก หากมีความจำเป็นที่ต้องใช้แรงงานมาก ก็จะมีการจ้างงานกัน โดยคิดค่าแรงวันละ 150 บาท และในขณะที่ถอนกล้า ผู้ชายก็จะช่วยกันหามกล้าข้าวไปลงในแปลงนา เรียกว่าการตกกล้า เพื่อรอให้ผู้หญิงไปปักดำในวันรุ่งขึ้น ส่วนแปลงนาผู้ชายอีกส่วนหนึ่งที่มีความชำนาญในการไถนา ก็จะทำการไถคราดปรับแต่งพื้นที่นาให้เรียบเพื่อรอการปักดำข้าวต่อไป

ในส่วนของบรรยากาศในการถนกล้าข้าว หรือการหามข้าวลงแปลงนา จะเป็นไปด้วยความสนุกสนาน พุดคุยหยอกล้อกัน หรือการแลกเปลี่ยนพุดคุยกันในเรื่องต่าง ๆ เพื่อให้หายเหน็ดเหนื่อยจากการทำงานและเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันอีกทางหนึ่ง ขณะเดียวเจ้าของนา ก็จะเตรียมข้าวปลาอาหารมาเลี้ยงแขกที่มาช่วยงาน ทั้งอาหารเช้า อาหารกลางวันและเครื่องดื่มที่พร้อมสำหรับหลังเลิกงานในตอนเย็น

และชาวนาาก็จะปฏิบัติอย่างนี้ไปเรื่อย ๆ เพื่อไปช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นการเอามือเอาร่างหรือ การไปตอบมือหลังจากที่เพื่อนบ้านมาช่วยงานในไร่นา เป็นต้น

การปลูกข้าว ก่อนที่จะเริ่มปลูกข้าวจริง ตามความเชื่อดั้งเดิมสำหรับชาวบ้านได้ให้ความสำคัญ พิธีกรรมในการแขกปลูก โดยเริ่มต้นที่การหาวันดี สำหรับการปลูกโดยทั่วไปถือเอาวันอังคาร วันพฤหัสบดี วันศุกร์ และวันเสาร์ ทั้งนี้จะหลีกเลี่ยงวันที่เรียกว่า “วันถูกปากนก ปากจ๊กแตน” และ “วันผีตามอย” วันถูกปากนก ปากจ๊กแตน มีความหมายถือเป็นวันที่ไม่สมพงษ์กับปากนกและด้กแตน ซึ่งเป็นตัวแทนหรือสัญลักษณ์ของศัตรูพืช วันดังกล่าวได้แก่ วันขึ้น 5 6 7 9 12 ค่ำ และแรม 2 6 10 14 ค่ำ ของทุกเดือน ส่วนวันผีตามอย ถือเอาวันขึ้น 1 2 6 7 9 10 11 12 13 14 ค่ำ และแรม 1 2 5 7 8 10 15 ค่ำ เชื่อกันว่าหากแรกปลูกข้าว ในวันดังกล่าวผีตามอยจะมาเบียดเบียนให้ต้นกล้าได้รับความเสียหาย ด้านพิธีกรรมในการแขกปลูก จะประกอบพิธีเช่นสังเวชเหมือนแขกนาโคจรรวม เพียงแต่ไม้สำหรับเป็นที่แขวนสังवलที่เรียกกันว่า “คันข้าวแขก” จะต้องเป็นไม้ที่ขั้วขั้วสดติดอยู่ ซึ่งในแต่ละปีขั้วข้าวจะสดติดในคันไม้ต่างๆ ตามวันสังขารล่อง (มหาสงกรานต์) ในแต่ละปี หากสังขารล่อง วันอาทิตย์ ขั้วข้าวอยู่ไม้ไผ่ สังขารล่อง วันจันทร์ ขั้วข้าวอยู่ไม้มะเดื่อ สังขารล่อง วันอังคาร ขั้วข้าวอยู่ไม้ซาง สังขารล่องวันพุธขั้วข้าวอยู่ไม้ข่อย สังขารล่องวันพฤหัสบดี ขั้วข้าวอยู่ไม้ทองกวาว สังขารล่องวันศุกร์ ขั้วข้าวอยู่ไม้พุทรา สังขารล่องวันเสาร์ ขั้วข้าวอยู่ไม้รวก เมื่อประกอบพิธีเช่นสังเวชแล้ว เจ้าของนาจะปลูกข้าวเอาฤกษ์ก่อน โดยจะเลือกมุมกระทรงนาที่เลขหว่านข้าวแขกหรือปากกล้าเหมือน(ตังนา) ขณะลงมือปลูกจะกล่าวคำโลกกำกับลงไป เช่น ปลูกคันที่ 1 ปลูกหื้อจัวแมลาย ปลูกคันที่ 2 ปลูกให้ควายแม่ว้อง ปลูกคันที่ 3 ปลูกข้าวคันนี้เป็นเสียว ปลูกคันที่ 4 ปลูกข้าวคันนี้เป็นฮ้ายกุดี หรือ ใช้คำโลกว่า “สุข-ทุกข์” และพยานให้เหลือคันสุดท้ายว่า “สุข”

หลังจากที่ทำพิธีแขกนาเสร็จแล้ว ต่อจากนี้ไปจะเป็นหน้าที่ของผู้หญิงที่จะช่วยกันปลูกข้าว โดยผู้ชายจะทำหน้าที่คอยคกกล้า หรือการวางกล้าให้กับผู้หญิง การปลูกข้าวนิยมปลูกแบบดอยหลัง เพื่อไม่ให้มีรอยเท้ามากจนเกินไป การปลูกข้าวจะเริ่มตั้งแต่ตอนเช้าไปจนถึงตอนเย็น หรือจนแล้วเสร็จ จากนั้นก็จะหมุนเวียนกันไปช่วยเพื่อนบ้านหรือคนที่มาช่วยเอามือเอาร่าง เรียกว่า “การตอบมือ”

การดูแลแปลงนา เมื่อเสร็จสิ้นการปลูกนา หน้าที่ต่อไปก็จะเป็นหน้าที่ของเจ้าของนาแต่ละเจ้าที่จะต้องคอยปรนนิบัติแปลงนาเพื่อให้ข้าวเจริญงอกงาม เช่น การถอนหญ้า การเอาคันนา(ทำคันนาให้สะอาดไม่มีวัชพืช เพราะจะเป็นที่อยู่อาศัยของปู และหนู หรือการดูแลระดับน้ำในแปลงไม่ขาด เรียกว่า “ไปไจนาน้ำนา” ซึ่งจะใช้เวลาไปจนถึงข้าวเริ่มสุกเหลืองอร่ามเต็มทุ่งนา จากนั้นพ่อบ้านจะปิดน้ำในลำเหมืองหรือตังนา เพื่อไม่ให้ น้ำเข้านา เพราะจะทำให้การเก็บเกี่ยวข้าวยากลำบาก เก็บเกี่ยวไม่สะดวก และเมื่อน้ำในนาแห้งแล้วข้าวก็สุกพร้อมที่จะเก็บเกี่ยวต่อไป

การเกี่ยวข้าว ในฤดูเก็บเกี่ยวข้าว ช่วงนี้ชาวบ้านจะเอาเครื่องบูชาแม่โพสพ ซึ่งมี กระจก หวี แป้ง น้ำมันทาผมหอม ปลาย่าง เนื้อย่าง หมาก เมี่ยง บุหรี่ รูปเทียน ดอกไม้ ของหอมนำไปบูชาแม่โพสพที่แท่นนา จากนั้นชาวนาจะหาวันดีก่อน ปลอ่ยให้นาแห้งเพื่ออำนวยความสะดวกการเก็บเกี่ยว แล้วขอขมาแม่โพสพอีกครั้ง โดยของ เช่นประกอบด้วย ข้าว 1 ปั้น กล้วย 1 ลูก หมากเมี่ยง บุหรี่ น้ำคั้น แล้วอธิษฐานขอเชิญแม่โพสพไปอยู่ที่ผู้ง

นางก่อน แล้วจึงลงมือเกี่ยวข้าว การเกี่ยวข้าวเจ้าของนาจะเป็นคนเริ่มเกี่ยวก่อน เรียกว่า "การแขกเกี่ยว" จากนั้นชาวบ้านก็จะช่วยกันเกี่ยวข้าวจนเสร็จ และตากไว้ให้แห้งประมาณ 3 -5 วัน จากนั้นก็จะทำการนวดข้าวหรือบุงข้าวต่อไป

การนวดข้าวหรือการตีข้าวหรือการบุงข้าว หลังจากที่ได้ตากข้าวไว้ประมาณ 3 -5 วัน หรือขึ้นอยู่กับแสงแดด ชาวนาจะช่วยกันมัดข้าวเป็นพ่อน ๆ แล้วช่วยกันขนมายังลานนวดข้าว ซึ่งได้เตรียมไว้แล้ว โดยการใช้เสื่อที่สานจากไม้ไผ่หรือใช้ผ้าผืนขนาดใหญ่ที่มีพ่อค้านำมาขายให้ มาปูให้พอมะกับปริมาณข้าว แล้วนำมากองรวมกัน เรียกว่า "กองข้าว" หากว่ามีข้าวไม่มากชาวบ้านก็จะช่วยตีข้าวจนเสร็จแล้วขนกลับบ้าน หากว่ามีจำนวนข้าวมากและมีเวลาไม่พอ ชาวบ้านก็จะช่วยกันกองข้าวไว้แล้วรอให้เสร็จสิ้นภารกิจอื่นหรือต้องไปตอบมือชาวบ้านที่มาช่วยงานก่อน เพราะหากไม่ทำเช่นนั้น ข้าวที่ตากไว้นานหลายแดด ก็จะร่วงหล่นเต็มท้องนา สร้างความเสียหายให้กับข้าวและส่งผลกระทบต่อปริมาณข้าวที่จะได้ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องไปช่วยชาวบ้านก่อน หลังจากช่วยเหลือกันเรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านก็จะกลับมาช่วยกันนวดข้าวหรือตีข้าว เพราะการตีข้าวต้องอาศัยแรงงานจำนวนมาก โดยเฉพาะผู้ชายซึ่งมีหน้าที่ในการตีข้าว ส่วนผู้หญิงจะคอยเก็บเศษฟางข้าวหรือทูปฟางข้าวที่ยังมีเมล็ดข้าวตกค้างอยู่ โดยจะช่วยกันตีข้าวจนเสร็จ และเมื่อตีข้าวเสร็จแล้ว ชาวบ้านจะช่วยกันวิข้าวหรือพัดข้าว เพื่อให้เศษฟางข้าวหรือเศษหญ้าออกไปจากเมล็ดข้าว จากนั้นจึงดักข้าวใส่กระสอบและขนกลับไปบ้านเพื่อใส่ในยุ้งฉางต่อไป

2.3 ปฏิทินการเพาะปลูกข้าวไร่และชาวนาบ้านสว้าใต้

ที่	กิจกรรม	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
1	คัดเลือกพื้นที่ไร่เหล่า	→											→
2	ถางไร่	→	→										
3	เผาไร่			→	→								
4	ห ย อ ค ข้าวไร่				→	→							
5	ไถนา					→	→						
6	ห ว ่ า น กล้า				→	→							
7	ปลูกลนา						→	→					
8	เอาหญ้า						→	→	→	→	→		

	ไร่/นา												
9	เกี่ยวข้าว												
10	นวดข้าว												
11	นำข้าวขึ้นยุ้งฉาง												

2.4 การจัดการเมล็ดพันธุ์ข้าว

พันธุ์ข้าวที่ชาวบ้านนิยมปลูกมาช้านาน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ประกอบด้วยพันธุ์ข้าวไร่ และพันธุ์ข้าวนา ซึ่งพันธุ์ข้าวประกอบด้วย

1. พันธุ์ข้าวไร่ ประกอบด้วย ข้าวโคก ข้าวคำดอกพริ้ว ข้าวคำเปอะ ข้าวแพร่ ข้าวสาย ข้าวบิด ข้าวหนอน ข้าวแก้ว ข้าวกำปี ข้าวกำกลาง ข้าวห้าว ข้าวชิว ข้าวหลัก(ข้าวหม่าคิ่น) ข้าวบง ข้าวคำ ข้าวหุ่่นปี ข้าวหุ่่นคอ ข้าวหนอนกลาง ข้าวกำน ข้าวคอ

2. พันธุ์ข้าวนา ประกอบด้วย ข้าวหมยหนอง ข้าวแพร่ ข้าวชิว ข้าวสันป่าตอง ข้าว กข.6 ข้าว กข.15

เหตุผลที่เกษตรกรนิยมปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมือง ทั้งในส่วนของข้าวไร่และข้าวนา เนื่องจาก

- พันธุ์ข้าวพื้นเมืองมีความทนทานต่อสภาพภูมิอากาศของพื้นที่ ซึ่งจะมีฝนตกชุกและอากาศหนาวเย็นในช่วงของฤดูการเพาะปลูก
- ให้ผลผลิตสูง เมื่อเปรียบเทียบกับพันธุ์ข้าวต่างถิ่น
- ปลูกทุกสภาพพื้นที่ และทนทานต่อโรค
- สามารถแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวกับเพื่อนบ้านได้ หากเห็นว่าพันธุ์ข้าวพันธุ์นั้น ๆ ให้ผลผลิตดี

ส่วนการคัดเลือกพันธุ์ข้าวที่ชาวบ้านนิยมทำกัน คือ การเก็บรวงข้าวที่มีความสมบูรณ์ ไม่ลีบ โดยการเด็ดเอารวงข้าวแล้วนำมามัดรวมกัน และตากให้แห้งจากนั้นจึงนำมาใส่ในกระสอบไว้ในยุ้งข้าวของตนเอง นอกจากนั้น หากเมล็ดพันธุ์ข้าวของตนเองไม่เพียงพอต่อการทำนาในปีหน้า ชาวบ้านจะปรึกษารือหรือกับเพื่อนบ้านว่า ข้าวของใครในปีนี้ที่ให้ผลผลิตดี เป็นพันธุ์อะไร จากนั้นเจ้าของนาก็จะไปติดต่อขอซื้อหรือนำข้าวเปลือกไปแลกกับข้าวเชื้อ(ข้าวสำหรับเก็บไว้ทำพันธุ์) ซึ่งการแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวดังกล่าว ถือเป็นวิธีการกระจายพันธุ์ข้าวอีกวิธีหนึ่ง ซึ่งในบางครั้งก็จะไปหาขี้หมูบ้านอื่น ๆ ที่ทำนา ทำไร่เหมือนกัน โดยในบางครั้งก็ได้ยินจากปากต่อปากถึงพันธุ์ข้าวที่ดี และให้ผลผลิตสูง ชาวบ้านก็จะเสาะแสวงหามาได้ หรือในบางครั้งก็ได้รับการประสานงานมาจากสำนักงานเกษตรอำเภอที่มาให้ความรู้ด้าน

การพันธุ์ข้าว และนำมาแจกจ่ายให้กับชาวบ้าน เช่น พันธุ์ข้าว กข.ทั้งหลาย หากแต่เมื่อชาวบ้านนำมาปลูกกลับไม่ได้ผลผลิตเท่าที่ควร ทั้งจากความไม่ทนต่อสภาพอากาศที่หนาวเย็น ฝนตกชุก รวมถึงเป็นข้าวนาปีที่ต้องใช้ระยะเวลานาน ซึ่งปกติในพื้นที่ชาวบ้านนิยมปลูกข้าวคอกและข้าวกลาง เพื่อให้ทันต่อการเก็บเกี่ยวและได้ข้าวไว เนื่องจากต้องแก้ไขปัญหาค้าวไม่พอกิน หากปลูกข้าวนาปีเพียงเจ้าเดียว อัตราความเสี่ยงในเรื่องของนก หนู และแมลงอื่น ๆ ก็จะตามมา เพราะพื้นที่ส่วนใหญ่ชาวบ้านนิยมปลูกข้าวคอกและข้าวกลางมากกว่า ทำให้เหลือข้าวปีเพียงไม่กี่เจ้า ทำให้นก หนู มากัดกินเมล็ดข้าวทำให้ได้รับเสียหายและเก็บเกี่ยวได้น้อย

ดังนั้นการคัดเลือกพันธุ์ข้าว โดยแต่ละครอบครัวจะปลูกข้าวพันธุ์เดิมที่ตนเองมีทุกปี หากปีใดไม่ได้ปลูกก็จะนำไปให้เพื่อนบ้านปลูกเพื่อว่าในปีถัดไปจะได้เมล็ดข้าวไว้ทำพันธุ์ต่อไป ถือเป็นความช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนภายในชุมชน ที่ไม่จำเป็นต้องปลูกข้าวทุกสายพันธุ์ จะปลูกเฉพาะพันธุ์ที่ตนเองนิยมบริโภคเท่านั้น หากปีใดต้องการปลูกข้าวชนิดอื่น ๆ เพิ่ม ก็จะไปขอยืมเมล็ดพันธุ์จากเพื่อนบ้านมาปลูกเมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จสิ้นและได้ผลผลิตแล้ว ก็จะนำไปคืนครอบครัวที่ได้ไปยืมพันธุ์ข้าวมา

3. ปริมาณความต้องการในการบริโภคข้าว และความสามารถในการผลิตหรือจัดหาข้าวเพื่อการบริโภคของแต่ละครัวเรือน

จากการสำรวจข้อมูลและเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นด้านปริมาณความต้องการในการบริโภคข้าว และความสามารถในการผลิตหรือจัดการข้าวเพื่อการบริโภคของแต่ละครัวเรือน พบว่า ส่วนใหญ่ประสบปัญหาข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน มีเพียงครอบครัวส่วนน้อยที่มีข้าวเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน สาเหตุหลักสำคัญ คือ

- พื้นที่นา มีน้อย เนื่องจากไม่สามารถบุกเบิกพื้นที่ใหม่ได้ รวมถึงที่นาเดิมต้องถูกแบ่งย่อยให้กับลูกหลานภายในครอบครัว และเมื่อต้องแยกครอบครัวออกมา ทำให้มีที่นาน้อยลงไปอีก ประกอบกับพื้นที่ไร่น้ำก็ถูกจำกัด ไม่สามารถที่จะบุกเบิกพื้นที่ไร่น้ำได้เหมือนเช่นในอดีต

- ผลผลิตข้าวต่อไร่ให้ผลผลิตน้อย เนื่องจากมีหลายปัจจัยเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น คุณภาพดินไม่ดี ส่วนใหญ่เป็นดินทราย น้ำท่วมแปลงนา นก หนู แมลงมากัดกินต้นข้าวและรวงข้าว และขาดปุ๋ยมาบำรุงต้นข้าว

- จำนวนสมาชิกในครอบครัวเพิ่มขึ้น ทำให้ต้องใช้ข้าวมากขึ้น ซึ่งในแต่ละวันต้องนั่งข้าวเพิ่มขึ้น จากที่เคยนั่งข้าววันละ 1 ครั้ง เปลี่ยนเป็น 2 ครั้ง และต้องเพิ่มปริมาณข้าวในแต่ละมื้อ ซึ่งส่งผลต่อข้าวที่ได้ในแต่ละปี จึงประสบปัญหาข้าวไม่พอกิน

ข้อมูลจากแบบสำรวจที่ได้นำเสนอไว้ในหน้าที่ 31 -32 โดยเป็นการสรุปผลประเภทครัวเรือนที่มีปัญหาข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน พบว่าร้อยละ 70 ประสบกับปัญหาข้าวไม่พอกิน ส่วนร้อยละ 20 มีข้าวเพียงพอในระดับครัวเรือนแต่ไม่สามารถแบ่งปันหรือหยิบยืมได้ ส่วนร้อยละ 10 มีข้าวเพียงพอต่อการบริโภคและสามารถให้แบ่งปันให้เพื่อนบ้านหยิบยืมได้ ซึ่งจากข้อมูลดังกล่าวทำให้เห็นว่า ปัจจัยที่สำคัญที่สุดคือ การมีที่ดินสำหรับการเพาะปลูกและดินมีคุณภาพ นอกจากนั้นยังรวมถึงปัจจัยการผลิตอื่น ๆ

ที่มีส่วนสำคัญ เช่น เงินลงทุน ปุ๋ย อุปกรณ์การผลิต เช่น ครอบครวที่มีรถไถนาเป็นของตนเอง ก็สามารถที่จะทำนาได้มาก เพราะไม่ต้องไปจ้างซึ่งราคาจ้างค่อนข้างแพง รวมถึงการมีเงินจ้างแรงงานเพื่อมาช่วยในการทำนา ก็ถือมีส่วนสำคัญ เพราะสามารถที่จะทำนาได้ในปริมาณที่มากกว่า ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่ในกลุ่มเจ้าของนาที่มีฐานะและมีเงินลงทุนในการทำนา ส่วนชาวนาที่มีฐานะค่อนข้างยากจนและมีที่นาน้อย ส่วนใหญ่จะประสบกับปัญหาในหลาย ๆ ด้าน เช่น เงินลงทุน ปัจจัยการผลิต ปุ๋ย ยา การจ้างแรงงาน

ดังนั้นการแก้ไขปัญหานั้นในเรื่องของข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน จึงมีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยข้อมูลที่เป็นจริงของแต่ละกลุ่ม ซึ่งสามารถที่จะเข้าใจ เข้าถึงปัญหาและสามารถที่จะแก้ไขปัญหาก็ได้ตรงจุด แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น ปัญหาข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องที่มีความสำคัญของแต่ละครัวเรือน หากแต่ทางออกของการแก้ไขปัญหานั้นของแต่ละครัวเรือน ก็จะมีแนวทางแก้ไขปัญหานั้นของตนเอง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการแก้ไขปัญหานั้นเฉพาะหน้า หรือเป็นไปในแต่ละช่วงของปี แต่ยังไม่มีการแก้ไขปัญหานั้นในระยะยาว

ปริมาณความต้องการบริโภคข้าวของแต่ละครัวเรือน พบว่า หากจะให้ข้าวต่อการบริโภคในครัวเรือน อย่างน้อยชาวบ้านจะต้องมีข้าวประมาณ 200 ถัง ต่อปี ซึ่งในความเป็นจริงแล้วชาวบ้านสามารถผลิตข้าวในแต่ละปีได้ไม่เกิน 150 ถังต่อปี โดยเฉพาะชาวนาที่ทำนามากและปลูกข้าวไร่ ก็สามารถที่จะได้ผลผลิตมาก หากแต่ครอบครัใดที่มีที่นาหรือต้องเช่าที่นาแล้ว จะได้ข้าวในแต่ละปีไม่เกิน 100 ถัง ซึ่งจะเห็นว่าปริมาณความต้องการข้าวของแต่ละครัวเรือนจะมีความแตกต่างกันไป ซึ่งมีปัจจัยที่มากเกี่ยวข้องดังนี้

- จำนวนสมาชิกในครัวเรือน หากครอบครัใดเป็นครอบครัใหญ่ มีสมาชิกมาก ความต้องการในการบริโภคข้าวก็จะมีความมาก โดยเฉพาะในวัยทำงานและวัยผู้ใหญ่ หากครอบครัใดมีสมาชิกไม่มาก หรือสมาชิกบางคนไปทำงานหรือไปเรียนข้างนอกหมู่บ้าน ก็ช่วยลดปัญหาการขาดแคลนข้าวได้ แต่จะไปเพิ่มภาระในเรื่องของค่าใช้จ่ายอื่น ๆ เช่น อาหาร เสื้อผ้า หรือเงินทอง เป็นต้น

- ครอบครัใดที่มีการทำกิจกรรมมากหรือเป็นผู้นำชุมชน ซึ่งในแต่ละวันจะมีคนไปมาหาสู่ประจำ และบางครั้งก็จำเป็นต้องเลี้ยงข้าวด้วย ส่งผลต่อการขาดแคลนข้าวได้เหมือนกัน

- จำนวนสัตว์เลี้ยงที่แต่ละครอบครัมีความแตกต่างกัน เช่น การเลี้ยงหมู เลี้ยงหมา เลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ จำเป็นที่จะต้องนำข้าวเปลือกหรือข้าวสารมาเลี้ยงสัตว์ด้วย ทำให้ข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภค ซึ่งการเลี้ยงสัตว์ดังกล่าว ถือเป็นเรื่องปกติธรรมดาของชาวบ้านทั่วไปที่นิยมเลี้ยงกัน หากแต่นำมาคำนวณแล้วก็จะพบว่าปริมาณข้าวที่ใช้เลี้ยงสัตว์ในแต่ละปีก็มีสูงเช่นกัน

ความสามารถในการผลิตหรือจัดหาข้าวเพื่อการบริโภคของแต่ละครัวเรือน จากการแลกเปลี่ยนพูดคุยและการลงพื้นที่สำรวจข้อมูล พบว่า ความสามารถในการผลิตข้าวหรือการจัดหาข้าวเพื่อการบริโภคของแต่ละครัวเรือน มีความแตกต่างกัน ซึ่งมีปัจจัยหลาย ๆ ด้าน เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง ประกอบด้วย

- จำนวนพื้นที่เพาะปลูกข้าว ทั้งพื้นที่ไร่และพื้นที่นา ซึ่งภายในหมู่บ้านจะมีความแตกต่างกัน โดยเฉพาะผู้ที่มิฐานะเป็นผู้นำและมีฐานะดีมาตั้งแต่ในอดีต จะพบว่าการถือครองที่ดินจำนวนมากกว่าชาวบ้านที่มีฐานะยากจน เพราะการมีที่นามากต้องอาศัยแรงงานในการขุดนา ซึ่งหากครอบครัวใดไม่มีฐานะดี ย่อมที่จะไม่สามารถจ้างแรงงานในการขุดนาได้มาก และเป็นผู้ที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่มานาน ส่วนชาวบ้านที่ย้ายมาอยู่ใหม่หรือกำลังออกเรือนใหม่และพ่อแม่แบ่งที่นาให้ ก็จะมีที่นายน้อยลดหลั่นกันไปตามสมาชิกในครอบครัว ยิ่งหากมีพี่น้องมากเท่าไร จำนวนที่นาจะถูกแบ่งไปตามสัดส่วน โดยผู้ที่เป็นลูกคนเล็กซึ่งอาศัยอยู่กับบิดามารดาและคอยเลี้ยงดู จะได้ที่นามากกว่าพี่น้องคนอื่น ๆ ซึ่งถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติเหมือนคำกล่าวที่ว่า "ลูกหล้าควม" "

- สภาพพื้นที่ทำนา ทำไร่ ซึ่งถือว่ามีความสำคัญเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะพื้นที่นาที่มีแหล่งน้ำไหลผ่านและมีความอุดมสมบูรณ์ คุณภาพดินที่เอื้อต่อการปลูกข้าว และการเดินทางที่สะดวกสบาย เนื่องจากพื้นที่นาของหมู่บ้านมีความแตกต่างกัน เช่น บางพื้นที่เป็นพื้นที่ที่เป็นดินดำ มีแหล่งน้ำ เหมาะที่จะทำการปลูกข้าว ส่วนบางพื้นที่เป็นที่ดอน น้ำขึ้นไม่ถึงต้องอาศัยเพียงน้ำฝนเท่านั้น ส่วนบางพื้นที่เป็นดินปนทราย ไม่อุ้มน้ำ ทำให้เกิดปัญหาขาดแคลนน้ำและมีผลต่อการเจริญเติบโตของข้าว และบางพื้นที่เป็นดินโคลน น้ำท่วมขัง ทำให้เกิดการหมักหมมของเศษวัชพืชและไม่เหมาะกับการปลูกข้าว เป็นต้น นอกจากนั้นยังรวมถึงพื้นที่นาที่อยู่ติดกับลำน้ำว้าและเป็นที่ลาดลุ่ม ทำให้เกิดปัญหาน้ำท่วมพื้นที่นา และเกิดปัญหาการกัดเซาะพื้นที่นาทำให้ได้รับความเสียหายทั้งแปลงนาและคันข้าว

ดังนั้นความแตกต่างในด้านสภาพพื้นที่นา ย่อมมีผลต่อการผลิตข้าวของชาวบ้านแต่ละครัวเรือน บางพื้นที่ชาวบ้านจำเป็นต้องทิ้งพื้นที่นาให้กร้าง เพราะไม่สามารถทำนาได้หรืออาจไม่คุ้มค่ากับการลงทุน

- จำนวนแรงงานภาคการเกษตร การทำนาของชาวบ้านสะดวกได้ ถือเป็นการทำนาเพื่อการบริโภคในครอบครัว ฉะนั้นสมาชิกในครอบครัวจึงมีบทบาทสำคัญที่จะกำหนดขอบเขตพื้นที่การทำนาปริมาณข้าวที่จะปลูกและความคาดหวังที่จะได้ข้าวในแต่ละปี ซึ่งในเบื้องต้นสมาชิกในครอบครัวจะร่วมปรึกษารื้อกันก่อนและกำหนดบทบาทหน้าที่ เช่น การถางไร่ การไถนา การหยอดข้าวกล้า การปลูก การเก็บเกี่ยว ซึ่งกิจกรรมทั้งหมดจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรู้ว่าจะใช้แรงงานเท่าไรและกิจกรรมไหนที่ต้องใช้แรงงานมาก จำเป็นที่จะต้องมีการจ้างงานหรือต้องไปเอามือเอาแรงกันก็คน จึงจะทำให้การทำนาในปีนั้น ๆ สำเร็จลุล่วงไปได้ ซึ่งการปรึกษารื้อกันภายในครอบครัว จึงเป็นกิจกรรมระดับต้น ๆ ของการทำงานในแต่ละครั้ง หากไม่มีการวางแผนที่ดีก็จะส่งผลกระทบการทำนา

ฉะนั้น บทบาทหน้าที่และจำนวนแรงงานภาคการเกษตรของแต่ละครัวเรือนจึงมีความสำคัญเพราะจะส่งผลกระทบต่อการจัดการข้าวในแต่ละปี หากครอบครัวใดมีสมาชิกมากก็จะช่วยให้การทำงานในไร่นาสะดวกขึ้น แต่ครอบครัวใดที่มีสมาชิกในครัวเรือนน้อยก็ย่อมจะลำบาก เพราะการทำงานต้องแข่งกับระยะเวลา เพราะหากทำนาล่าช้าไปหรือพื้นที่นาอยู่ด้านในสุด ก็ไม่สามารถที่จะเอารถไถไปไถนาได้ เพราะพื้นที่นาอื่น ๆ เขาทำกันหมดแล้วและปิดทางเข้าออกหมด ซึ่งก็จะเป็นปัญหาได้เช่นกัน รวมถึงหาก

แรงงานมีน้อย การเอาหญ้าหรือการดูแลแปลงนา ก็จะลำบากและมีวัชพืชขึ้นมากและแย่งอาหารจากต้นข้าว ทำให้ได้ผลผลิตน้อย ดังนั้น การมีแรงงานมากหรือมีกำลังทรัพย์เพียงพอที่จะจ้างงานเพิ่ม จึงมีความสำคัญในการผลิตข้าวในแต่ละปีของแต่ละครัวเรือน

- การเข้าถึงปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ย ยา อุปกรณ์ทางการเกษตร ซึ่งแต่ละครอบครัวมีความแตกต่างกัน ส่งผลถึงประสิทธิภาพในการจัดการแปลงนาและไร่ข้าว

- ความชำนาญในการดูแลเอาใจใส่แปลงนา และไร่ข้าว หากครอบครัวใดมีความชำนาญและให้ความสำคัญกับแปลงนา เช่น การเอาหญ้ามา ดูแลน้ำในนาข้าว การใส่ปุ๋ย เป็นต้น ก็จะทำให้ข้าวเจริญงอกงามและไม่วัชพืชคอยแย่งอาหาร

- การให้ความสำคัญกับการเลี้ยงผีไร่ผืนนา ซึ่งบางครอบครัวได้ให้ความสำคัญกับพิธีกรรมความเชื่อมาก โดยเชื่อว่าหากมีการเลี้ยงเช่น ไหว้ผิ้อยู่เป็นประจำ ผีก็จะคอยดูแล และจะทำให้ข้าวในไร่นาอุดมสมบูรณ์แข็งแรง โรคแมลงไม่มารบกวน และจะส่งผลต่อผลผลิตข้าวที่จะได้ในแต่ละปี

ในการจัดการข้าวในแต่ละครัวเรือนจะพึ่งพาผลผลิตข้าวที่ได้ในแต่ละปีแล้ว หากครอบครัวใดที่ประสบกับปัญหาข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน ก็จะมีวิธีการที่เหมือนกัน คือ

- หยิบยืมจากญาติพี่น้อง เครือญาติ ก่อนเป็นอันดับแรก ซึ่งการหยิบยืมดังกล่าวอาจไม่ต้องใช้ดอกเบี้ย เช่น ยืมข้าว 1 กระสอบ ก็จะนำไปคืน 1 กระสอบ

- หยิบยืมจากเพื่อนบ้านในหมู่บ้านเดียวกัน ซึ่งในการยืมจะต้องมีดอกเบี้ย เช่น ยืมข้าว 1 กระสอบ จะต้องคืนข้าวกระสอบครึ่ง เป็นต้น

- ซื้อข้าวจากครอบครัวที่มีข้าวเพียงพอ โดยจะซื้อทั้งในรูปแบบของข้าวเปลือก หรือข้าวสาร ส่วนใหญ่นิยมซื้อเป็นข้าวสาร โดยทั่วไปจะขายกันถึงละ 500 บาท หรือกระสอบละ 1,500 บาท

- ซื้อจากร้านค้าในหมู่บ้านหรือซื้อจากพ่อค้าที่นำข้าวมาขายในหมู่บ้าน โดยขายกระสอบละ 1,500 บาท หรือขึ้นอยู่กับชนิดของข้าว เช่น ข้าวทองถิ่นจะมีราคาถูกกว่าข้าวที่นำมาจากร้านค้าในตัวเมืองหรือข้าวจากโรงสี

- ยืมข้าวจากธนาคารข้าวของหมู่บ้าน ซึ่งวัตถุประสงค์ของการจัดตั้ง คือ เป็นกองทุนสำหรับการกู้ยืมข้าวในช่วงวิกฤต ที่มีสาเหตุมาจากปัญหาข้าวไม่พอกินของชาวบ้านในแต่ละครอบครัว ซึ่งส่วนใหญ่จะประสบปัญหาข้าวไม่พอกินในช่วงฤดูฝน ตั้งแต่ช่วงเดือน สิงหาคม - ตุลาคม ของทุกปี โดยชาวบ้านจะต้องสมัครเป็นสมาชิกกองทุนข้าวก่อนจึงจะมีสิทธิในการกู้ยืมข้าวจากกองทุน โดยอัตราดอกเบี้ย คือ สมาชิกในหมู่บ้านกู้ไป 10 กิโลกรัมในปี นี้ พอถึงช่วงเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จ ต้องนำข้าวมาใช้คืน 11 กิโลกรัม หรือกู้ยืม 100 กิโลกรัม ต้องใช้คืน 110 กิโลกรัม โดยเป็นการหมุนเวียนในปีต่อไป ครอบครัวหนึ่งมีสิทธิกู้ยืมได้หนึ่งครั้งต่อปี และหากในบางปีถ้าเกิดมีครอบครัวใดครอบครัวหนึ่งเกิดประสบปัญหาไม่สามารถนำข้าวมาชำระให้กับกองทุนข้าวได้ คณะกรรมการกองทุนจะพิจารณาผ่อนผันหรือยกเว้นตามความเหมาะสมกรณีข้าวเสียหายจริง

- การมีธนาคารข้าวชุมชนไว้เพื่อให้กู้ยืมอย่างเฉียว ความคิดของคณะกรรมการกองทุนบาง คนยังไม่มีสมาธิเข้าใจเพียงพอในวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งธนาคารข้าวชุมชน ดังนั้นควรที่จะมีการทำ ความเข้าใจกันของคณะกรรมการ ว่าควรนำเอาดอกผลจากกำไรข้าวในแต่ละปีมาคืนกำไรให้กับครอบครัวที่ ประสบปัญหาข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน

- ครอบครัวใดที่รู้ตัวเองว่าปีนี้ข้าวจะไม่พอกิน จะอาสาไปช่วยงานในไร่นาของเพื่อนบ้าน โดยจะไม่รับค่าแรง แต่จะขอเป็นข้าวแทนหลังจากการเก็บเกี่ยวเสร็จ ซึ่งก็จะช่วยให้ชาวบ้านมีข้าว เพิ่มขึ้น บางครอบครัวข้าวยังพอกินในฤดูฝน ก็จะใช้แรงงานไปช่วยเพื่อนบ้าน เพื่อเอาแรงงานไปช่วย ในช่วงฤดูเก็บเกี่ยว หรือบางครอบครัวก็ทำไร่ข้าวเสริม พอช่วงข้าวนาหมดก็เป็นช่วงพอดีกับข้าวเริ่มเก็บ เกียวได้ ชาวบ้านที่ทำนา ก็จะใช้แรงงาน โดยแลกเปลี่ยนจากเงินค่าจ้างเปลี่ยนเป็นข้าวแทนจนกว่าข้าวในปี ของตนเองจะได้เก็บเกี่ยวและการช่วยงานในลักษณะนี้ถือเป็นสิ่งชาวบ้านนิยมปฏิบัติกันมาตั้งแต่ในอดีตถึง ปัจจุบัน ซึ่งถือเป็นการช่วยเหลือกันภายในชุมชนอีกทางหนึ่ง

- ออกไปทำงานรับจ้างและนำเงินที่ได้มาซื้อข้าวกิน

4. องค์ความรู้และภูมิปัญญาเกี่ยวกับวิธีการจัดการข้าวของแต่ละครัวเรือน

จากเวทีแลกเปลี่ยนพูดคุยกันในประเด็นองค์ความรู้เกี่ยวกับวิธีการจัดการข้าวของแต่ละ ครัวเรือนว่า ทำอย่างไรถึงได้ผลผลิตข้าวมาก มีวิธีการอย่างไร และต้องทำอย่างไรบ้าง ซึ่งข้อสรุปของการ แลกเปลี่ยนพูดคุยกัน มีดังนี้

- การจัดการแปลงนา โดยเริ่มตั้งแต่ก่อนการไถดะ จะต้องนำเอาปุ๋ยคอก เช่น ขี้วัว ขี้ควาย ขี้ หมู และขี้ไก่ โรยให้ทั่วแปลงนา จากนั้นจึงทำการไถกลบพร้อมทั้งเศษฟางข้าว แล้วปล่อยทิ้งไว้ประมาณ 1 เดือน (เริ่มไถตั้งแต่เดือนเมษายนของทุกปี) ประมาณเดือนพฤษภาคม ก็ทำการไถอีกครั้งหนึ่ง เพื่อพลิกหน้า ดิน และเมื่อฝนเริ่มตก น้ำเต็มท้องนา ก็ทำการไถดะและไถพรวนเพื่อเตรียมแปลงนาองรับการปลูกข้าว นอกจากนั้นบริเวณคันนาต้องทำการปรับและอุดรูรั่วต่าง ๆ เพื่อให้น้ำขังในแปลงนาและมีทางระบายน้ำใน กรณีที่มีปริมาณน้ำมากจนเกินไป รวมถึงต้องกำจัดวัชพืชไม่ให้รบกวน เพราะจะเป็นที่อยู่อาศัยของหนู และปูได้

- การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าว ต้องอาศัยความอดทนในการคัดเลือกพันธุ์ โดยต้องดูเมล็ดข้าว ที่มีความสมบูรณ์มากที่สุด และนำมาตากให้แห้งแล้วเก็บไว้ในยุ้งฉางที่มีอากาศถ่ายเทได้ดี นอกจากนั้นการ ใช้พันธุ์ข้าวติดต่อกันหลายปี จะทำให้ข้าวกลายพันธุ์และแข็ง ทำให้ได้ผลผลิตลดน้อยลงหรือผลผลิตไม่ได้ คุณภาพ มีพันธุ์ข้าวชนิดอื่นปน เมื่อถึงช่วงฤดูกาลปลูก ถ้าจะเปลี่ยนพันธุ์ต้องไปขอเปลี่ยนพันธุ์ข้าวจากเพื่อน บ้านหรือซื้อพันธุ์จากที่อื่น ซึ่งบางครั้งพันธุ์ข้าวที่ซื้อมาก็ได้พันธุ์ปนอีกด้วย ดังนั้นวิธีการที่ง่ายคือ การใช้ พันธุ์ข้าวของตนเองที่มีอยู่ในยุ้งฉางมาทำการคัดเมล็ดพันธุ์อีกรอบ ซึ่งการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์คือการคัดเมล็ด ที่มีความสมบูรณ์เต่งตึงมีน้ำหนัก จากนั้นจึงนำเมล็ดพันธุ์ไปเพาะ ซึ่งวิธีการคือ การหยอดข้าวลงในหลุม และกลบด้วยแกลบ เมื่ออายุข้าวได้ประมาณ 20 -25 วัน จึงนำไปปักดำ จะทำให้ได้ผลผลิตตรงตามพันธุ์ทุก ประการ และช่วยลดต้นทุนค่าพันธุ์ข้าวเพราะใช้พันธุ์ข้าวจากยุ้งฉางของตนเอง และสิ่งที่สำคัญที่สุด คือ

เจ้าของนาต้องมีทักษะความรู้ มีความคิดริเริ่ม เป็นคนช่างสังเกตและเป็นนักทดลอง ซึ่งจะช่วยให้การปลูกข้าวในปีนั้น ๆ ประสบความสำเร็จและได้ผลผลิตดี

- การปลูกข้าว โดยทั่วไปแล้วการทำนาของชาวบ้านจะค่อนข้างสิ้นเปลือง เนื่องจากชาวบ้านจะใช้ปริมาณต้นกล้าจำนวนมากในแต่ละกอ (3 - 5 ต้น) และระยะการปักดำแต่ละกอจะค่อนข้างถี่ วิธีการแบบนี้ทำให้สิ้นเปลืองต้นกล้าและต้องเสียต้นทุนในการเตรียมต้นกล้าสูงเกินความจำเป็น วิธีการปักดำแบบใหม่ที่ชาวบ้านที่ประสบความสำเร็จ คือ การใช้ต้นกล้าเพียงกอละ 1 - 2 ต้น และระยะการปักดำของแต่ละกอห่างกันประมาณ 30 - 40 เซนติเมตร จะทำให้ต้นข้าวแตกกอได้มากกว่า นั่นหมายถึงจะได้ปริมาณของเมล็ดข้าวมากกว่าอีกด้วย

- การดูแลแปลงนา หลังจากปลูกข้าวเสร็จเรียบร้อยแล้ว ระยะต่อไปคือการดูแลแปลงนา ทั้งในส่วนของการเอาหญ้ามา การใส่ปุ๋ย การจัดระบบน้ำเข้านาไม่ให้น้ำขาด ซึ่งจะทำให้ต้นข้าวแห้งตาย ซึ่งเจ้าของนาแต่ละคนจะต้องหมั่นดูแลเอาใจใส่

- การเก็บเกี่ยวข้าว หลังจากข้าวเจริญงอกงามและเริ่มสุกเหลืองอร่ามเต็มท้องนา ชาวนาจะต้องหมั่นดูแลในเรื่องของ นก หนู แมลงที่จะมากัดกินรวงข้าว ทำให้ได้รับความเสียหาย นอกจากนั้นจะต้องปล่อยน้ำออกจากท้องนาให้หมด เพื่อให้น้ำแห้งและสะดวกต่อการเก็บเกี่ยว ในช่วงของการเก็บเกี่ยวจะต้องเก็บเกี่ยวให้ทัน เพราะยังเป็นช่วงของปลายฤดูฝน ซึ่งในพื้นที่อำเภอบ่อเกลือจะมีฝนตกชุกตลอดสร้างความเสียหายให้กับข้าวที่กำลังเก็บเกี่ยว ขณะเดียวกันเมื่อเกี่ยวเสร็จแล้วต้องตากข้าวไว้ประมาณ 3 - 5 แดดเพื่อไล่ความชื้นและให้ข้าวแห้ง แต่หากมีฝนตกจะต้องรีบเก็บข้าวมากองไว้เพื่อไม่ให้ข้าวเปียกฝน ซึ่งจะส่งผลทำให้ข้าวได้รับความเสียหาย และเมื่อข้าวแห้งดีแล้ว ชาวนาจะช่วยกันนวดข้าวและคัดเลือกเมล็ดข้าวสำหรับไว้ทำพันธุ์ส่วนหนึ่ง โดยไม่ปนกับข้าวที่จะใช้ในการบริโภค ส่วนที่เหลือก็ตัดใส่กระสอบและนำไปไว้ในยุ้งฉางต่อไป

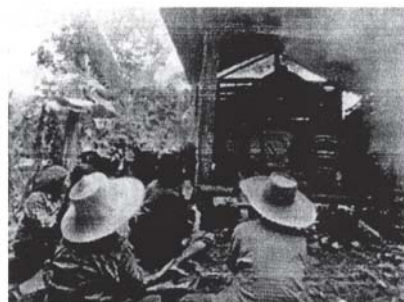
5. พิธีกรรมความเชื่อในเรื่องข้าวของชาวบ้านสว่าใต้

1. การเลี้ยงผีเมือง ก่อนที่จะเริ่มฤดูกาลเพาะปลูก ชาวบ้านสว่าใต้และชาวบ้านในพื้นที่อำเภอบ่อเกลือ จะประกอบพิธีเลี้ยงผีเมือง ซึ่งเป็นพิธีกรรมระดับหมู่บ้าน โดยชาวบ้านมีความเชื่อว่า การเลี้ยงผีเมืองถือเป็นการบอกกล่าวให้กับผีบ้านผีเมืองได้รับรู้ว่า ชาวบ้านจะเริ่มทำการเพาะปลูก และขอให้ผีบ้านผีเมืองช่วยคุ้มครองดูแล รักษาผลผลิตในไร่นา และช่วยคุ้มครองดูแลรักษาทั้งชาวนาและผลผลิต ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ สัตว์หรือแมลงไม่มารบกวนข้าวและขอให้ได้ผลผลิตที่ดี

การประกอบพิธีกรรมจะเริ่มในช่วงเช้า โดยชาวนาแต่ละครอบครัวจะนำกรวยดอกไม้ ธูปเทียน ตาเหลว สร้อยสังวาล ของ เช่น ไหว้ต่าง ๆ เช่น เหล้า หมู ไก่ โดยหมู ไก่ ชาวบ้านจะช่วยกันออกเงิน หากปีไหนจะเลี้ยงด้วยหมู ก็ต้องออกเงินครอบครัวละ 100 บาท หากเป็นไก่ก็จะออกเงินครอบครัวละ 10 บาท จากนั้น ผู้นำ

พิธีกรรมจะทำการบอกกล่าวผีบ้านผีเมืองให้มาประทับยังหอเจ้าที่ และประกอบพิธีกรรมบอกกล่าวให้เจ้าที่เจ้าทางได้รับทราบถึงเจตนา ในการประกอบพิธีกรรมในครั้งนี้ จากนั้นจึงช่วยกันฆ่าหมูหรือไก่ และนำเอาเลือดไปทายังบริเวณหอเจ้าที่และนำสัตว์ที่เช่นไหว้ไปต้ม จนสุกและนำมาประกอบพิธีกรรมอีกครั้งหนึ่ง ถือเป็นเสร็จพิธี

2. การแหกนา (หรือ แรกนาในภาษาไทยภาคกลาง) เป็นการเริ่มต้นลงมือทำนาโดยมีวัตถุประสงค์ บูชาแม่โพสพ เพื่อความเป็นสิริมงคลและเสี่ยงทาย การแหกนา ประกอบด้วย การแหกรวมและการแหก ตามขั้นตอนการปลูกข้าว ดังนี้

1) แหกรวม นิยมทำช่วงก่อนจะเริ่มไถนา โดยผู้ทำนาจะเตรียมข้าวเปลือกประกอบ พิธี ตาแหล้ว ดันดอกเอื้องหมายนา สร้อยสังวาลที่ถักร้อยจากดอกไม้ และสะดวงหรือกระทงต้นกล้วย มา ที่หัวนาของตนเองซึ่งใช้ไม้ไผ่สานทำเป็นเขตราชวัตร กล่าวบวงสรวงเทวดารักษาที่นา พระแม่โพสพและ พระแม่ธรณี จากนั้นหยิบเอาเมล็ดข้าวเปลือกเพื่อเสี่ยงทายดูหากหยิบได้เป็นจำนวนคู่ทายว่าข้าวกล้าในนาจะ ได้ผลเต็มที่ แต่ถ้าเป็นจำนวนคี่ ทายว่าข้าวกล้าจะไม่ให้ผลดีนัก นำข้าวเปลือกในพิธีหว่านในเขตราช วัทร จากนั้นนำตาแหล้วไปปักไว้ตามมุมหัวนาพร้อมนำดันดอก “เอื้องหมายนา” ไปปลูกคู่กับตาแหล้ว เพื่อ สัญลักษณ์แสดงอาณาเขต

3) การแหกตามขั้นตอนการปลูกข้าว ได้แก่

3.1) การแหกไถหรือการแรกไถ คนบ่อเกลือ เชื่อว่า การแหกไถเป็นการใช้ของมีคมกรีด ลึก บนผืนดินที่พยุงานาคดูแล จึงต้องปฏิบัติต่อพยุงานาคอย่างนอบน้อม และในแต่ละเดือนพยุงานาคจะหัน หัวไปในทิศต่างๆ ดังนั้นการแรกไถจะไม่ไถไปในทิศทางกับหัวพยุงานาคและต้องไถไปทางทิศที่เป็นทาง พยุงานาค เพราะการไถไปทางทิศหัวพยุงานาคเปรียบเสมือน “ไถเสาะเกล็ดนาค” ซึ่งเป็นการฝืนหรือด้าน อำนางของพยุงานาคผู้ดูแลดินและน้ำ จะทำให้มีอันเป็นไป เช่น ไถหัก วัวควายที่ใช้ไถตืนกลัว คนไถได้รับ อันตราย ข้าวกล้าเสียหายไม่สมบูรณ์ เกิดภัยพิบัติแก่นาข้าว

3.2) การแหกหว่าน คนบ้านสัว เชื่อว่าการนำเมล็ดข้าวพันธุ์ไปหว่านต้องมีการหาวันที่ เหมาะสมเพื่อป้องกันศัตรูข้าว และการหว่านที่เหมาะสมที่สุดคือ วันพุธ รองลงมาคือวันศุกร์ โดยการหว่าน ต้องหันหน้าไปทิศตะวันตก แล้วกลับตาหว่านข้าวประมาณ 4-5 กำมือ จากนั้นก็ค่อยล้มตาหว่านต่อไป ด้วย ถือเคล็ดที่ว่าสัตว์เป็นศัตรูข้าวพืชจะไม่สามารถมองเห็นข้าว กล้าที่หว่านและจะไม่มารบกวน เมื่อหว่านเสร็จ จะประกอบพิธี “วางควักรรม” คือวางกระทงใบตองใส่ข้าวเหนียวหนึ่งก้อน กล้วยสุกหนึ่งลูกพร้อมบอก กล่าวพระแม่ธรณีเพื่อฝากฝังให้ดูแลต้นกล้า ให้เจริญงอกงามดีไม่มีศัตรูพืชมาเบียดเบียน

3.3) การแหกหลก หรือ แรกถอน เมื่อต้นกล้าอายุประมาณ 25 - 30 วัน ชาวนาจะถอนต้น กล้าไปปลูกโดยเชื่อว่าวันที่เหมาะสมในการถอนต้นกล้าคือ วันอังคาร วันพุธและวันพฤหัสบดี

3.4) การแสดปลูกหรือแรกปลูก เจ้าของนาจะเตรียมเครื่องประกอบพิธีเช่นเดียวกับ การแสดนา จะแตกต่างกันเฉพาะไม้สำหรับเป็นที่แขวนสังวาลที่เรียกกันว่า “คันข้าวแสด” จะต้องเป็น ไม้ที่ขั้ว วย ข้าวสติด้อยอยู่ และในแต่ละปีขั้ว วยข้าวจะสติด้อยในคันไม้ต่างๆ ตามวันสังขารล่อง ซึ่งกำหนดในปฏิทินปีใหม่ ล้านนา โดยจะนำต้นกล้าปลูกในบริเวณมุมหัวนาที่เคยหว่านข้าวแสด ขณะลงมือปลูกจะกล่าวคำดังนี้ ปลูก ดันที่ 1 ปลูกหื้อจัวแม่ลาย ปลูกดันที่ 2 ปลูกให้ควายแม่ว่อง ปลูกดันที่ 3 ปลูกข้าวดันนี้ เป็นเสียว ปลูกดันที่ 4 ปลูกข้าวดันนี้ เป็นฮ้ายกูดี หรือ ใช้คำสั้นๆว่า “สุข-ทุกข์” สลับกันและให้เหลือต้นสุดท้ายว่า “สุข”

วันที่เหมาะสมต่อการปลูกข้าวคือ วันอังคาร วันพฤหัสบดี วันศุกร์ และวันเสาร์ โดยจะหลีกเลี่ยง วันที่เรียกว่า “วันถูกปากนก ปากจ๊กแตน” ซึ่งเป็นตัวแทนหรือสัญลักษณ์ของศัตรูพืช และ “วันผีตามอย” ซึ่ง จะมาเบียดเบียนให้ต้นกล้าได้รับความเสียหาย

3.5) การแสดเกี่ยวข้าว เริ่มจากผู้ทำนาจะเอาเครื่องบูชาแม่โพสพประกอบด้วย กระเจก หวี แป้ง น้ำมันทาหม อาหารแห้ง หมาก เมี่ยง บุหรี่ ธูปเทียน ดอกไม้ ของหอมนำไปบูชาแม่โพสพที่แท่น นา จากนั้นจะลดน้ำเพื่อนาแห่งง่ายต่อการเก็บเกี่ยว แล้วขอขมาแม่โพสพอธิษฐานขอเชิญแม่โพสพไปอยู่ที่ ยั้งฉาง แล้วจึงลงมือเกี่ยวข้าว

4. พิธีกรรมสู่ขวัญควาย หรือ ฮ้องขวัญควาย มีนัยเพื่อเป็นการเตือนสติให้คนมีความกตัญญูต่อเวที่ รำลึกถึงบุญคุณของควายที่ได้ช่วยเหลือแรงงานในการไถคราดเพื่อการเพาะปลูกข้าว และในระหว่าง การทำงาน อาจมีการคู่คำ เฝื่อนดีควายเพื่อให้ทำงานดังต้องการ เมื่อเสร็จงานจึงหาวิธีที่จะตอบแทนบุญคุณของ ควายเพื่อขอโหลกรรมต่อควาย โดยชาวนาจะทำบายศรี 1 ชุด ขนม ข้าวต้ม เหล้าไห ไก่คู่ ไข่ต้ม 1 คู่ เอียง ควายนา 1 ดัน ข้าวดอกดอกไม้ หมากพลู ค้ายสายสิญจน์ผูกเขาควาย หย้าอย่างดี 1 หาบ ข้าวเปลือก ข้าวสาร ถั่ว งา กล้วยสุก ปู่อาจารย์จะสวดฮ้องขวัญหรือสู่ขวัญ เมื่อสวดจบจึงป้อนข้าวและหย้าให้ควาย เอาค้ายผูก เขาและกล่าวขอขมาลาโทษที่ได้ล่วงเกิน คู่คำ เฝื่อนดี เป็นอันเสร็จพิธี

คติความเชื่อในเรื่องการกินข้าวของชาวนาน

คนบ่อเกลือหรือคนบ้านสว่าได้กินข้าวเหนียวเป็นหลัก ดังนั้นจึงมีคติความเชื่อต่อ การเลือกภาชนะ ที่บรรจุข้าว การนั่งข้าว การข้าว การควักข้าว (ตักข้าว) ดังนี้

1. “กินบกจกกลง” คนเมืองบ่อ นิยมบรรจุข้าวเหนียวไว้ในไหข้าวที่ใช้นั่งข้าว เวลากินข้าว ผู้เฒ่าผู้แก่ จะสอนลูกหลานให้ลดข้าวจากค้านบนก่อน ห้ามลดลงไปข้างล่างเจาะเอาเฉพาะข้าวที่อยู่ตรงกลางไห ใน ลักษณะที่เรียกว่า “กินบกจกกลง” เชื่อว่า ถ้าบ้านใดกระทำเช่นนั้น จะทำให้ข้าวในยุ้งบกบางหรือลดลงอย่าง รวดเร็ว หรือมีผะนั้นก็ทำให้ข้าวของเงินทองพร่องลงไปมากจนหมดสิ้นไปในที่สุด

2. “คาอ้อมคาอด” ไหบรรจุข้าวมักจะทำด้วยไม้เนื้อแข็ง กลึงเป็นทรงกระบอก การเลือกขนาดไหข้าว นั้น มีการถือเคล็ดว่า คาอ้อมคาอด โดยเลือกขนาดไหข้าวที่ต้องการ จากนั้นใช้นิ้วหัวแม่มือข้างขวาวางทาบบนไหสำหรับกำหนดเป็นคาอ้อมและข้างซ้ายวางทาบบนไหสำหรับเป็นคาอด ใ้วางสลับกันไปมา และ เลือกบยที่คำว่า คาอ้อม ทั้งนี้เชื่อว่า หากเลือกขนาดไหผิด ตกในตำแหน่งคาอด จะทำให้นั่งข้าวไม่พอ สำหรับคนในครัวเรือนกินอ้อมได้

3. ข้าวหนึ่งพยากรณ์ ปกติข้าวเหนียวหนึ่งต้องเป็นสีขาว หากปรากฏว่า ข้าวเหนียวหนึ่งเป็นสีแดง คล้ายสีของเลือด ห้ามนำมารับประทาน เพราะเสมือนมีนางบอกเหตุนั้นหรือญาติพี่น้องจะมีเคราะห์ หรือในบางครั้ง ลูกหลานมีการเจ็บป่วยเรื้อรัง ไม่หายสักที ควรแก้ไขด้วยการไปทำบุญสงเคราะห์ที่วัด

4. ห้ามเหยียบข้าว มีข้อห้ามว่า อย่าเหยียบย่ำหรือเดินข้ามเมล็ดข้าว เพราะข้าวเป็นสิ่งที่หล่อเลี้ยงให้ความเจริญแก่ชีวิต การเหยียบย่ำเมล็ดข้าวจะทำให้ผู้คนหมดความเคารพนับถือ ดังนั้นต้องปฏิบัติต่อข้าวด้วยความเคารพสูงสุด

5. การจกข้าวจากหลอม หลังจากนำข้าวเปลือกใส่ยุ้ง ชาวบ้านมีการกำหนดวันนำข้าวเปลือกออกจากยุ้งเพื่อไปขัดสี เรียกว่า วันจกข้าว หลังจากนำข้าวใส่ยุ้งฉาง ก่อนการดักข้าวเปลือกใหม่มาใช้ ชาวบ้านจะใช้ทัพพีดักข้าวใส่กระบุงหรือถัง ก่อนจะใช้ภาชนะอื่นดักข้าว และวันจกข้าวครั้งแรกต้องดูฤกษ์ ระหว่างไม่ให้เป็นวันปากสัตว์ เพราะหากเป็นวันปากสัตว์ จะทำให้ข้าวหมดไปอย่าง

6. สรุปบทเรียนการจัดการปัญหาข้าวไม่พอกินที่ผ่านมา

การจัดการปัญหาข้าวไม่พอกินของชาวบ้านส่วใต้ที่ผ่านมา พบว่า มีการจัดการใน 2 ระดับ คือ

1. การจัดการปัญหาในระดับครัวเรือน ช่วงระยะที่ผ่านมาปัญหาข้าวไม่พอกินถือเป็นเรื่องใหญ่ของแต่ละครอบครัว ในปีหนึ่ง ๆ ข้าวที่ชาวบ้านนำมาบริโภคจะมีแค่ 6 - 8 เดือนเท่านั้น ซึ่งในการแก้ไขปัญหานี้ในเบื้องต้น ชาวบ้านจะไปขอยืมยืมจากพ่อแม่ ญาติพี่น้องก่อนเป็นอันดับแรก เพราะถือเป็นลูกหลานและต้องคอยช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพราะในบางครั้งครอบครัวของพ่อแม่ญาติพี่น้องก็ประสบกับปัญหาเช่นเดียวกัน รวมถึงการยืมข้าวจากญาติพี่น้องไม่ต้องเสียค่าดอกเบี้ย เช่น ยืม 1 ถึง ก็คืน 1 ถึง เป็นต้น

หากข้าวยังไม่พอกิน ต้องอาศัยการขอยืมยืมจากเพื่อนบ้าน โดยเป็นการยืมที่ต้องเสียดอกเบี้ย เช่น ยืม 1 ถึงต้องนำข้าวไปคืน 1 ถึงครึ่ง เป็นต้น หรือในบางครั้งก็ต้องหาเงินไปซื้อข้าวทั้งภายในหมู่บ้าน ซึ่งบางครอบครัวมีข้าวเหลือพอที่จะขายได้ หรือไม่ก็ไปซื้อจากในร้านค้าทั้งในหมู่บ้านและตัวอำเภอ ซึ่งทำให้เกิดปัญหาในเรื่องของรายได้เข้ามาเป็นปัญหาอีกชั้นหนึ่ง เพราะต้องหาเงินมาซื้อข้าวกิน ซึ่งผลการวิเคราะห์ภาคการใช้จ่ายครัวเรือน พบว่า ค่าใช้จ่ายในเรื่องข้าวในระดับครอบครัวจะเฉลี่ยประมาณวันละ 50 บาท ต่อเดือน 1,500 บาท และต่อปีประมาณ 18,000 บาท และในระดับหมู่บ้านจะพบว่ามีค่าใช้จ่ายต่อวัน ๆ ละ 4,200 บาท ต่อเดือน 126,000 บาท และต่อปีประมาณ 1,512,000 บาท ซึ่งถือเป็นตัวเลขที่สูงมาก หากเปรียบเทียบกับจำนวนประชากรทั้งหมดของหมู่บ้าน ในขณะที่ชาวบ้านไม่มีรายได้ที่สอดคล้องกับรายจ่าย ทำให้เกิดปัญหานี้สินภาคครัวเรือนเพิ่มมากขึ้น รวมถึงการต้องไปขอยืมยืมเงินหรือกู้เงินทั้งในและนอกระบบเข้ามาแก้ไขปัญหานี้ ซึ่งปัญหาดังกล่าวยังไม่ได้ถูกนำมาแก้ไขเท่าที่ควร

2. การจัดการปัญหาในระดับชุมชน ในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา การจัดการปัญหาข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในระดับชุมชน คือ การจัดตั้งธนาคารข้าวสำหรับให้ชาวบ้านได้กู้ยืมข้าวไปบริโภคก่อน และหลังจากที่เก็บเกี่ยวผลผลิตได้ในแต่ละช่วงปีก็ให้ชาวบ้านนำมาคืน โดยคิดอัตราดอกเบี้ย คือ ยืม 10

กิโลกรัม ต้องนำข้าวมาคั้น 11 กิโลกรัม เป็นต้น ซึ่งปัจจุบันข้าวในธนาคารมีไม่เพียงพอ ทำให้ต้องมีการจัดสรรตามความจำเป็นของแต่ละครอบครัวและชาวบ้านต้องสมัครเป็นสมาชิกกองทุนข้าวจึงจะสามารถกู้ยืมข้าวได้

ส่วนในด้านการช่วยเหลืออื่น ๆ ก็จะมีการจัดทำโครงการอื่น ๆ เข้ามาเสริม เช่น การจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง กองทุน กขคจ. กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กองทุนพัฒนาบทบาทสตรี และมีการจัดตั้งกลุ่มภายในหมู่บ้าน เช่น กลุ่มหน่อไม้คอง กลุ่มเลี้ยงปลา กลุ่มเลี้ยงโค กลุ่มเย็บผ้า กลุ่มทำขนม กลุ่มเลี้ยงหมู เป็นต้น หากแต่การดำเนินงานดังกล่าวในระยะที่ผ่านมายังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควรและยังไม่มีอย่างต่อเนื่อง

7. แนวทางการแก้ไขปัญหาข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน

จากเวทีการแลกเปลี่ยนพูดคุยกันในเรื่องการแก้ไขปัญหาข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน มีข้อเสนอแนะ ดังนี้

- รวมกลุ่มหาสมาชิกกองทุนข้าวเพิ่มขึ้น โดยสมาชิกกลุ่มมีแผนปฏิบัติการร่วมกัน เช่น ในแต่ละครัวเรือนทุกคนมีสิทธิ์กู้ข้าวจากกองทุนข้าวในแต่ละครั้ง แต่สมาชิกกลุ่มจะต้องร่วมกันทำนาที่ว่างเปล่า (จากแปลงนาของคนในชุมชนที่ไปทำงานในต่างจังหวัดและปล่อยให้นารกร้างว่างเปล่า) จากการทำสิทธิ์ทุกคนในครอบครัวมีส่วนร่วม เพื่อที่จะให้มีสมาชิกกองทุนข้าวเพิ่มขึ้นและให้กลับมาสนใจในการทำนาที่ว่างเปล่ามากขึ้น
- การรับมือในการแก้ไขปัญหาข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน จำเป็นที่จะต้องมีการพูดคุยกันทั้งในระดับครัวเรือน กลุ่มเครือข่ายและชุมชน เพื่อหาแนวทางช่วยเหลือกัน เช่น การช่วยเหลือกันในการทำนาแทนการจ้างงาน หรือการแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ ร่วมกันจัดระบบชลประทานหรือการซ่อมแซมแนวตลิ่งพื้นที่นาที่ติดกับน้ำว่า เพื่อป้องกันน้ำท่วมพื้นที่นา
- ในอนาคตควรหันกลับมาใช้ควายในการไถนาแทนการใช้เครื่องจักรไถนา ซึ่งการใช้ควายไถนาถือเป็นภูมิปัญญาของคนรุ่นต่อรุ่นนั่นคือทุนที่มีอยู่ในชุมชน และไม่ใช้เงินจำนวนมาก ซึ่งการทำนาในปัจจุบันต้องใช้เงินจำนวนมากและต้องไปกู้ยืมเงินมาเพื่อทำนาและต้องเป็นหนี้ แต่ทุนทางปัญญาเมื่อนำมาใช้แล้วไม่ได้หมดไป มีแต่จะก่อให้เกิดประโยชน์กับตัวของชุมชน เนื่องจากทุกวันนี้บางครอบครัวยังมีการเลี้ยงควายเพื่อเศรษฐกิจอยู่ การรวมกลุ่มของสมาชิกกองทุนข้าวกับกลุ่มเลี้ยงควายเข้าด้วยกัน จะเป็นการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจในอนาคตได้
- ควรมีการคัดเลือกพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ สภาพภูมิอากาศ และต้านทานโรคสูง และควรมีการปรับปรุงพันธุ์ข้าวทุก 3 ปี คัดแยกพันธุ์ข้าวที่กลายพันธุ์
- ปรับปรุงโครงสร้างดินและควรนำดินไปตรวจหาค่า PH (ความเป็นกรด - ด่าง)
- ส่งเสริมการทำปุ๋ยหมักชีวภาพเพื่อลดต้นทุนการผลิตและสารไล่แมลง

- จัดทำแปลงสาธิตการปลูกข้าวนาและข้าวไร่เพื่อให้เป็นแปลงทดลอง
- หาแนวทางการป้องกันภัยไหลจากพื้นที่นา (น่าน้ำไหล) ลงสู่แม่น้ำลำห้วย
- นำนองปล่อยน้ำเข้านา น้ำใสปล่อยน้ำออกนา เพื่อบริหารน้ำในแปลงนา
- ควรทำนาแบบจริงจัง
- ควรมีการส่งเสริมการทำนาปริมณปี
- เสริมสร้างความเข้มแข็งของโครงการธนาคารข้าว
- จัดทำธนาคารข้าวเชื้อ (ธนาคารพันธุ์ข้าวระดับชุมชน)
- ทำการเกษตรหมุนเวียน หลังเสร็จสิ้นการเก็บเกี่ยวในแต่ละปี
- เสริมสร้างความรัก ความสามัคคีและความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชน เพื่อเป็นการช่วยเหลือกัน

ภายในชุมชนในทุก ๆ เรื่อง

- เสนอปัญหาข้าวไม่พอกินเป็นแผนแม่บทของชุมชน เพื่อให้ อบค.นำไปเป็นแผนพัฒนาตำบลต่อไป

- องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นและสำนักงานเกษตรอำเภอ สำนักงานพัฒนาที่ดิน ควรเข้ามาสนับสนุนและส่งเสริมในด้านการจัดการข้าวให้มากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

- เสริมสร้างงานในชุมชนเพื่อให้คนในชุมชนได้มีรายได้เสริมเพิ่มมากขึ้น

ซึ่งข้อเสนอแนะดังกล่าว ทางองค์การบริหารส่วนตำบลคงพญาได้เข้าร่วมเวทีแลกเปลี่ยนพูดคุยร่วมกัน และยินดีรับข้อเสนอแนะต่าง ๆ เพื่อเข้าไปสู่แผนพัฒนาระดับตำบล รวมถึงเป็นต้นแบบประสานในการดำเนินงานเพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาาร่วมกัน ทั้งในส่วนของชุมชน อบค. และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่และนอกพื้นที่

8. หน่วยงานที่ให้การสนับสนุนการดำเนินการตามแผนปฏิบัติการในการจัดการปัญหาข้าวไม่เพียงพอค่อการบริโภคในครัวเรือน

1. องค์การบริหารส่วนตำบลคงพญา อำเภอบ่อเกลือ ได้ให้การสนับสนุนเมล็ดพันธุ์ข้าว ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของชาวบ้านส่วในการประสานความร่วมมือไปยัง อบค.คงพญา เพื่อประสานความช่วยเหลือไปยังศูนย์วิจัยข้าวแพร่มาให้ความรู้ด้านการจัดการเมล็ดพันธุ์ การเพาะปลูกและการดูแลรักษา และการถ่ายทอดเทคโนโลยีในการทำนาและการเกษตรอื่น ๆ ในแปลงนา ซึ่งพันธุ์ข้าวที่ได้รับจากศูนย์วิจัยข้าวแพร่ได้แก่พันธุ์ข้าวขาวภูฟ้า ซึ่งได้มีการทดลองเพาะปลูกในพื้นที่ของโครงการศูนย์ภูฟ้าพัฒนา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน ซึ่งเป็นแนวพระราชดำริขององค์สมเด็จพระเทพฯ ที่ทรงให้ความสำคัญในเรื่องของความมั่นคงทางอาหารและปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งพันธุ์ข้าวขาวภูฟ้า กำลังอยู่ในช่วงของการทดลองปลูกในปีแรก ซึ่งมีความเหมาะสมกับพื้นที่ คือ มีความทนทานต่อสภาพภูมิอากาศ ฝน แดด หนาว

สามารถให้ผลผลิตในระดับเป็นที่พอใจของเกษตรกรในพื้นที่ หากจำเป็นต้องมีการขยายเมล็ดพันธุ์ให้เพิ่มขึ้น เพื่อให้เพียงพอต่อความต้องการของเกษตรกรในพื้นที่ทั้งในหมู่บ้านสว่าได้และหมู่บ้านอื่น ๆ

2. วัดสว่าได้ โดยการนำของพระอาจารย์ปัญญา รองเจ้าอาวาสวัดสว่าได้ ได้ทำการทดลองเพาะปลูกข้าวไร่ ซึ่งได้ผลเป็นที่น่าพอใจอย่างยิ่ง และสามารถเป็นพื้นที่ต้นแบบให้ชาวบ้านได้นำหลักการเพาะปลูกไปสู่การปฏิบัติในไร่ข้าวของตนเอง ทั้งนี้พระอาจารย์ยังได้สอดแทรกหลักธรรมในการดำเนินกิจกรรม เช่น การปฏิบัติตนไม่ให้เป็นคนเกลียดคร้านในการทำงาน ไม่ทอดทิ้งข้าว รู้จักบุญคุณข้าว ซึ่งข้าวที่พระอาจารย์ได้ปลูกไว้ เมื่อมีกิจกรรมที่วัด ก็จะนำข้าวที่ได้จากแปลง มาให้ชาวบ้านได้หุงหาอาหาร โดยไม่ต้องไปรบกวนชาวบ้าน ซึ่งก็ประสบกับปัญหาข้าวไม่พอกินอยู่แล้ว

บทที่ 5

สรุป และข้อเสนอแนะ

1. สรุป

การดำเนินการวิจัย สามารถตอบวัตถุประสงค์ คือ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตของชาวบ้านสว่าได้กับการผลิต และสถานการณ์ปัญหาข้าวไม่พอกิน ข้อมูลปริมาณความต้องการข้าวและความสามารถในการผลิตหรือการจัดหาข้าวเพื่อการบริโภคในครัวเรือน รวมถึงการสืบค้นข้อมูลด้านองค์ความรู้ภูมิปัญญาในการจัดการข้าว ทั้งในส่วนของการจัดการเมล็ดพันธุ์ เทคนิคการเพาะปลูก การป้องกันและกำจัดศัตรูพืชและวิธีการอื่น ๆ ซึ่งนำไปสู่การค้นหาแนวทางในการจัดการปัญหาข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และวิถีชีวิตของคนในพื้นที่โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านสว่าได้ หมู่ 7 ตำบลคงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน ซึ่งงานวิจัยในเรื่องนี้สามารถตอบวัตถุประสงค์ได้ แต่ไม่สามารถนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ไปทดลองปฏิบัติเพื่อให้เห็นผลในโครงการนี้ได้ เนื่องจากโครงการวิจัยนี้เป็นการศึกษาวิจัยเบื้องต้นเท่านั้น โดยสามารถสรุปผลการศึกษาวิจัยดังนี้

1.1. ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตและการผลิตข้าวของชาวบ้านสว่าได้

การปลูกข้าวของชาวบ้านสว่าได้ มีการเพาะปลูกอยู่ 2 รูปแบบ คือ การปลูกข้าวไร่และปลูกข้าวนาปี การปลูกข้าวถือเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนในชุมชน ที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันมาตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งการปลูกข้าวเป็นการเพาะปลูกเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น หากแต่ชาวบ้านเองก็ได้ทุ่มเทแรงกาย แรงใจและทุนทรัพย์เพื่อการเพาะปลูก อันเป็นหลักประกันในอนาคตว่าในปีนั้น ๆ จะมีข้าวไว้บริโภคอย่างเพียงพอตลอดปี และหากปีไหนข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคถือว่าเป็นทุกข์อย่างยิ่ง ดังนั้น ชาวบ้านจึงให้ความสำคัญและเห็นคุณค่าของข้าวในฐานะเป็นสิ่งที่มีความประ โยชน์ที่หล่อเลี้ยงชีวิตของคนในชุมชน ด้วยการแสดงออกผ่านพิธีกรรมและความเชื่อต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตข้าวในรอบปี เช่น การเซ่นไหว้ผีไร่ ผีนา ผีแม่ธรณี ผีน้ำ เพื่อให้ช่วยปกป้องคุ้มครองข้าวและธัญพืชต่าง ๆ ภายในไร่นา ให้มีความเจริญงอกงาม โรคแมลงต่าง ๆ ไม่มารบกวน รวมถึงการบนบานสานกล่าวเพื่อให้การทำไร่ข้าวและข้าวนาในปีนั้น ๆ ได้ผลผลิตดี เป็นต้น

ด้วยสภาพพื้นที่ของบ้านสว่าได้ ส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูง มีที่ลาดเชิงเขาและที่ลาดลุ่มลำนน้ำว่าเพียงเล็กน้อย ทำให้ระบบการเพาะปลูกของชาวบ้านมีสองลักษณะ คือ ใช้พื้นที่บนภูเขาเป็นพื้นที่ปลูกข้าวไร่และใช้พื้นที่ลาดเชิงเขาและที่ลาดลุ่มลำห้วย ขุดเป็นนาขั้นบันไดเพื่อปลูกข้าวนาและปลูกพืชผักอื่น ๆ หลังฤดูการเก็บเกี่ยวข้าว ซึ่งในช่วงระยะเวลาของปี ชาวบ้านจะใช้เวลาในการเพาะปลูกข้าวประมาณ 8 เดือน ซึ่งในการผลิตข้าวดังกล่าวทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีทั้งระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง ระหว่างชาวบ้านกับทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวได้ก่อให้เกิดวัฒนธรรม ประเพณี ความคิดความเชื่อและพิธีกรรม ที่จะเชื่อมโยงความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกันได้ ทั้งนี้โดยมี

วัตถุประสงค์หลักคือ การสร้างความมั่นคงทางอาหาร โดยเฉพาะขอให้มีความเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน

1.2 การผลิตข้าวของชาวบ้านส่วใต้ในรอบปี

ในแต่ละช่วงเวลาของปี ชาวบ้านส่วใต้จะใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่ในไร่นา โดยเริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ ไปจนถึงเดือนธันวาคม ซึ่งการผลิตข้าวนั้นจะแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ การผลิตข้าวไร่ โดยจะเริ่มตั้งแต่การถางไร่ในเดือนกุมภาพันธ์ - มีนาคม พอถึงเดือนเมษายนชาวบ้านจะช่วยกันทำแนวกันไฟ การเผาไร่ ถวดไร่ให้เรียบร้อย จากนั้นในเดือนพฤษภาคมก็จะหยุดข้าวไร่ และเมื่อต้นข้าวเริ่มโต ชาวบ้านจะต้องดูแลไร่ข้าวของตนเอง เช่น การถอนหญ้า การกำจัดวัชพืชต่าง ๆ การป้องกันศัตรูพืช เช่น สัตว์ป่า นก หนู เพื่อไม่ให้มากัดกินต้นข้าวไปจนถึงปลายเดือนตุลาคม พอถึงเดือนพฤศจิกายน ข้าวในไร่เริ่มสุก ชาวบ้านก็จะช่วยกันเกี่ยวข้าว นวดข้าวและขนข้าวกลับบ้านเพื่อใส่ในยุ้งฉางต่อไป ขณะเดียวกันในแต่ละช่วงเวลาของปี ชาวบ้านก็จะมีการเลี้ยงผี ทั้งผีไร่ ผีป่า ผีขุนห้วย เพื่อขอให้ช่วยคุ้มครองดูแลผลผลิตในไร่ข้าว และไม่ให้สัตว์ป่าหรือแมลงมากัดกินต้นข้าว และขอให้ได้ข้าวเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน

ส่วนการทำนา ชาวบ้านจะเริ่มทำนาตั้งแต่ปลายเดือนเมษายน โดยจะเริ่มตั้งแต่การถนกล้า (หยุดข้าวในหลุมเพื่อนำไปปักดำในนา) พอฝนเริ่มตกชาวบ้านจะเริ่มไถนา โดยครั้งแรกเป็นการไถกลบตอ ช้างข้าวและวัชพืชต่าง ๆ และหมักทิ้งไว้ประมาณ 1 เดือน จากนั้นเมื่อข้าวกล้าได้ 1 เดือน เจ้าของนาแต่ละคนจะเริ่มไถดะ ไถคราด เพื่อเตรียมแปลงนาสำหรับการเพาะปลูก ส่วนผู้หญิงก็จะช่วยกันถอนกล้าข้าวเพื่อเตรียมนำไปปลูก และเมื่อฝ่ายชายเตรียมแปลงนาเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็จะช่วยกันขนกล้าข้าวลงสู่แปลงนา (หามกล้า) ผู้หญิงก็จะช่วยกันปลูกข้าว ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการเอามือเอาร่างกัน หากมีแรงงานไม่พอก็จะเป็นการจ้าง โดยคิดค่าจ้างวันละ 150 บาท ทั้งนี้เพราะว่าการปลูกข้าวต้องใช้ระยะเวลานานและเมื่อปลูกข้าวนาน ๆ จะปวดหลังมาก ดังนั้นจึงจำเป็นต้องอาศัยแรงงานจำนวนมาก เพื่อจะได้เสร็จไว ๆ หลังจากปลูกข้าวเสร็จเรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านแต่ละครอบครัวจะดูแลแปลงไร่แปลงนาของตนเองไปจนถึงช่วงเก็บเกี่ยว ทั้งการเกี่ยวข้าวในนา การใส่ปุ๋ย การดูแลน้ำในนา พอถึงช่วงเก็บเกี่ยวชาวบ้านก็จะมาช่วยกันเอามือเอาร่างในการเกี่ยวข้าวและนวดข้าวและขนข้าวกลับบ้าน ถือเป็นเสร็จสิ้นการทำนาในปีนั้น ๆ

1.3 การจัดการเมล็ดพันธุ์ข้าว

พันธุ์ข้าวที่ชาวบ้านนิยมปลูกมาช้านาน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ประกอบด้วยพันธุ์ข้าวไร่ และพันธุ์ข้าวนา ซึ่งพันธุ์ข้าวประกอบด้วย 1. พันธุ์ข้าวไร่ ประกอบด้วย ข้าวโคย ข้าวคำดอกพริ้ว ข้าวคำเปอะ ข้าวแพร่ ข้าวลาย ข้าวบิด ข้าวหนอน ข้าวแก้ว ข้าวกำปี ข้าวกำกลาง ข้าวห้าว ข้าวชิว ข้าวหลัก(ข้าวหม่าตัน) ข้าวบง ข้าวคำ ข้าวหุนปี ข้าวหุนคอ ข้าวหนอนกลาง ข้าวกำน ข้าวคอ 2. พันธุ์ข้าวนา ประกอบด้วย ข้าวหมยหนอง ข้าวแพร่ ข้าวชิว ข้าวสันป่าตอง ข้าว กข.6 ข้าว กข.15

การคัดเลือกพันธุ์ข้าว ชาวบ้านจะใช้กรรไกรตัดรวงข้าวที่มีความสมบูรณ์ และนำมาตากไว้เฉพาะโดยไม่รวมกับเมล็ดข้าวที่นํามากิน จากนั้นจึงใส่กระสอบเก็บไว้ พอถึงช่วงฤดูกาลเพาะปลูกก็จะนำมหยอดใส่หลุมเพื่อเป็นต้นกล้าสำหรับการเพาะปลูกต่อไป

1.4 ปริมาณความต้องการในการบริโภคข้าว และความสามารถในการผลิตหรือจัดหาข้าวเพื่อการบริโภคของแต่ละครัวเรือน

ปริมาณความต้องการในการบริโภคข้าวของแต่ละครัวเรือน อย่างน้อยที่สุดชาวบ้านจะต้องได้ข้าวในแต่ละปีมากกว่า 150 ถัง จึงจะเพียงพอ แต่ความสามารถในการผลิตข้าวหรือจัดหาข้าวของแต่ละครอบครัว พบว่าส่วนใหญ่จะอยู่ที่ประมาณ 70 -80 ถังต่อปี ซึ่งข้าวจำนวนดังกล่าวจะใช้ได้เพียงไม่เกินเดือนกรกฎาคมของทุกปี ซึ่งที่เหลืออีกประมาณ 4 - 5 เดือน ชาวบ้านจะต้องซื้อข้าวกิน ขอยืมจากเพื่อนบ้านหรือยืมจากกองทุนข้าว

1.5 องค์ความรู้และภูมิปัญญาเกี่ยวกับวิธีการจัดการข้าวของแต่ละครัวเรือน

องค์ความรู้และภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดการข้าวของแต่ละครัวเรือน พบว่า เริ่มตั้งแต่การคัดเลือกพันธุ์ข้าว ซึ่งแต่ละครอบครัวจะปลูกข้าวที่เหมือนกัน เพราะสภาพภูมิประเทศเหมือนกัน รวมถึงช่วงเวลาเก็บเกี่ยวตรงกัน ทั้งนี้เพื่อป้องกันปัญหาข้าวกลายพันธุ์ หรือแมลงศัตรูรบกวนหากปลูกข้าวที่แตกต่างกันรวมถึงช่วงเวลาเก็บเกี่ยว เช่น พันธุ์ข้าวเหนียวที่มีคุณสมบัติในด้านการทนทานต่อโรค แมลงทนต่อสภาพอากาศที่หนาวเย็นและให้ผลผลิตสูง ในด้านการจัดการแปลงนา ชาวบ้านนิยมใช้ปุ๋ยคอกที่หาได้ในพื้นที่มาใส่ในแปลงนา เพื่อลดต้นทุนการซื้อปุ๋ยจากภายนอก รวมถึงการทำระบบเหมืองฝายเพื่อส่งน้ำเข้าแปลงนา รวมถึงการที่ชุมชนยังคงอาศัยระบบความสัมพันธ์ทางเครือญาติและความเป็นคนหมู่บ้านเดียวกันในรูปแบบการเอื้อมือเอืแรงการช่วยเหลือกันในการเพาะปลูกข้าว นอกจากนั้นยังอาศัยองค์ความรู้ภูมิปัญญาและความเชื่อในเรื่องผีเข้ามาเป็นส่วนช่วยทั้งในด้านการสร้างความสัมพันธ์ของชาวบ้านและต่อทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ที่ช่วยทำให้ชาวบ้านมีกินมีอยู่มีน้ำสำหรับการทำนาโดยตลอด ซึ่งในแต่ละช่วงปีชาวบ้านจะประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อทั้งในระดับครอบครัวและชุมชน เช่น การเลี้ยงผีไร่ ฝืนา ผีป่า ผีต้นน้ำและการเลี้ยงผีเมือง เพื่อเป็นการทำความเคารพต่อธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ เพื่อขอให้ช่วยเหลือและปกป้องดูแลผลผลิตในไร่นาให้ได้ผลผลิตที่ดีและเพียงพอต่อการบริโภค

1.6 พิธีกรรมความเชื่อในเรื่องข้าวของชาวบ้านสว่าใต้

พิธีกรรมและความเชื่อในเรื่องข้าวของชาวบ้านสว่าใต้หรือหมู่บ้านในพื้นที่ตำบลคงพญาจะมีลักษณะที่เหมือนกัน คือ การให้ความสำคัญกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ผีสาว เทวดา ผีเจ้าเมือง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ช่วยคุ้มครองดูแลผลผลิตในไร่นา และขอให้ได้ผลผลิตที่ดี แมลงศัตรูต่าง ๆ ไม่มารบกวน ตลอดจนขอให้คนในชุมชนอยู่เย็นเป็นสุข ปลอดภัยจากโรคภัยไข้เจ็บตลอดช่วง

ฤดูกาลเพาะปลูก เช่น พิธีเลี้ยงผีเมือง การเลี้ยงผี ไร่ ผีนา ผีป่าคันน้ำ และในช่วงของการทำนาที่จะมีประกอบ พิธีกรรมตามความเชื่อ เช่นการกำหนดวันหอยอดข้าวไร่ การไถ การปลูกแขก การกำหนดวันเกี่ยวข้าว เป็นต้น รวมถึงในการไถนาที่บางครั้งบรื๋วยังใช้ควายไถนาอยู่ เมื่อเสร็จสิ้นการไถนาแล้ว ชาวบ้านจะทำพิธีสู่ขวัญควาย เพื่อเป็นแสดงความขอบคุณที่ได้ช่วยให้การทำนาประสบความสำเร็จและเป็นการขอขมาควายที่ได้ทรมานในช่วงของการไถ เพื่อไม่ให้มันเป็นบาปแก่กันและกัน เป็นต้น

1.7 บทเรียนการจัดการปัญหาข้าวไม่พอกินที่ผ่านมา

การจัดการปัญหาข้าวไม่พอกินของชาวบ้านสว่าใต้ที่ผ่านมา มี 2 ระดับ คือ

1. การแก้ไขปัญหาในระดับครัวเรือนและเครือญาติ ซึ่งหากข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน ครอบครัวและเครือญาติจะช่วยเหลือกันเองก่อน เพราะถือเป็นเรื่องที่สำคัญ เช่น การหยิบยืมจากพ่อแม่ พี่น้อง ลูก หรือการให้สมาชิกในครัวเรือนออกไปทำงานรับจ้างต่างถิ่นหรือภายในหมู่บ้าน เพื่อหาเงินมาซื้อข้าว

2. การจัดการปัญหาระดับชุมชน โดยการจัดตั้งธนาคารข้าวขึ้น เพื่อช่วยเหลือชาวบ้านที่ประสบปัญหาข้าวไม่พอกิน โดยเฉพาะในช่วงฤดูฝน ซึ่งชาวบ้านที่จะกู้ได้ต้องสมัครเป็นสมาชิกกองทุนก่อน และต้องนำข้าวมากองทุนในเบื้องต้น โดยการกู้ยืมข้าวจะคิดในอัตรา คือ ยืมข้าว 10 กิโลกรัม ต้องคืนข้าวให้กองทุนหลังฤดูเก็บเกี่ยวในอัตรา 11 กิโลกรัม ซึ่งการจัดตั้งกองทุนข้าวหรือธนาคารสามารถที่จะช่วยแก้ไขปัญหาได้ในระดับหนึ่ง แต่ไม่ได้มาก เพราะข้าวในกองทุนมีน้อยแต่คนที่กู้ยืมมีมาก ดังนั้นจึงต้องมีการเฉลี่ยให้แต่ละครอบครัวตามลำดับความสำคัญของปัญหา นอกจากนั้นทางสมาชิกกองทุนข้าวยังมีมติร่วมกันว่า พื้นที่นาของชาวบ้านบางครอบครัวไม่ได้ทำนา และปล่อยให้ป่าน้ำร้าง ชาวบ้านควรที่จะช่วยกันทำนาและนำข้าวที่ได้มาเป็นกองทุนข้าวเพื่อให้ชาวบ้านได้กู้ยืมต่อไป ซึ่งถือเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีให้กับคนในชุมชนที่จะได้มีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมในครั้งนี้

1.8 แนวทางการแก้ไขปัญหาคข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน

1. สมาชิกกองทุนข้าวร่วมกันทำนาในพื้นที่นาร้างในชุมชน เพื่อนำผลผลิตข้าวที่ได้มาเป็นกองทุนข้าวเพื่อช่วยเหลือชาวบ้านในช่วงประสบปัญหาข้าวไม่พอกินหรือใช้ในการทำกิจกรรมของหมู่บ้าน

2. ชาวบ้านสว่าใต้ ควรหันกลับมาให้ความสำคัญในการใช้ควายในการไถนา เพื่อจะเป็นการลดต้นทุนการผลิตและขณะเดียวกันชาวบ้านบางส่วนยังคงเลี้ยงควายเพื่อเศรษฐกิจ(ขาย) หากมีการรวมกลุ่มกันทั้งชาวนาและคนเลี้ยงควายก็จะสามารถช่วยเหลือกัน

3. ปรับปรุงคุณภาพดินให้มีความเหมาะสมในการทำนา เช่น การผลิตปุ๋ยหมักชีวภาพ การให้ความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์

4. การปรับปรุงบำรุงพันธุ์ข้าวที่สอดคล้องเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ ทนทานต่อโรคแมลง และสภาพภูมิอากาศ โดยควรปรับปรุงพันธุ์ทุก 3 ปี

5. นำเสนอปัญหาเรื่องข้าวเข้าสู่แผนแม่บทชุมชน เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้เข้ามาให้การช่วยเหลือทั้งในระยะสั้น กลาง และระยะยาว เช่น อบต. คงพญา เกษตรอำเภอ พัฒนาที่ดิน ศูนย์วิจัยข้าว และศูนย์กีฬาพัฒนาที่มีการศึกษาเรื่องพันธุกรรมข้าวและการปรับปรุงบำรุงพันธุ์ข้าวในพื้นที่อำเภอบ่อเกลือ

2. รายละเอียดแผนปฏิบัติการระดับชุมชน

ที่	แผนปฏิบัติการ	เป้าหมาย	วิธีการ	หน่วยงานที่ประสาน
1.	การจัดการเมล็ดพันธุ์ข้าว	- องค์กรความรู้ด้านการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าว - เมล็ดพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับพื้นที่ - การทดลองปฏิบัติการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ในพื้นที่ - มีแปลงทดลองเพาะเมล็ดพันธุ์ข้าวในพื้นที่	- คณะกรรมการหมู่บ้านประชุมวางแผน - ประสานขอความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง - อบรมการจัดการเมล็ดพันธุ์ - ทดลองการจัดการเมล็ดพันธุ์ข้าว	- อบต.คงพญา - ศูนย์กีฬาพัฒนา - เกษตรอำเภอบ่อเกลือ - ศูนย์วิจัยข้าวแพร่ - มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย)
2.	การปรับปรุงบำรุงดิน	- ความรู้ในการปรับปรุงบำรุงให้มีความอุดมสมบูรณ์ - การศึกษาทดลองปฏิบัติการจริงในพื้นที่ -	- ประสานขอความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมาให้ความรู้และฝึกปฏิบัติจริงในพื้นที่	พัฒนาที่ดิน จ.น่าน เกษตรอำเภอบ่อเกลือ
3.	การทำปุ๋ยหมักชีวภาพ	- องค์กรความรู้ในการทำปุ๋ยหมักจากเศษวัสดุในพื้นที่ - ทดลองปฏิบัติจริง	- ประสานขอความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมาให้ความรู้และฝึกปฏิบัติจริงในพื้นที่	- พัฒนาที่ดิน จ.น่าน - เกษตรอำเภอบ่อเกลือ

ที่	แผนปฏิบัติการ	เป้าหมาย	วิธีการ	หน่วยงานที่ประสาน
4	ระบบชลประทานและระบบเหมืองฝาย คลองส่งน้ำ	เพื่อแก้ไขปัญหาน้ำไหลไม่ทั่วถึงพื้นที่เพาะปลูกข้าว และทดลองการปลูกข้าวในฤดูแล้ง	ประสานขอรับการสนับสนุนโครงการระบบคลองส่งน้ำสำนักงานประสานจังหวัดน่าน	สนง.ชลประทานจังหวัดน่าน
5.	กองทุนข้าวหรือธนาคารข้าว	เพื่อให้ชุมชนมีกองทุนข้าวไว้คอยแก้ไขปัญหาค่าข้าวไม่เพียงพอและสามารถให้คนในชุมชนกู้ยืมในช่วงเกิดวิกฤต	ประชุมคณะกรรมการหมู่บ้านและชาวบ้านเพื่อปรึกษาหารือในการรื้อฟื้นกองทุนข้าวของชุมชนและวางกฎระเบียบข้อบังคับใหม่	คณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการกองทุนข้าวบ้านสว่าได้ อบต.คงพญา พัฒนาชุมชนอำเภอ บ่อเกลือ

รายละเอียดแผนปฏิบัติการระดับชุมชนในเรื่องการแก้ไขปัญหาค่าข้าว ถือเป็นแผนงานร่วมกันของคนในชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ ซึ่งทางคณะกรรมการหมู่บ้านและทีมวิจัยจะได้มีการประสานงานร่วมกับภาคีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้เข้าร่วมกันแก้ไขปัญหาดังกล่าว ตามแผนงานที่ได้วางไว้ทั้งในระยะสั้นระยะกลางและระยะยาว แต่สิ่งที่สำคัญที่สุด คือ การนำผลการศึกษาวิจัยเบื้องต้นไปทดลองปฏิบัติเพื่อได้ข้อมูลที่มีความชัดเจนมากกว่านี้

3. ผลลัพธ์ของงานวิจัย

ด้านนักวิจัยชาวบ้าน กระบวนการวิจัย ทำให้นักวิจัยชาวบ้านซึ่งในตอนแรกก็ไม่เข้าใจว่ากระบวนการวิจัยเป็นอย่างไร ทำไมต้องทำวิจัย ทำได้แล้วได้อะไร ซึ่งถือเป็นคำถามแรก ๆ ที่ชาวบ้านถามพี่เลี้ยงฯ แต่เมื่อได้รับฟังคำอธิบายด้วยภาษาที่ฟังง่าย ๆ แบบชาวบ้าน ๆ ก็ทำให้ชาวบ้านเข้าใจงานวิจัยมากขึ้น เช่น การตั้งคำถามว่า ทำไมข้าวบ้านเราไม่พอกิน เกิดจากอะไร ทำไมถึงเป็นอย่างนั้น แล้วมีวิธีการอย่างไรที่จะช่วยแก้ไขปัญหานี้ได้ จะศึกษาอย่างไร ใครควรมีส่วนเกี่ยวข้อง เป็นต้น ซึ่งจากการตั้งคำถามเหล่านี้ชาวบ้านก็สามารถตอบได้ นั่นก็สามารถสรุปได้ว่าชาวบ้านสามารถทำวิจัยได้และเข้าใจงานวิจัยแบบชาวบ้านๆ ได้ จากสิ่งที่เราได้ตั้งคำถามร่วมกันและหาข้อสรุปแบบวิถึง่าย ๆ ก็ช่วยทำให้เราเข้าใจตัวเองเข้าใจชุมชน เข้าใจสถานการณ์ปัญหา โดยเฉพาะเรื่องปัญหาค่าข้าวไม่พอกิน ซึ่งถือเป็นปัญหาหลักที่ต้องการการแก้ไข

ผลจากการพูดคุยกันในเวทีแรกจนนำไปสู่การเขียนโครงการและการดำเนินงาน ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในตัวของทีมวิจัยชาวบ้าน ทั้งในด้านกระบวนการคิด การสรุปปัญหาอย่างมีเหตุผล การ

ค้นหาแหล่งข้อมูล เช่น เรื่องพันธุ์ข้าวจะไปถามใครที่เป็นผู้มีความรู้ บ้านไหนที่ปลูกข้าวได้ผลผลิตดี เขาทำกันอย่างไร หรือผู้ที่เป็นครูภูมิปัญญาหรือผู้ประกอบการในเรื่องข้าวเป็นใคร มีการประกอบพิธีอย่างไร เป็นต้น ซึ่งกระบวนการต่าง ๆ เหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นมาลอย ๆ แต่เกิดขึ้นจากการที่ทีมได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนพูดคุยกัน การสืบค้นข้อมูล แล้วนำมาสรุปร่วมกัน เพียงแต่ชาวบ้านอาจไม่คิดว่าเรื่องนี้ไม่ใช่งานวิจัย หากแต่ในทางเป็นจริงแล้ว สิ่งที่เกิดขึ้นในชุมชนทุกอย่างที่เป็นการเรียนรู้ร่วมกันล้วนแล้วแต่เป็นกระบวนการวิจัยทั้งสิ้น เพราะการทำงานวิจัยไม่ใช่เรื่องง่าย มีปัญหาอุปสรรคมากมายที่ได้ได้เรียนรู้ ค่อย ๆ คิด ค่อย ๆ ปรับ

ด้านชุมชน ผลจากการวิจัยได้ทำให้เกิดผลการเปลี่ยนแปลงในหลาย ๆ ด้าน คือ กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนมีมากขึ้น การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นด้วยความเป็นเหตุเป็นผล เช่น การจัดทำโครงการทำนาในพื้นที่รกร้างว่างเปล่าหรือนาไร่ที่เจ้าของนาไม่ได้ทำนาแต่ปล่อยทิ้งไว้เฉย ๆ ซึ่งการทำนาดังกล่าวเป็นผลมาจากสถานการณ์ปัญหาข้าวไม่พอกิน ซึ่งในหมู่บ้านสว่าได้มีธนาคารข้าวอยู่แล้วแต่ไม่มีข้าวเพียงพอให้สมาชิกได้กู้ยืม หากสมาชิกกองทุนข้าวได้ช่วยกันทำนาและนำผลผลิตที่ได้มาจัดตั้งเป็นกองทุนข้าวก็จะสามารถช่วยแบ่งเบาปัญหาข้าวไม่พอกินของชาวบ้านได้ เป็นต้น นอกจากนั้นยังรวมถึง การแก้ไขปัญหาคข้าวไม่พอกินจำเป็นต้องอาศัยทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วม จึงจะสามารถแก้ไขได้ภายใต้ฐานข้อมูลหรือชุดความรู้ที่มีอยู่ ซึ่งงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถที่จะเป็นเครื่องมือให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการเก็บรวบรวมข้อมูลปัญหาเรื่องข้าวของชุมชน เพื่อนำเสนอเป็นข้อมูลในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวต่อไป เพราะโครงการวิจัยนี้เป็นเพียงการศึกษาวิจัยเบื้องต้นเท่านั้น

ด้านการมีส่วนร่วมของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง พบว่าระดับการมีส่วนร่วมมีเพิ่มมากขึ้น ซึ่งเกิดจากการที่ได้มีโอกาสได้ร่วมแลกเปลี่ยนพูดคุยกันในประเด็นต่าง ๆ ในเรื่องของการจัดการข้าว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานด้านเกษตรและพัฒนาที่ดิน ที่ได้เข้ามาให้ความรู้และจัดทำโครงการหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเป็นฝึกอบรมให้ความรู้ทั้งในเรื่องการจัดการข้าว การปลูกพืชผักแบบพอเพียงในระดับครอบครัว นอกจากนั้นยังมีการทำบุญหมักชีวภาพเพื่อใช้ในแปลงนา เป็นต้น ซึ่งกระบวนการมีส่วนร่วมของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับพื้นที่เท่านั้น

3. ปัจจัยที่เอื้อต่อความสำเร็จ

1. องค์ประกอบของทีมวิจัยทุกคนเป็นชาวบ้านสว่าได้ที่มีอาชีพในการทำนาเป็นหลัก และเป็นผู้ที่ประสบกับปัญหาข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน ทำให้มีความเข้าใจถึงสถานการณ์ปัญหาดีและพร้อมที่จะดำเนินงานเพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาในเรื่องดังกล่าว

2. ปัญหาเรื่องข้าวไม่พอกินเป็นปัญหาของคนในพื้นที่ตำบลคงพญารวมถึงบ้านสว่าได้ การศึกษาวิจัยในเรื่องนี้จึงถือเป็นโอกาสที่ดีในการที่จะได้แนวทางในการแก้ไขปัญหาและหน่วยงานหรือชาวบ้านหมู่บ้านได้มีโอกาสร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเรื่องนี้ ทำให้โครงการวิจัยนี้ได้รับความสนใจและได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี ทั้งจากหน่วยงานและคนในชุมชน

4. ปัญหาอุปสรรคและข้อจำกัด

1. กระบวนการงานวิจัย ถือเป็นเรื่องใหม่สำหรับคนในชุมชน ซึ่งในช่วงแรกชาวบ้านส่วนใหญ่ยังไม่เข้าใจในเรื่องนี้ ทำให้กระบวนการพูดคุยกันถึงสถานการณ์ปัญหาค่อนข้างลำบาก แต่เมื่อได้รับฟังคำอธิบายด้านกระบวนการวิจัยจากพี่เลี้ยงเพิ่มขึ้น ทำให้ชาวบ้านได้เข้าใจและให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี แต่ในขณะเดียวกันยังมีอุปสรรคในด้านการจดบันทึกข้อมูล เพราะทีมวิจัยส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุและไม่ได้เรียนหนังสือมาก่อน ทำให้การจดบันทึกข้อมูลค่อนข้างลำบาก แต่ก็แก้ไขได้ด้วยการใช้เวทีพูดคุยและบอกเล่าเรื่องราวต่าง ๆ โดยให้ทีมวิจัยที่สามารถอ่านออกเขียนได้เป็นผู้บันทึกข้อมูลเบื้องต้น

2. ข้อจำกัดในเรื่องของระยะเวลาในการทำงานวิจัย มีผลต่อการดำเนินงานของทีมวิจัย เนื่องจากไม่สามารถดำเนินการได้ตามระยะเวลาที่กำหนดไว้ได้ ด้วยปัญหาในหลาย ๆ ด้าน เช่น การรวบรวมข้อมูล การบันทึกและการสรุปเพื่อเขียนรายงาน ประกอบกับทีมวิจัยมีภารกิจในครอบครัว เช่น การไปทำงานในไร่นา ต้องออกไปทำงานในต่างถิ่น เป็นเวลาหลายวัน หรือเป็นเดือน ทำให้ไม่สามารถดำเนินงานศึกษาวิจัยได้อย่างเต็มที่

5. ข้อเสนอแนะ

1. การดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น อาจต้องมองศักยภาพของชุมชนที่มีความแตกต่างกัน ทั้งในด้านภาษา ระดับการศึกษา ชาติพันธุ์ ระดับการรับรู้ ซึ่งจะมีผลต่อการดำเนินงานวิจัย เช่น ความล่าช้าในการส่งรายงาน เป็นต้น

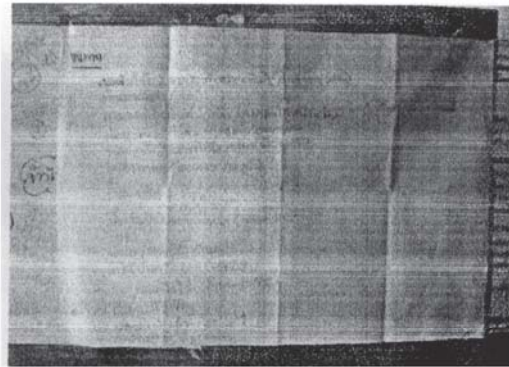
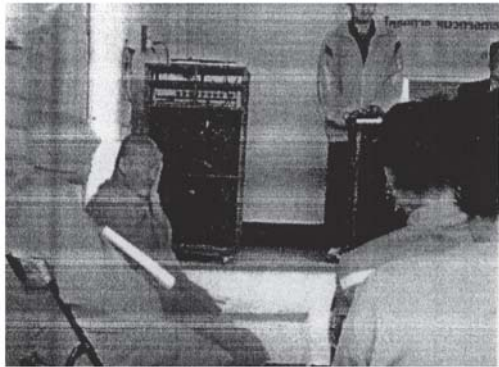
2. แนวทางการแก้ไขปัญหาล่าช้าไม่เพียงพอดต่อการบริโภคในครัวเรือน จำเป็นต้องมีหลายภาคส่วนเข้ามาให้ความช่วยเหลือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการช่วยเหลือกันภายในชุมชน เช่น การทำส่วนรวมในพื้นที่นาร้าง เพื่อให้ได้ผลผลิตข้าวมาเป็นกองทุนข้าวสำหรับคนในหมู่บ้านได้กิน รวมถึงการพัฒนาศักยภาพของชาวนาให้มีชุดความรู้ในเรื่องการเพาะปลูกข้าวที่ผสมผสานระหว่างความรู้เก่าและความรู้ใหม่

2. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรให้ความสำคัญกับการจัดการปัญหาข้าวไม่พอกินของคนในชุมชนให้มากขึ้น เช่น งบประมาณที่จะเข้ามาสนับสนุน เจ้าหน้าที่จะมาให้ความรู้กับชุมชน หรือการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานด้านต่าง ๆ ที่ชุมชนร้องขอ รวมถึงควรมีการทำประชาคมในประเด็นเกี่ยวกับการจัดการปัญหาข้าวไม่พอกินเข้าเป็นแผนแม่บทชุมชนและแผนพัฒนาของ อบต.คงพญาต่อไป

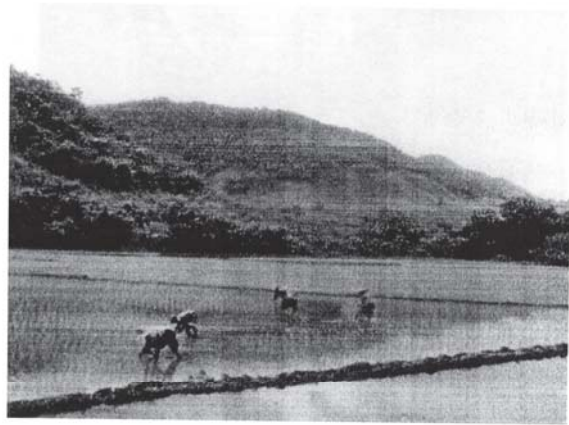
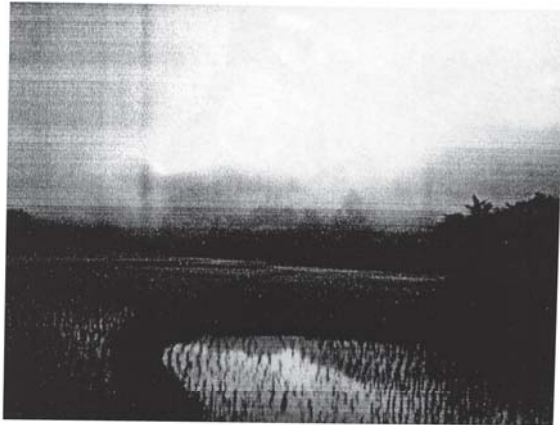
ภาคผนวก

ภาพกิจกรรมดำเนินการ

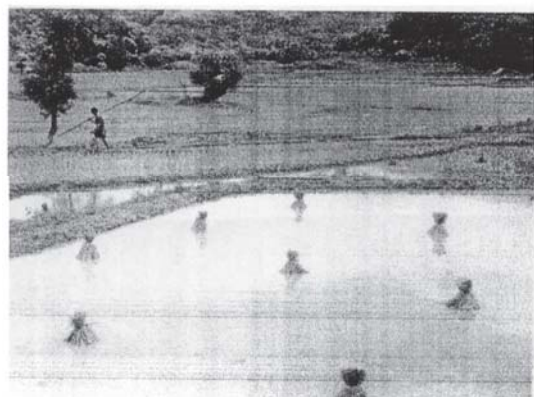
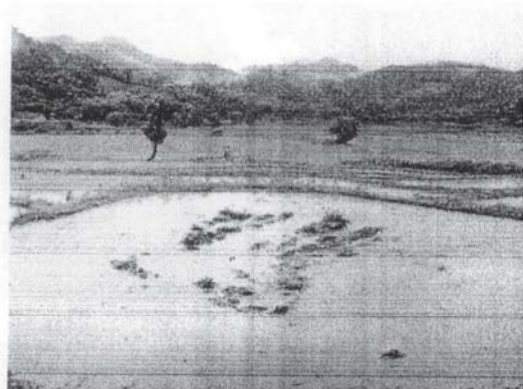
การจัดเวทีเปิดตัวโครงการและเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้กิจกรรมวิจัย

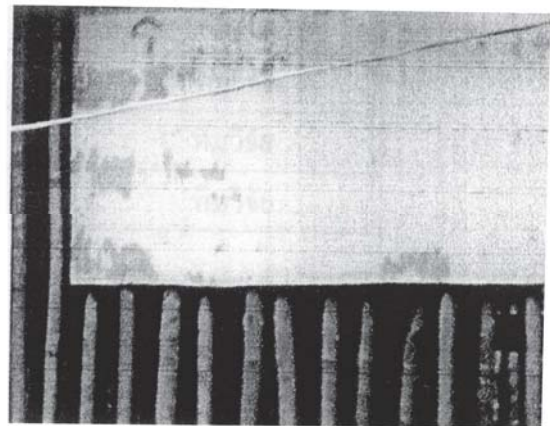
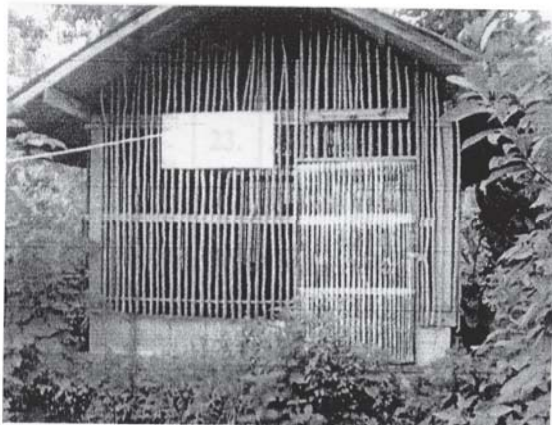
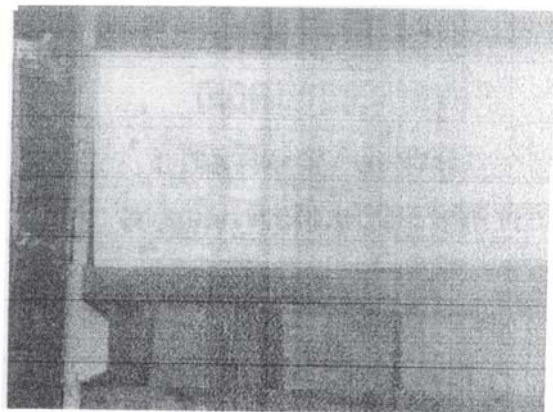
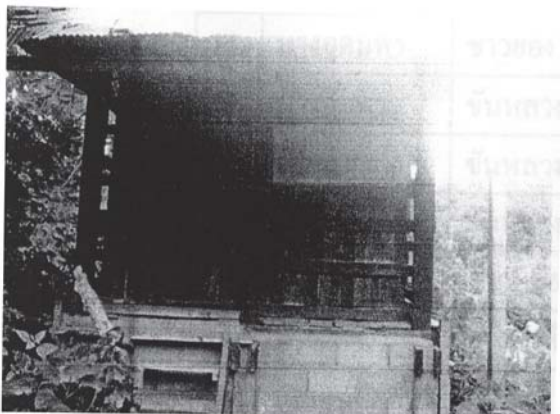
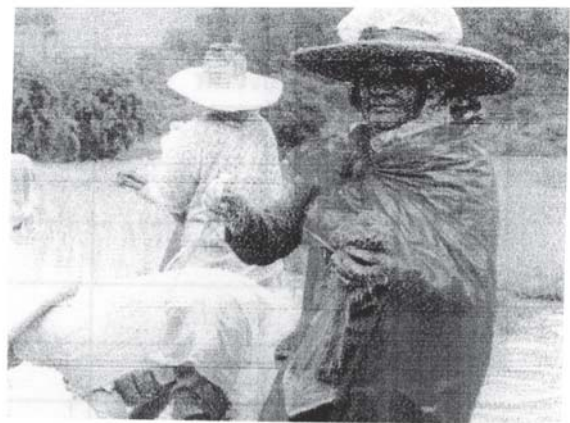

กิจกรรมลงแขกทำนาของชาวบ้านสัวใต้

ภาพขั้นตอนการทำนาปลูกข้าว

รายชื่อทีมวิจัยบ้านสะว้าใต้

ที่	ชื่อ	นามสกุล	ตำแหน่ง
1.	นายสว่างวงศ์	อุดมเต็ม	หัวหน้าโครงการ
2.	นายคำหล้า	ขันหลวง	รองหัวหน้าโครงการ
3.	นายธา	อุดมเต็ม	ทีมวิจัย
4.	นายเดช	ขันหลวง	ทีมวิจัย
5.	นายอิน	อุดมเต็ม	ทีมวิจัย
6.	นางบุพิน	อุดมเต็ม	ทีมวิจัย
7.	นายผัด	โนใจ	ทีมวิจัย
8.	นางสุพรรณษา	อุดมเต็ม	ทีมวิจัย
9.	นางทอง	ขันหลวง	ทีมวิจัย
10.	นางเขียว	อุดมเต็ม	ทีมวิจัย
11.	นางป่วน	อุดมเต็ม	ทีมวิจัย
12.	นางพร	อุดมเต็ม	ทีมวิจัย
13.	นางเหมย	ขันหลวง	ทีมวิจัย
14.	นางอุดมพร	ชาวของ	ทีมวิจัย
15.	นางอัมพร	ขันหลวง	ทีมวิจัย
16.	นางพิน	ขันหลวง	ทีมวิจัย
17.	นางทอง	ขันหลวง	ทีมวิจัย
18.	นางมณฑา	เขื่อนเมือง	ทีมวิจัย
19.	นายแดง	พุทธวงศ์	ทีมวิจัย
20.	นายสมศักดิ์	อุดมเต็ม	ทีมวิจัย
21.	น.ส.อ้อมใจ	บุญเทพ	ทีมวิจัย
22.	นายจันทร์	เขื่อนเมือง	ทีมวิจัย
23.	นายคัน	ขันหลวง	ทีมวิจัย
24.	นายขงบุทร	อุดมเต็ม	ทีมวิจัย